

**Východočeské
listy
historické**

36/2016

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
36/2016

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

- doc. Ondřej Felcman *předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors
a vedoucí redaktor | and Editor-in-Chief*
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Tomáš Hradecký *výkonný redaktor, zástupce vedoucího redaktora |
Executive Editor, Deputy Editor-in-Chief*
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Ryszard Gładkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polsko | University of Wrocław,
POL)
- dr. Vlastimil Havlík (UPM - Muzeum textilu v České Skalici, ČR | MAA - Textile
Museum in Česká Skalice, CZE)
- doc. Martin Šandera (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Jiří Štěpán (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

- prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
- dr. Jiří Hutečka (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski, Polska | University of Opole, POL)
- doc. Jiří Kubeš (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- prof. Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- dr. Jan Mervart (Akademie věd ČR, v.v.i., ČR | Czech Academy of Sciences,
CZE)
- doc. Jaroslav Pažout (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University
in Liberec, CZE)
- doc. Martin Pekár (Univerzita P. J. Šafárika, Slovensko | P. J. Šafárik Univer-
sity, SVK)
- prof. Hans Renner (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland | University of
Groningen, NLD)
- doc. Veronika Středová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec
Králové, CZE)
- dr. Ondřej Tikovský (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Parliament of
the Czech Republic, CZE)

Redakční práce | Redaction

PhDr. Tomáš Hradecký, Ph.D.

Recenzenti 36. svazku | Reviewers of Volume No. 36

prof. PhDr. **Petr Čornej**, DrSc.
doc. PhDr. **Jan Gebhart**, CSc, DSc.
PhDr. **Vlastimil Havlík**, Ph.D.
prof. PhDr. **Petr Charvát**, DrSc.
Doc. PhDr. **Jiří Knapík**, Ph.D.
doc. PhDr. **Pavel Krafl**, Dr.
PhDr. **Jan Mervart**, Ph.D.
prof. PhDr. **František Musil**, CSc.
prof. PhDr. **Dana Musilová**, CSc.
Mgr. **Jan Špringl**
PhDr. **Jana Vojtíšková**, Ph.D.
PhDr. **Zdeněk Vybíral**, Ph.D.

studie

K onymickým stopám jazykové historie okolí Broumovských stěn

JAROSŁAW MALICKI

Abstrakt | Abstract

Studie se zabývá vývojem jazykové komunikace na Broumovsku v rámci dějin české jazykové pospolitosti. Autor na základě analýzy jazykově historických, onymických a komunikačních vlastností českých zápisů toponym z broumovského území formuluje poznámky jak k lokálnímu vývoji jazykové situace, tak k vlastním dějinám češtiny. Bohemikální propria byla zaznamenána v 13. stol. v souvislosti se zapojením mluvené kulturní češtiny do právních úkonů a jsou svědectvím lokálního úzu češtiny během penetrace neosídleného území. Pozdější české zápisy toponym z Broumovska ukazují na komunikační potřeby v rámci státu nebo země.

The study deals with the development of the language communication in Broumov Region in the context of the history of Czech language community. The author – based on an analysis of historical language and communication features of the onymic properties of Czech toponyms of the Broumov territory – formulates notes on the development of the local language situation, as well as to its own regional history. Bohemical propria were recorded in the 13th century in relation to the involvement of spoken Czech language into the legal transactions, representing a testament to the local usage during the era of penetration of the unpopulated Czech territory. Later entries of Czech toponyms of Broumov Region indicate the needs of Czech communication within the state or country.

Klíčová slova | Key Words

vývoj češtiny; bohemika; toponymie; dějiny osídlení; Broumovsko

Czech language development; bohemics; toponymy; history of settlement; Broumov Region

Zalesněná pohoří a vrchoviny byly po několik století přírodní bariérou sídelní expanze západoslovanských společností obývajících Slezskou nížinu a Českou tabuli. V průběhu sídelního a politického vývoje se tato oblast ocitla mezi areály prapolštiny a pračeštiny. Jejich expanzi podlehl pak jen částečně, neboť v důsledku vnější kolonizace se zde začaly utvářet areály slezskoněmeckých nářečí.¹

1 Ernst SCHWARZ, *Jazyk německý na území ČSR*, Československá vlastivěda, III: Jazyk, Praha 1934, s. 545, 568–571; TÝŽ, *Sudetendeutsche Sprachräume*, München 1962², s. 221–248; Emil SKÁLA, *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993–1322*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách, edd. I. Hlaváček – M. Bláhová,

Styk směrů domácího jazykového vývoje s řečí příchozích obyvatel lze předpokládat před osmi stoletími na Broumovské vrchovině. V období vrcholné kolonizace zde zasahovaly zájmy pánů ze Skalice (rodu třmene) a břevnovských benediktinů, kteří podle klášterní tradice již začátkem 13. století přišli do okolí dnešní Police a „*krajinu pustou dle možnosti bydlitelnou činili*“.² Osídlovací aktivity dosáhly kolem poloviny století Broumovské kotliny, tedy severozápadního okraje kladské kastelanie, zároveň přispěly k přesnějšímu určení jeho hranic. Krátce po královském potvrzení benediktinského majetku (po roce 1253)³ opat Martin vydal první dochované listiny, jimiž v přesně určených místech postoupil příchozím kusy lesa ke kácení.⁴ Jeho další listinou vzniklou kolem roku 1255 bylo královské území, darované klášteru východně od Stěň, uzavřeno od severozápadu linií vodních toků (Verneřovského potoka, Stěňavy a Vižňovského potoka, za nimiž se rozkládalo panství rodu třmene) a řetězem Javořích hor hraničících s Polskem.⁵ S příchodem benediktinů do regionu se tak začaly psané dějiny pro území za Stěňami a z historické nepaměti vystoupilo okolí Broumova už jako prostor individualizovaný jmény lidí a zeměpisných objektů. Tehdy, v polovině 13. století, se tu střídala vlastní jména slovanská (česká) a německá.⁶ Vzhledem k tomu, že vlastní jména odkazují k jednotlivinám, tj. k místním reáliím, zápisy tohoto druhu lze zařadit k nečetným pramenům jazykového vývoje na severovýchodním okraji tehdejšího areálu češtiny a zároveň ke svědectvím

Praha 1993, s. 165. Synteticky k formování politických předělů a etnickému profilování srov. Ondřej FELCMAN, *Češi a Poláci – proměny hranic mezi oběma etniky a jejich státy*, in: Podzwonne dla granic. Polsko-czeskie linie podziałów i miejsca kontaktów w języku, literaturze i kulturze, edd. J. Lipowski – D. Żygadło-Czopnik, Wrocław 2009, s. 1–18.

- 2 Jeroným RŮŽIČKA, *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, Praha 2013, s. 23. K vyprávěním o počátcích polického cenobia tradovaným v břevnovsko-broumovském prostředí srov. Josef ŠRÁMEK, *Břevnovská listinná falza a počátky osídlování Broumova pohledem současného dějepisce*, in: J. RŮŽIČKA, *Dějepis...*, s. XXXVI–XXXVII. Benediktinská tradice (včetně motivu dědictví po sv. Vojtěchovi) byla již koncem 18. stol. poměrně rozšířena i mimo klášterní prostředí. K práci pátera Josefa Bonaventury Pitra odkazuje např. Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen. XV: Königgrätzer Kreis*, Prag – Wien 1790, s. 124, 134. Relaci o raném příchodu mnichů nejen na Policko, ale též na vlastní Broumovsko, zvěrohodňovala královská listina datovaná k roku 1213, ve skutečnosti falzum z první poloviny 14. stol. Toto falzum v 19. stol. ovlivnilo historické bádání této problematiky, čímž se jeho výsledky blížily zmíněné tradici. K tomu srov. František MUSIL, *Kolonizace Policka a Broumova a břevnovská klášterní falza*, *Historická geografie* 42, 2016, č. 2, s. 139–142. Naposledy shrnul poznatky o počátcích kláštera J. ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016, s. 155–168.
- 3 CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE (dále jen CDB) IV/1, edd. J. Šebánek – S. Dušková, Praha 1962, č. 289, s. 483–484.
- 4 CDB V/1 (Praha 1974), č. 51, 52, s. 106–107.
- 5 CDB V/1, č. 65, s. 127. K průběhu hranic srov. V. V. TOMEK, *Paměti újezda polického*, *Památky archeologické* 2, 1857, s. 210–211; Josef V. Šimák, *Počátky Broumova a Broumova*, *Český časopis historický* 42, 1936, s. 576; *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, ed. O. Felcman, vedoucí autorského kolektivu F. Musil, Praha 2009, s. 334–335.
- 6 Srov. hydronyma a antroponyma v listinách z let 1255–1256, CDB V/1, č. 51, s. 106, č. 52, s. 107, č. 73, s. 137–138. Srov. také pozdější dokument pro *Haitfolksdorf* (Hejtmankovice) s apelativním bohemikem *chorecz* (korec), REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE (dále jen RBM) II, ed. J. Emler, Praha 1882, č. 1730, s. 741–743.

utváření nového lokálního komunikačního společenství na česko-slezském (tehdy ještě česko-polském) pomezí.

Pro historický jazykový zeměpis jsou rychle přibývajícím zápisy proprií z dosud neosídlených oblastí důležitou indicií k tvrzení o růstu jazykových areálů na obou stranách hraničních hor. Proces postupoval v celém pohraničním pásmu, i když krácení distance mezi dosahem češtiny a polštiny bylo doprovázeno prudkým nárůstem sídel obývaných příchozími převážně německými kolonisty.⁷ Prostor jazykového kontaktu české a polské společnosti, omezený dříve na těsné sousedství starých komunikací, byl v té době přece jen rozšířen. Kolem poloviny 13. stol. mohlo již kontaktní pásmo sahát od Ratiboře a Hradce na západ k Osoblaze a Prudníku, menší areál kontaktů se mohl vytvořit také na východ od Varty.⁸ V západní části slezských hor však s takovým vývojem nelze počítat. Navzdory dřívějším domněnkám polské osídlení ve středověku nejspíše příliš nepostoupilo na jih od starých Svin.⁹ Určitou výjimku tvořila toponyma zaznamenaná v dokumentech spojených s klášterními fundacemi v Křešově – jména řek, hor i sídelních objektů: 1249 *Bobr*, *Camena Gora*, *Cresofbor*, *Lesk*, *Zadrne*,¹⁰ 1249 *Cressebor*,¹¹ 1254 *Dupyza*, *Pobr*, *Sanderni*, *Swydneyk*,¹² 1288 *Cressov*,¹³ 1292 *Lubaviam*, *Stubin*.¹⁴ Tato jména se vztahovala na terén v bezprostředním sousedství oblastí osídlovaných českými Švabenici a rodem erbu třmene.¹⁵ Přesto, že

-
- 7 *Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung*, edd. W. Krallert – W. Kuhn – E. Schwarz, Biellenfeld – Berlin – Hannover 1958, mapa 3, 4. K tomu srov. Josef V. ŠIMÁK, *Pronikání Němců do Čech kolonisační ve 13. a 14. století*, Praha 1938, s. 377–426; Walter KÜHN, *Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte*, München 1971, s. 15–18; TÝŽ, *Die deutsche Besiedlung Schlesiens im 13. Jahrhundert*, in: *Deutsche Ostkunde* 28, 1982, s. 72–78; Josef J. MENZEL, *Anfänge und Verlauf der deutschen Besiedlung Schlesiens im Mittelalter*, in: *Anfänge und Entwicklung der deutschen Sprache im mittelalterlichen Schlesien. Verhandlungen des VIII. Symposiums vom 2. bis 4. November in Würzburg 1989*, edd. G. Keil – J. J. Menzel, Sigmaringen 1995, s. 6–11; Wolfgang PUTSCHKE, *Zur Stellung des Schlesischen im deutschen Dialektraum*, in: *tamtéž*, s. 29–55; Emil SKÁLA, *Die Entwicklung der Sprachgrenze in Mähren und Schlesien von 1300 bis 1650 und sprachliche Interferenzmöglichkeiten*, Germanistica Pragensia. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 6, 1972, s. 72–85.
- 8 Jarosław MALICKI, *Język polski i język czeski na południowej rubieży Dolnego Śląska w wiekach średnich*, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 33, 2006, s. 281–287.
- 9 Existenci několika polských osad v Kačavském podhůří předpokladal např. Z. WIELGOSZ, *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964, s. 19–30.
- 10 SCHLESISCHES URKUNDENBUCH (dále jen SU) II 1231–1250, (Bearb.) W. Irgang, Wien – Köln – Graz 1977, č. 389, s. 243.
- 11 SU II 1231–1250, č. 230, s. 139.
- 12 SU III 1251–1256, (Hrsg.) H. Appelt, J.J. Menzel, (Bearb.), W. Irgang, Köln – Wien 1984, č. 110, s. 80.
- 13 SU V 1282–1290, (Hrsg.) H. Appelt, J.J. Menzel, (Bearb.), W. Irgang, Köln – Weimar – Wien 1984, č. 423, s. 327.
- 14 SU VI 1267–1281, (Hrsg.) H. Appelt, J.J. Menzel, (Bearb.), W. Irgang, Köln – Wien 1984, č. 65, s. 52.
- 15 Srov. zápisy českých jmen místních lokalizovaných mezi horní Úpou a Vráními horami: 1260 *Brunycz*, *Debrny*, *Lubcze* (CDB V/1, č. 216, s. 336), *Boletim*, *Brusnicz*, *Dobrni*, *Lysa*, *Ostrosniche* (CBM V/1, s. 344, č. 222), 1297 *Doberni*, *Lubecz*, *Olesna* (RBM II, s. 761, č. 1769).

slovanské osídlení na obou stranách dosáhlo některých lokalizací,¹⁶ kontaktní česko-polský areál se zde nevytvořil. V osídlování tohoto úseku pohraničí měli dominantní úlohu němečtí kolonisté.

Citace slovanských (českých) toponym nescházejí též v pramenech tykajících se osídlování Broumova. Byla zmíněna – v roce 1255: flumen *Stenawam*, fluvios *Zlatinni et Zahorov*,¹⁷ fluvium *Crinice*;¹⁸ kolem tohoto roku též: *Dobrohoste fluvio*, montes *Jawore*, flumen *Stenava*, moncium *Steni*, fluvium *Voletin*;¹⁹ v roce 1256 *Bosanow*, *Stenawam*, villam forensem *Brunow*;²⁰ 1296–1306 in *Brumow*;²¹ po roce 1300 villa *Brissnicz*, civitatis *Brumow*;²² kolem roku 1301 (falzum 1260) montes *Steni* id est parietes;²³ v první polovině 14. stol. (falzum 1213): *Bozanow*, *Przewrat*, *Steny*, *Stenawa*.²⁴ Jména dokládají dosah staré češtiny, jejich spojení s areály obývanými lokálními komunitami tehdejších českých mluvčích se však jeví jako problematické, podobně jako souvislost s vývojem areálu polštiny ve výše citovaném případě. Okraj hvozdu se sice během 13. stol. posouval na sever nad Úpou a Metují, kde i zápisy místních jmen (převážně až ze 14. stol.) potvrzují rozšiřování areálu češtiny, ale území na sever od Trutnova i na sever a severovýchod od Police byla v krátké době ovládnuta němčinou přichozích kolonistů.²⁵ Na obou stranách česko-polské hraniční čáry, která tu byla určena ve 13. stol., probíhala tedy jazyková integrace podobně – formovaly se tu areály příbuzných slezskoněmeckých nářečí. Citované listiny z let 1255–1256 zachytily počáteční stav skutečné kolonizace Broumova. Ve vztahu k místům určeným českými hydronymy byla v listinách zaznamenána německá jména lokátorů: *Frichelo*,²⁶ *Chunradus*,²⁷ *Pertoldus*,²⁸ *Rudgerus*,²⁹ *Wikmannus*.³⁰ První v této řadě listin zapsané místní jméno – 1256 *Brunow* (Broumov)³¹ – lze vykládat dvojím

16 Srov. např. J. V. ŠIMÁK, *Počátky Broumova...*, s. 578–582; TÝŽ, *Pronikání...*, s. 389–390, 395–398; *Dějiny východních Čech...*, s. 188, 339; Z. WIELGOSZ, *Wielka własność...*, s. 30–35, Walter KÜHN, *Beiträge...*, s. 16; J.J. MENZEL, *Anfänge und Verlauf*, s. 10.

17 CDB V/1, č. 51, s. 106.

18 CDB V/1, č. 52, s. 107.

19 CDB V/1, č. č. 67 s. 127.

20 CDB V/1, č. 73, s. 138.

21 RBM II, č. 2752, s. 1204.

22 RBM II, č. 2765, s. 1209.

23 CDB V/1, č. 246, s. 377.

24 CDB II, ed. G. Friedrich, Praha 1912, č. 367, s. 400.

25 Srov. J. V. ŠIMÁK, *Historický vývoj Čech severovýchodních*, Od Kladského pomezí 9, 1931/1932, s. 83–86.

26 CDB V/1, č. 51, s. 106.

27 CDB V/1, č. 52, s. 107.

28 CDB V/1, č. 73, s. 137.

29 *Tamtéž*.

30 CDB V/1, č. 98, s. 173. K průběhu venkovské kolonizace okolí Broumova F. MUSIL, *Kolonizace...*, s. 156, 152–153.

31 CDB V/1, č. 73, s. 138, srov. stejný zápis (s antroponymickým základem *Brún*) v listině o koupi rychty v Broumově z roku 1266 (RBM II, č. 522, s. 202) a v dokumentu pro fojstství v Hejtmán-

způsobem jako jméno českého nebo německého původu.³² Vedle toho byla zachycena některá německá jména tehdy vzniklých vesnic: *Haitsfolksdorf* (Hejtmánkovice),³³ *Schonow*,³⁴ také v latinizovaných podobách: po r. 1300 *Ottonisvilla* (Otovice), *villa Martini* (Martinkovice).³⁵

Když Václav Vladivoj Tomek podával zprávu o újezdu Polickém na severovýchodní straně Stěn, domníval se, že první osady byly patrně české a vznikly ještě na území královském v dosahu kladské kastelánie, tj. před příchodem benediktinů na Policko.³⁶ K této hypotéze ho přivedlo jednak poměrně rané datování listinných pramenů (1213, 1229 ve skutečnosti pozdějších falz), jednak zápisy českých jmen, původně pomístních, ačkoli měl za to, že taková jména vznikala „již před stálým zalidněním krajiny“, v době, kdy v pohraničním lese pobývali jen hajní, lovci a stráže.³⁷ Tomkova koncepce našla snad oporu v místní a klášterní tradici, v historicko-vlastivědné produkci vznikla pak představa o staročeském Prabroumovsku.³⁸ Přestože jeho působivý obraz byl zavržen rozbořem obsahu a pravosti policko-broumovských listin³⁹ a oblast trvale obydli teprve němečtí kolonisté, bohemikům, fixovaným ve zmíněných pramenech, nelze ubrat vypovídací hodnotu geolingvistických dokladů. Onymické a komunikační funkce těchto jmen je třeba přesněji určit. Bohemikální zápisy v listinách a falzech týkajících se majetků břevnovských benediktinů v povodí horní Stěnavy však určitě vznikly jako důsledek užívání češtiny v těchto končinách. Ve výše citovaných listinách z let 1255–1256, zvláště v popisu hranic benediktinského panství,⁴⁰ byla již česká jména prostředkem individualizace a lokalizace míst, vytváření prostorových vztahů. Musela tedy být poměrně vžitá, a lze proto předpokládat, že vznikla dříve, nejspíše v první polovině 13. století. Falza z první poloviny 14. stol. datovaná do let 1213 a 1260⁴¹ opakovala jména z broumovského území,

kovicích (RBM II, č. 1730, s. 741). K základovému tvaru *Brúm* odkazují zápisy *Brumov* v listinách z let 1296–1306 (RBM II, š. 2732, s. 1204) a po r. 1300 (RBM II, č. 2765, s. 1207).

32 Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny* (dále jen *MJČ*) I, Praha 1949, s. 184–185. Srov. J. V. ŠIMÁK, *Počátky Broumova...*, s. 179; F. MUSIL, *Kolonizace...*, s. 156. Jako doklady užívání německého tvaru jména lze považovat zápisy 1296 *Braunow*, RBM II, č. 1716, s. 735, po r. 1300 provinciám *Braunensem*, 1296–1306; v téže listině a v listině datované 1296–1306 srov. též kontaminační tvar *Braumov*, RBM II, č. 2752, s. 1204.

33 RBM II, č. 1730, s. 741.

34 RBM II, č. 2765, s. 1208.

35 *Tamtéž*.

36 V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 210.

37 *Tamtéž*, s. 207–208.

38 Srov. J. V. ŠIMÁK, *Počátky Broumova...*, s. 575; Josef ŠRÁMEK, *Formování klášterní domény ve 13. a 14. století na příkladu benediktinských probostství v Polici nad Metují a Broumově*, Hradecký Dvůr: net [dostupné online: <http://www.hradeckydvor.net/vlada-a-pravo/formovani-klasterni-domeny-ve-13-a-14-stoleti-na-prikladu-benediktinskych-probeststvi-v-polici-nad-metuji-a-broumове>; 5. 2. 2014].

39 K tomu srov. J. ŠRÁMEK, *Břevnovská listinna falza...*, s. XXXIII–XLV; F. MUSIL, *Kolonizace...*, s. 142–148.

40 CDB V/1, č. 65, s. 127.

41 CDB II, č. 367, s. 339–401, CDB V/1, č. 246, s. 377–379.

kteřá byla zmíněna dříve v pravých listinách a kteřá v dobovém úzu byla ještě živá. Ani v případě oronyma *Přievrat* (k němuž níže), zapsaného tehdy snad poprvé (ve falzu vročeném 1213: *Przewrat*),⁴² se zdá málo pravděpodobné, že by mohlo být použito jméno neznámé nebo fiktivní. Stopy pronikání češtiny za Stěny byly tedy v té době čitelné.

Pronikání češtiny není však totéž co česká kolonizace. Ani J. V. Šimák, kteřý na tomto území v období před kolonizací připouštěl „*pouhé osamělé příbytky lesního zřizenectva*“,⁴³ nemohl vyloučit ono pronikání jazyka. Uznával, že slovanská (česká) jména hor a řek zde byla starší než jména německých vesnic: „*Březnice pak jest název vody, kteřý dojistá jest starší nežli založení vsi, ale nijak neprokazuje, že ves byla původně česká, jakož nebyla česká ani Křinice*“.⁴⁴ Ještě před založením vesnic se tedy v onom (skoro) neosídleném prostoru přece jen projevila pojmenovací činnost, jejímiž původci byli čeští mluvčí, členové pospolitosti utvářené tehdy nejen organizačními vazbami státu a církve, nýbrž i společenstvím jazyka. Z toho, že „*názvosloví vod, hor, lesů bylo slovanské v celém Broumovsku*“ sice, jak psal J. V. Šimák, „*nic neplyne pro národnost vesnic*“,⁴⁵ ale česká jména svědčí o tom, že čeština doprovázela poznávání ještě neosídlené oblasti, její penetraci a identifikaci. Pokud by jména potokům a kopcům dávali Tomkem vzpomínání královští lovci a strážci,⁴⁶ spolu s funkcí onymickou (jmenovací) by se též projevila reprezentativní funkce tehdejší mluvené kulturní češtiny blízká jejím tehdejším úkolům v oblasti administrativně-právní. I kdyby byl tento kontext pozdější a jiný (například spojený s aktivitou polických benediktinů), byla by to také stopa zapojení tehdejší mluvené kulturní češtiny do činností právních a svědectví užívání české řeči v blízkém okolí. Vždyť vlastní jméno svými funkcemi a formálními rysy vyjadřuje také vztah pojmenovaného objektu ke komunitě, ve které jméno vzniká, kteřá je používá a rozumí mu.⁴⁷ Akt pojmenování by v tomto kontextu byl výrazem přivlastnění (když ne ve smyslu právním, tak jistě v symbolickém) a samozřejmě i prostým svědectvím pobytu českých mluvčích, využívajících lesů, potoků a stezek.

V nově poznávaném, objevovaném prostoru se uplatňují rozmanité pojmenovací postupy. Zeměpisným objektům se dávají buď jména nová – podle jejich přírodních vlastností (poloha, tvar, porost apod.) nebo podle identifikujících osob (vlastníků, obyvatel, uživatelů, honorifikovaných individuů) – anebo se přivlastňují už existující například cizojazyčná jména. Stává se, že na novém území nacházejí uplatnění jména jiných objektů, přenesená do nového prostoru. Můžeme se tedy domnívat, že řeky, potoky, a horské objekty byly v prázdném lese za horami buď pojmenovány novými jmény, anebo se na ně vztahovala jmé-

42 CDB II, č. 367, s. 400

43 J. V. ŠIMÁK, *Počátky Broumova...*, s. 575.

44 *Tamtéž*, s. 578.

45 *Tamtéž*, s. 578.

46 V.V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 208.

47 Srov. Ludwik ZABROCKI, *Zasięgi językowego magazynowania nazw jednostkowych*, in: *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, edd. Stefan Hrabec a d., Wrocław 1968, s. 416–424.

na již dříve užívaná. Pokud byla přejímána (vypůjčována) cizí jména, výrazem nového pojmenovacího aktu byla jejich foneticko-morfologická a semantická transformace.

V případě řeky Stěnavy a obou hraničních horstev (Stěny, Javoří hory) je dost pravděpodobné, že je nevytvořili první obyvatelé Broumova. Tyto objekty musely být identifikovány už dříve, z oblastí osídlených nebo častěji navštěvovaných. Hory bylo možné pojmenovat z dálky. Jejich individualizace měla snad význam v blízkosti důležité cesty. Ve jménu *Stěny* nacházíme přirozený pojmenovací motiv, který lze chápat jako výsledek pozorování jak ze strany Metuje, tak z údolí Stěnavy.⁴⁸ V neosídlené, ale snad už penetrované, oblasti Broumova označovalo toto jméno jeho charakter přírodní hranice, avšak toto oronymum se mohlo vztahovat i na pokračování Broumovských stěn na jihovýchodě, tj. na dnešní Stolové hory neboli Hejšovinu. Její skalní hradby se v Kladsku blíží starým sídlům i nejstarším komunikacím. Jméno *Stěny* dobře charakterizuje vzhled celého horstva a jeho nepřístupnost. Souvisí snad i se jménem *Stěnavy*, řeky tekoucí podél Stěn.⁴⁹ Ovšem citovaný tvar hydronyma, známý z „broumovských“ listin,⁵⁰ mohl být novější, tzn. (snad ve 13. stol.) přetvořený vlivem asociace se zněním oronyma. Starší varianta tohoto pojmenování vznikla nejspíše v centru Kladska, kde osídlení v okolí soutoku Stěnavy a Nisy mělo velmi starobylé kořeny, potvrzené řadou archeologických nálezů.⁵¹ Existovaly zde osady vzniklé již v 11.–12. stol. a snad i starší. Jejich jména, většinou doložená až v 14. stol., patřila k typům přítomným na starém sídelním území a v oblastech, kde začalo jeho rozšiřování.⁵² Je nápadné, že většina kladských zápisů jména Stěnavy a odvozených místních jmen ve 14. stol. neměla *-te-*. Kromě *-tei-* v německých tvarech *Steine*, *Steinau* se psalo *-ty-*, *-ti-*: *Stynau*, *Stynow*, *Stynawa*, *Stinavia*, *Stynovia*, *Stynewicz*, *Stynowicz*,⁵³ což dokládá spíše tvar *Stínava* (od *stínati*).⁵⁴ Avšak v sousedství frekventované cesty

48 V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 207; Ivan HONL, *Přehled horopisných názvů Broumova*, Broumovo 3, 1949, č. 2–3, s. 16.

49 Ivan HONL, *Řeka Stěnavy a její přítoky z hlediska názvoslovného*, Broumovo 2, 1948, č. 1, s. 1; srov. Ernst SCHWARZ, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München 1961², s. 53.

50 CDB V/1, č. č. 67, s. 127; CDB V/1, č. 51, s. 106; CDB V/1, č. 73, s. 138; CDB II, č. 367, s. 400.

51 Srov. O. FELCMAN – R. GŁADKIEWICZ a kol., *Kladsko. Dějiny regionu*, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko 2012, s. 35, 40, 44.

52 Srov. Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960, s. 44–49, 52–78. Době do konce 12. stol. odpovídají jména s hypokoristickými základy s příponou *-š-* (*Hašice*, *Rušice*, *Rošovice*, *Morašov*), se základovými přezdívkovými jmény (*Holohlavy*, *Svince*), s topografickými základy (*Korytov*, pův. *Koryta*, *Lavice*), *tamtéž*, s. 357–358. K rekonstrukcím jmen srov. J. MALICKI, *Proměnlivé osudy kladských zeměpisných jmen, přede vším místních*, in: E. Semotanová a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015, s. 61–62, 64–65.

53 Srov. *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. XIV, red. S. Sochacka, Opole 2007, s. 14–16.

54 Srov. Stanisław RESPOND, *Śląskie studia toponomastyczne. Część I: Topographica*, Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 2, 1959, s. 56; Józef DOMAŃSKI, *Řiční jméno Stěnavy a jeho paralely*, *Acta Onomastica* 41/42, 2001, s. 50–62.

přes Kladskou kotlinu, doložené archeologickými nálezy stezky podél Stěnavy,⁵⁵ nelze vyloučit ani předslovanský původ pojmenování. Slovanský tvar mohl tedy vzniknout adaptací staršího germánského jména *Stainahva*.⁵⁶

Nejen stará hydronyma, ale i některá oronyma svým způsobem vyznačovala nejstarší komunikace. Staré spojení významu skály, kamene a stěny dovoluje připustit i substituci *Stein* – *stěna* pro oronymum.⁵⁷ Na kontinuitu tohoto pojmenovacího motivu bylo upozorněno v souvislosti s hledáním původu jména nejvyšší části široce pojatých Stěn, tj. Hejšoviny. Toto oronymum je doloženo od 16. stol. (1565 *Heuscheune*, 1605 *Heuscheuer*, 1852 *Hejšovina*)⁵⁸ a nejčastěji bývá spojováno s kolonizačním německým osídlením Kladska a s etymologickým významem, *brh*, *stoh*.⁵⁹ Nelze však zcela odmítnout, mj. vzhledem k orientační funkci objektu, jehož charakteristický tvar je dobře vidět ze západu, východu a jihu, starší původ tohoto jména. Jedna z jeho rekonstruovaných germánských podob *Hageschar*, „skalní zed“, „skalní svah“, obsahuje onymický motiv přítomný v českém jménu *Stěny*.⁶⁰ Přejetí tohoto motivu by bylo možné snad jen v době těsně po příchodu Slovanů. Jméno *Stěny* bychom proto mohli zařadit k ještě praslovanským oronymům.

K počátkům české penetrace vlastního prostoru Broumovských stěn a Stolových hor odkazuje další horské jméno zapsané v podobě *Przewrat* v břevnovském falzu datovaném do r. 1213.⁶¹ V pramenu je zaznamenána hranice benediktinského majetku, a nepřímou snad i zpráva o přechodu přes Stěny: *Převrat* nebo *Přievrat* označuje v tomto textu místo na horách (nejspíše v okolí Machovského sedla), na němž se stezka podél potoku *převrací* – *odvrací*, tzn. označuje místo, kde cesta končí, anebo kde začíná sestup,⁶² který je v pramenu vyznačován tokem Stekelnice.

V několika dokumentech z období osídlování Broumova byla pro orientaci v prostoru použita česká jména přítoků Stěnavy. Vedle *Božanova* (1256

55 Jan TŮMA, *Pravěké osídlení Kladska*, Kladský sborník 2, 1998, s. 45–51. Ve středověkých pramenech z doby před vrcholnou kolonizací schází zprávy o cestě podél Stěnavy. Srov. též F. MUSIL, *Geografické podmínky, osídlení, hospodářské a sociální vztahy východních Čech v 11.–12. století*, in: *Dějiny východních Čech...*, s. 173–174.

56 E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen...*, s. 53; Paul KLEMMENZ, *Die Ortsnamen der Grafschaft Glatz sprachlich und geschichtlich erklärt*, Breslau 1932, s. 67; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, díl 2, s. 493. Srov. odlišné názory: S. ROSPOND, *Śląskie studia...*, s. 56; J. DOMAŃSKI, *Říční jméno...*, s. 51.

57 E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen...*, s. 53.

58 Srov. J. MALICKI, *Hejszowina. Przyczynek do badań nad dziejami nazewnictwa górskiego Sudetów*, in: *Nazwy własne a społeczeństwo*, ed. Romana Łobodzińska, Łask 2010, díl 2, s. 67–82.

59 E. SCHWARZ, *Die Heuscheuer*, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 12, 1936, s. 249–251.

60 Viktor SEIDEL, *Der Name Heuscheuer*, *Die Grafschaft Glatz* 26, 1931, sv. 4, s. 85–88.

61 CDB II, č. 367, s. 400.

62 Srov. *přievrat*, *přievratek*, *přievratka* na straně Vokabulář webový. Webové hnízdo k poznání staré češtiny [dostupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>; 28. 9. 2013].

Bosanow),⁶³ *Dobrohošť* (1255 *Dobrohoste*),⁶⁴ *Křinice* (1255 *Crinice*),⁶⁵ *Slatiněho* (1255 *Zlatinni*),⁶⁶ *Voletína* (1255 *Voletin*)⁶⁷ a *Záhořova* (1255 *Zahorov*)⁶⁸ lze k těmto hydronymickým dokladům poznávání oblasti za Stěnamí počítat i později zmíněnou *Březnici*, která vystupuje už jako variantní jméno místní (po r. 1300 *Brissnicz*),⁶⁹ svým tvarem se však hlásí k početné skupině západoslovanských *Březnic* – jmen řek a potoků. Názvy porostů byly na východních okrajích středověkých Čech pojmenovacími motivy řady hydronym s původní příponou *-ica*, fixovaných později v toponymech; srov. např. *Javornice* (1358 *Jawornycze*;⁷⁰ 1477 *Jaworznicz*⁷¹), *Jesenice* (1436 *Jeszenicz*;⁷² 1477 v *Jesenici*⁷³), *Olešnice* (1396 *Olessnicz*, 1405 *Olessnicz*, 1407 in *Olessniczich*⁷⁴), *Svidnice* (1342 *Swydnicz*⁷⁵). Další hydronyma *Křinice* a *Slatinný* (na druhé straně hor také *Stekelnice*) využívají pojmenovací motiv povahy vodního toku, což odpovídá okolnostem poznávání neosídleného terénu.⁷⁶ Avšak zcela jinak dokládají pronikání češtiny na toto území jména potoků odvozená od jmen osobních.⁷⁷ Jsou zde jména utvořená přivlastňovací příponou *-ov*: *Božanov* (Božanovský potok), *Záhořov* (Ruprechtický potok); *-ín*: *Voletín* (potok v Březové);⁷⁸ **-j* nebo **-ja*: *Dobrohošť(ě)* (Vižňovský potok).⁷⁹ Spojení s česky pojmenovanými osobami je zde jisté – jasně odkazují k antroponymům *Božan*, *Záhoř*, *Voleta*, *Dobrohost*⁸⁰ – není ale zřejmé, co vlastně vyjadřuje posesivita v každém z citovaných jmen: zda jde o vlastnění potoka nebo o právo jeho využití, případně o obývání nejbližšího okolí. Anebo by takto mohly být nazývány pouhé samoty či občasná obydlí oněch královských stráží, lovců a hajných, o nichž se zmínil V. V. Tomek?⁸¹ Všechny tyto alternativy spojuje skutečnost zdejšího pobytu, přítomnosti česky pojmenovaných osob. S oikonymy asociují zvláště jména

63 CDB V/1, č. 73, s. 137.

64 CDB V/1, č. 65, s. 127.

65 CDB V/1, č. 52, s. 107.

66 CDB V/1, č. 51, s. 106.

67 CDB V/1, č. 65, s. 127.

68 CDB V/1, č. 51, s. 106. K tomu I. HONL, *Řeka Stěnava...*, s. 1–2.

69 RBM II, č. 2765, s. 1209.

70 MJČ II, Praha 1949, s. 109.

71 P. KLEMMENZ, *Die Ortsnamen...*, Breslau 1932, s. 27.

72 MJČ II, s. 131.

73 *Výpisový z rejstříku kanceláře hrabat kladských (1472–1505)*, ed. Jaromír Čelakovský, Archiv český 8, 1888, s. 377.

74 MJČ III, Praha 1951, s. 269–270.

75 A. PROFOUS – Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách IV* (dále jen MJČ IV), Praha 1957, s. 251.

76 J. DOMAŃSKI, *Średniowieczne nazwy rzeczne koło Broumowa i Policy nad Metują*, Acta onomastica 48, 2007, s. 34–40.

77 *Tamtéž*, s. 33–34, 37, 40.

78 Srov. stejnou příponu ve jménu *Pozděšín* (přítok Metuje), CDB V/1, č. 90, s. 173.

79 Srov. stejnou příponu ve jménu *Uněš(e)* (přítok Metuje), CDB V/1, č. 68, s. 127.

80 Srov. Jana PLESKALOVÁ, *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, Brno 1998, s. 127–145.

81 V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 208.

s příponou *ov*, působí zde kontext posesivních jmen místních, častých na Policku (*Bezděkov, Maršov, Pěkov, Radešov, Stárkov*)⁸² a v přilehlé horské oblasti Kladska (*Blažejov, Heřmankov, Křížanov, Ostašov, Tasov*).⁸³

K domněnce, že některá místa mohla být na Broumovsku obydlena Čechy, nebo že zde docházelo ke kontaktu česky a německy mluvících obyvatel, vedou také případy přejetí českých jmen a někdy i dvoujmenné zápisy. V literatuře se uvádějí zejména případy přežívání jmen *Březnicě, Křinicě* a *Božanov* vedle nových německých toponym *Martinsdorf, Weckersdorf, Bartsdorf*.⁸⁴ Relikty české toponymie by mohly vyznačovat reálný dosah pronikání češtiny na Broumovsko, snad v první polovině 13. stol. Jméno *Krims* užívané až do 20. stol. v německém Weckersdorfu, vytvořené z čes. tvaru *Křinicě*, by mělo dokládat potřebu odlišení dolní části vesnice, sídelního objektu pojmenovaného podle potoku nejspíš před příchodem německých kolonistů.⁸⁵ Podobná interpretace se zdá oprávněná u poměrně raného (po r. 1300) zápisu jména *Březnicě* vedle latinizované podoby jména lokačních Martinkovic (*villa Martini alias vocatur Brissnicz*).⁸⁶

Je snad přípustné přidat k těm případům jméno *Božanov*, zmíněné ještě v r. 1416 (*Pertoldivilla alias Bozanov*),⁸⁷ je však otázkou, zda jméno mohlo přetrvávat v místním úzu ještě v 15. stol.⁸⁸ Vždyť české nebo bohemizované podoby broumovských toponym se v 15. až 17. stol. vyskytují nejednou, zejména v českých zápisech královských, zemských a arcibiskupských kancelářů. I původně německá jména byla počestvována podle vžitých modelů adaptace toponym. Přípona *ov* vystřídalala zde německá zakončení u jmen na *au*: 1256 *Brunow*, 1258 *Brumow*, 1445 *na Brumowie*, 1549 *město Braumow* (Broumov);⁸⁹ 1369 *Sonow*, 1557 z *Ssenowa*, 1654 *Ssenow* (Šonov);⁹⁰ 1355 *Wyznow*, 1408 *de Wyznowa*, 1565 z *Wižniowa* (Dolní Vižňov).⁹¹ Člen *dorf* nahrazovala přípona (*ov*)*ice*: 1576 *we wsi Martinkowicz* (Martinkovice);⁹² 1409 *Roprechticz* (Ruprechtice);⁹³ 1485 *Wernierżowice* (Verněřovice).⁹⁴ Určitě najdeme mezi zápisy tohoto druhu doklady širšího komunikačního uplatnění (vedle srozumitelného českého úzu jména *Broumov* jsou pozoruhodně opakované české tvary jmen Horního a Dolního

82 Srov. *MJČ I–IV*, Praha 1947–1957.

83 *Výpisky z register...*, s. 377; Paul KLEMMENZ, *Die Ortsnamen...*, s. 22, 26, 29, 37.

84 V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 210–211; Vratislav ŠMELHAUS, *Broumovský urbář 1676–1677. Text a textové přílohy, K dějinám osídlení I. Prameny a studie sv. 14*, Praha 1976, s. III–IV, proti J. V. ŠIMÁKOVÍ, *Počátky Broumova...*, s. 578; srov. E. SKÁLA, *Jazyková situace...*, s. 169.

85 V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 211; *MJČ II*, s. 400; V. ŠMELHAUS, *Broumovský urbář...*, s. IV.

86 *RBM II*, č. 2765, s. 1209; V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 210; V. ŠMELHAUS, *Broumovský urbář...*, s. IV.

87 *MJČ I*, s. 136.

88 V. V. TOMEK, *Paměti újezda...*, s. 210; E. SKÁLA, *Jazyková situace...*, s. 169.

89 *MJČ I*, s. 184.

90 *Tamtéž*, IV, s. 290.

91 *Tamtéž*, IV, s. 576.

92 *Tamtéž*, III, s. 33.

93 *Tamtéž*, III, s. 613.

94 *Tamtéž*, IV, s. 503.

Vižňova), především to však jsou příklady pouhé písařské bohemizace, kancelářské stylizace. Tyto tvary (přízpusobené morfologicky a pravopisně) nevznikaly tedy v mluveném úzu na Broumovsku, ale odpovídaly potřebám a zvykům širší komunikační pospolitosti, v okruhu země a státu. Jejich tvoření a užití souviselo tedy s reprezentativní funkcí spisovného jazyka. Určoval je veřejný status spisovné češtiny a její funkční kulturněkomunikační rozpětí. Na úzus této povahy navazují též stará česká toponyma citovaná z poučených dokumentačních záznamů, známá např. ze Schallerovy Topografie (1790 *Božanow, Bržezowa, Heržmanice, Skržinicze, Martinkowicze, Rupřzechiticze*).⁹⁵ Komunikační význam takových příkladů přesahuje potřebu dokumentační přesnosti, má povahu svědectví historického jazykového vědomí.

Zároveň však i v zápisech zemských desk a dvorského archivu najdeme častější zběžné tvary, bližší skutečnému broumovskému toponomastikonu a adaptované především graficky, resp. foneticky a tvaroslovně, např.: 1557 z *Bartelsdorffu*, 1620 ves *Barczdorff* (Božanov), 1620 *wes dytrspach* (Jetřichov),⁹⁶ 1620 *wes Foycztsdorff* (Fojtova ves),⁹⁷ 1620 *wes Hermannsdorff* (Heřmánkovice),⁹⁸ 1620, 1654 *wes Heyczendorff* (Hynčice),⁹⁹ 1557 z *Martinsdorffu*, 1620 w *Merzczdorffu* (Martinkovice),¹⁰⁰ 1463 v *Ottendorffie* (Otovice),¹⁰¹ 1546 *Rozntál*, 1654 *Rozentalu* (Rožmítal),¹⁰² *wes Rupersdorff* (Ruprechtice),¹⁰³ 1557 z *Weykersdorffu*, 1576 w *Weykrsstorffie* (Křínice).¹⁰⁴ Volba tvarů nejbližších podobám fungujícím v lokálním okruhu komunikace na Broumovsku vyplývá ze základních funkcí vlastních jmen místních, tj. identifikace a lokalizace, pružný spisovný jazyk tak plní svůj úkol komunikační účinnosti. Lokální komunitu však identifikovala a reprezentovala především jména německá, v břevnovském urbaři z roku 1408¹⁰⁵ již výhradní: *Dytrspoch, Ditrspach* (Jetřichov),¹⁰⁶ *Foitsdorff, Foytsdorff* (Fojtova Ves),¹⁰⁷ *Haipmensdorff, Haypsdorff* (Hejtmánkovice),¹⁰⁸ *Haynczdorff* (Hynčice),¹⁰⁹

95 J. SCHALLER, *Topographie...*, s. 132.

96 *MJČ II*, s. 136.

97 *Tamtěž, II*, s. 136.

98 *Tamtěž, I*, s. 546.

99 *Tamtěž, I*, s. 725.

100 *Tamtěž, I*, s. 136.

101 *Tamtěž, III*, s. 307.

102 *Tamtěž, III*, s. 604.

103 *Tamtěž, III*, s. 613.

104 *Tamtěž, II*, s. 400.

105 *Urbář kláštera břevnovského (1406)*, in: *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum hussiticum preecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*, ed. J. Emler, Praha 1881, s. 151–218.

106 *Tamtěž*, s. 153, 196.

107 *Tamtěž*, s. 153, 196.

108 *Tamtěž*, s. 153, 196.

109 *Tamtěž*, s. 153, 197.

Hermansdorff, villa Hermani (Heřmánkovice),¹¹⁰ *Krosdorf, Grosdorff* (Velká Ves),¹¹¹ *Mertensdorff, Mertendorff, villa Martini* (Martinkovice),¹¹² *Ottendorf* (Otovice),¹¹³ *Pertoldsdorff, Pertoldsdorf* (Božanov),¹¹⁴ *Rosental, Rosentol* (Rožmitál),¹¹⁵ *Rupersdorff* (Ruprechtice),¹¹⁶ *Schonow, Schenow* (Šonov),¹¹⁷ *Weyckrsdorff, Waykarsdorf, Waykersdorff* (Křínice).¹¹⁸

Vedle jmen sídel a jejich částí v broumovské němčině vznikaly také názvy řek a potoků,¹¹⁹ hor a vrchů, štítů, skal, úbočí a průsmyků, údolí, lesů a luk. Někdy se v nich zachovaly i stopy dřívějších pojmenování, ale jako celek byly výtvorem této pospolitosti, svědectvím jejího života a dorozumívání v horském prostoru na okraji komunikačního dosahu české pospolitosti. České názvosloví zavedené z velké části ve 20. stol. navázalo v řadě případů na bývalá německá jména jejich českými překlady a uplatněním onymické analogie. Zároveň byly využity starší bohemizované formy a vzkříšeny některé názvy sahající ke staročeským počátkům zájmů o území za Stěnami.¹²⁰

V závěru, když se pokusíme shrnout, co přináší k poznatkům o dějinách českého jazyka zde analyzovaný materiál českých a česky zaznamenaných vlastních jmen vztahujících se k broumovskému území, je na prvním místě poznámka k nejstarším zápisům. Ona zajímavá bohemikální propria sice nejsou prostým svědectvím dřívějšího českého osídlení, byla však zaznamenána v těsné souvislosti se zapojením tehdejší mluvené kulturní češtiny do právních činností. Zůstává také svědectvím užívání češtiny v blízkém okolí. Česká jména poukazují na několik způsobů přítomnosti českých mluvčích v těchto končinách snad již v první polovině 13. století. Jejich pojmenovací činnost fixovala vztah pojmenovaných objektů ke komunitě, ve které jména vznikla. Je to symbolické přivlastnění a zároveň označení přítomnosti mluvčích v daném prostoru. Jména odkazují k formám dočasné penetrace území za horami, poukazují též na možnost vlastnění nebo na právo užívání jistých objektů (jména posesivní povahy). Nelze vyloučit ani vznik a omezené trvání několika českých osad – k této domněnce nás navádějí pozdější úzus a dvoujmenné zápisy.

Pozdější české a počestěné podoby broumovských toponym, používané zejména v kancelářských zápisech, svědčí o potřebách komunikace v rámci státu

110 *Tamtéž*, s. 153, 197.

111 *Tamtéž*, s. 153, 192.

112 *Tamtéž*, s. 153, 195.

113 *Tamtéž*, s. 153, 194.

114 *Tamtéž*, s. 153, 195.

115 *Tamtéž*, s. 153, 193.

116 *Tamtéž*, s. 153, 197.

117 *Tamtéž*, s. 153, 194.

118 *Tamtéž*, s. 153, 196.

119 Ve výše citovaném pramenu z roku 1408 je zaznamenáno německé jméno Vižňovského potoka / Dobrohošti – *fluvius Hegwald*, *tamtéž*, s. 190.

120 Srov. Josef ZÍDKA, *Výklady názvů hor a vod na Broumovsku*, Broumovsko 1, 1947, č. 7–8, s. 2–5; I. HONL, *Přehled...*, s. 2–3, s. 16–17, 28–29, 34–35, 46–47, 52–53, 67–68, 80–81; TÝŽ, *Řeka Stěna...*, s. 1–2.

(země) jejím veřejným reprezentativním prostředkem tj. spisovným jazykem. K jeho funkčnímu rozptěti odkazují různorodé tvary jmen.

Autor / Author

Jarosław Malicki

Zakład Bohemistyki
Instytut Filologii Słowiańskiej UWrocław
ul. Poczтовая 9
53-313 Wrocław Polsko
jaromal@uni.wroc.pl

Dr Jarosław Malicki (* 1966) je bohemista a polonista, pracovník Ústavu slovenské filologie na Vratislavské univerzitě. Zabývá se otázkami dějin jazykové komunikace ve Slezsku a historickou toponomastikou. Vydal knižně práci *Nazwy miejscowe Śląska w języku czeskim* (Wrocław 2002). Je autorem řady článků a spoluautorem několika kolektivních monografií.

Summary

To the onymic clues of the linguistic history of the neighborhood of Broumov Walls

Since the late 12th century advanced on both sides of the border mountains the process of shortening of the distance between a range of Czech and Polish languages. Although it was accompanied by an increase of settlements inhabited by German colonists, limited space contact of local societies of the Czech and Polish sides had spread. Only in the western part of the Silesian Sudetenland and in between Javoří Hills and Stěny („Walls“) we cannot recognize such developments – the areas of related silesian-german language areas originated here. A group of Czech toponyms inscribed in Latin sources of the 13th century and localized in Broumov Region is not necessarily a testimony of former Czech settlement, but this phenomenon have the informative value of the use of Czech language and its historical development. Written entries were created in the close connection of the involvement of the Czech spoken culture in the sphere of legal activities, partly due to the use of Czech language nearby. The use of these written records represents also the symbolic appropriation of the designation. Besides several kinds of temporary penetration there can be mentioned the ownership or rights to use certain objects (named after the specifics of the local nature). According to the later usage and bilingual entries we can acknowledge a limited existence of the settlements with names Křínice, Břežnice, and Božanov. Later were the Czech toponyms of Broumov Region used in the 15th to 17th Centuries, particularly in the records of the royal, provincial and Archbishop’s offices, related to the representative function of the Czech language, its public position, but also its functionality.

Jan Zajíc z Házmburka. Tvůrce programu a hlavní diplomat Zelenohorské jednoty

MARTIN ŠANDERA

Abstrakt | Abstract

Jan Zajíc z Házmburka (1420[?]–1495) dosáhl v letech vlády Ladislava Pohrobka a v první polovině vlády Jiřího z Poděbrad významného postavení i politického vlivu, zastával úřad nejvyššího dvorského sudí. Po propuknutí sporu krále a římské kurie se však od panovníka odvrátil a stal se důležitým členem opozičního bloku vysoké katolické šlechty (Zelenohorská jednota). Měl klíčový podíl na zformulování jejího programu i taktiky v prvních dvou letech existence Jednoty. Pod vlivem dlouhého válečného konfliktu ale stále více preferoval diplomatické řešení a ke sklonku života se otevřeně stavěl za klidnou koexistenci katolíků a utrakvistů.

Jan Zajíc of Házmburk (1420[?]–1495) reached between the reign of the King Ladislav Posthumous and the first half of the reign of King George of Poděbrady the political prominence and influence. He represented the office of the highest court judge. After the outbreak of the dispute between the King and the Roman Curia, however, he turned away from the ruler and became an important member of the opposition bloc of Catholic high nobility („Zelenohorská“ Unity). He was a key contributor to formulations of its program and tactics in the first two years of existence of the Unity. Under the influence of a long war he, however, preferred a diplomatic solution and on the end of his life openly supported the peaceful coexistence between Catholics and Utraquists.

Klíčová slova | Key Words

*pozdní středověk; České koruna; vysoká šlechta; opoziční blok
late Middle Ages; Czech crown; high nobility; opposition bloc*

Rod pánů z Házmburka přispěl do českých dějin řadou významných (v některých případech i kontroverzních) osobností s dramatickými životními osudy. Vyhrocený konflikt s královskou mocí prožil již Janův prastrýc, pražský arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburka.¹ Na rozdíl od něj však Janovi nebude nikdo moci vyčítat chabé znalosti, bude patřit mezi nejvzdělanější muže mezi českou šlechtou a jeho listy kališnickým univerzitním mistrům i představitelům Jednoty

1 Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. a jeho doba (1361–1419)*, Praha 1986, s. 435–441; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce II. Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 218–222, 228–230, 239–244 a 333–335 a Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V (1402–1437)*, Praha – Litomyšl 2000, s. 133–135.

bratrské budou svým stylem i myšlenkovým nábojem patřit k nejkultivovanějším polemikám vedeným z katolické strany.²

Jan Zajíc z Házmburka, tento bezesporu skvělý diplomat, zkušený právník, obratný politik i tvůrce programu a právník Zelenohorské jednoty, byl synem Mikuláše Zajíce a Elišky z Koldic. Přesné datum jeho narození bohužel postrádáme, stalo se tak nejspíše v rozmezí let 1420–1425. Z jeho sourozenců známe mladšího bratra Oldřicha, jehož životní dráha a zvláště politická kariéra se odvíjela v úzké součinnosti s Janem, a sestru Škonku, která se provdala za Jana Křineckého z Ronova.³ Také nám chybí spolehlivé zprávy o tom, kde mladý Házmburk nabyl pozdějšího vzdělání, ovšem jeho otec Mikuláš bude později sám platit za znalce zemského práva a nepochybně se postaral, aby jeho nejstarší syn a hlavní dědic vládl i latinou a němčinou a osvojil si základy zemského práva. Snad i pobýval na univerzitě, nelze vyloučit, že se dokonce věnoval studiu práv v Bologni či Padově, ovšem gradu nikde nedosáhl.⁴

Tradiční opory rodové moci Házmburků představovaly severočeské hrady Házmburk a Budyně. Pro Janovy rodiče i strýce bylo charakteristické katolické přesvědčení, odpor k reformní straně, ale také schopnost uznat reálný poměr sil a uzavírat kompromisní dohody. Důkazem je i sňatek Janovy tety Anny s bývalým vůdcem orebského bratrstva Hynkem Krušinou z Lichtenburka.⁵ I když brzy zemřela, vazby nebyly přerušeny, což dokládá i pozdější Janův sňatek. Jeho chotí se stala Hynkova nevládní dcera Kateřina, potomek poslední pána z Častolovic Půty III., s jejíž matkou se Krušina v roce 1440 oženil.⁶ Kateřina byla tehdy navzdory svému věku již vdovou, její první choť Heralt z Kunštátu skončil svůj život v roce 1444 pod mečem brněnského kata. Přesné datum Janova sňatku neznáme, nejpozději se tak stalo v roce 1447. Jeho mladší bratr Oldřich pojal za choť Kateřininu sestru Annu. Paradoxně se tak stal švagrem vlastního bratra.⁷

V prvním desetiletí polipanského bezvládní se Jan výrazně neprojevil, stál ve stínu otce Mikuláše a zvláště strýce Zbyňka, majitele rozsáhlých držav

2 *Akta Jednoty bratrské*, Jaroslav Bidlo II, Brno 1915, s. 177; v druhém listu bratřím vyčítá, že nedrží ani svaté čtení. Srov. jeho listy ve *FRB VI*, s. 382. Z literatury k tomu Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 21, 25–26 a s. 407–408.

3 O spojení Mikuláše Zajíce z Házmburka s Eliškou s Koldic srov. její list v *AČ XIV*, s. 3. č. 1477, Bartoloměj PAPROCKÝ z HLAHOL a z PAPROCKÉ VŮLE (dále jen B. PAPROCKÝ), *Diadochus – posloupnost knížat a králů českých, biskupů i arcibiskupů pražských*, Praha 1602, s. 90; J. HÁŠ, *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, roč. 26, č. 2, 1993, s. 82. K osobnosti Jana Zajíce Eva TEJOVÁ, *Jan Zajíc z Házmburka*, diplomová práce PdF UHK, Hradec Králové 2006.

4 Sám se sice v listech představitelům Jednoty bratrské označoval jako člověk s neumělým, chabým vzděláním, zde však byla míněno teologické vzdělání.

5 Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 292.

6 K Janovu sňatku srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. 10, Praha 1997, s. 87.

7 J. URBAN, *Lichtenburkové*, s. 313 a 322. Věno 1 000 kop, nároky na obří dědictví Půty III. opravdu jen hypotetické. Víme, že v případě jeho mladšího bratra neměl Hynek Krušina peníze na slíbené věno a zastavil mu proto v 1 000 kopách město Hostinné.

v severních Čechách, hejtmana Slánského krajského landfrýdu.⁸ Právě Zbyněk mu mohl být vzorem jako obratný politik, přesvědčený, ale nikoli fanatický katolík a člověk se smyslem pro politickou realitu a umění kompromisu, který se neváhal na konci polipanského bezvládní stále více sbližoval s mocenským blokem Jiřího z Poděbrad.

V roce 1451 je Jan poprvé připomínán při významnější majetkové transakci, kdy spolu s matkou Eliškou z Koldic měl svému strýci Zbyňku Zajícovi prodat hrad Budyni s příslušenstvím za 3 400 kop pražských grošů.⁹ Znamenalo by to, že mu otec Mikuláš tento hrad musel postoupit ještě za svého života, snad v době, kdy Jan uzavíral manželství s Kateřinou z Častolovic.

Do celozemské politiky vstoupil poprvé v roce 1452, když se v dubnu účastnil zemského sněmu, na kterém byl Jiří z Poděbrad zvolen zemským správcem a Janův strýc Zbyněk se stal členem správní rady, jež měla společně s Jiřím řídit království až do nástupu nového krále.¹⁰ S pány z Házmburka nemohli mocní této země počítat. I Janovi měla další léta přinést vzestup, a to s tichým přispěním pana zemského správce. Ve spojitosti s Jiřím z Poděbrad se objevil již v říjnu 1452, kdy byl jedním ze svědků na listině, v níž Hašek z Valdštejna na Jiřího převáděl své statky zděděné po paní Machně.¹¹ Dne 28. října 1453 se účastnil korunovace Ladislava Pohrobka na českého krále a v listopadu téhož roku byl přítomen na zemském korunovačním sněmu. Bylo zde rozhodnuto provést po letech zmatků a nečinnosti zemského soudu a uzavření desk zemských revizi pozemkové držby. Mladý Jan Zajíc byl zvolen do čela jedné ze dvou komisí, které měly provést kontrolu královských zápisů a soukromých smluv.¹² Snad již v závěru téhož roku mu připadl i důležitý úřad nejvyššího dvorského sudího (nejvyšší sudí dvoru králova v Čechách). Tento úřad zastával po dalších 12 let, *de jure* až do dubna 1467.¹³

V březnu 1454 bylo také obnoveno zasedání zemského soudu, Házmburkové se stali uznávanými znalci zemského práva a na post nejvyššího zemského sudího usedl nejprve Janův otec Mikuláš a po jeho smrti (1459) strýc Zbyněk Zajíc z Házmburka. Janovi připadlo „alespoň“ místo ve sboru zemských kmetů, kde

8 Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI. (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007, s. 63.

9 *PDZ II*, s. 220–221, č. F7.

10 *Archiv český*, ed. F. Palacký, sv. 2, Praha 1842, s. 274–279.

11 *AČ XV*, s. 210–211, č. 102.

12 K jeho postavení v komisi pro revizi pozemkové držby srov. Bohuslava ROTTEROVÁ, *Revize feudálního majetku v Čechách v polovině 15. století*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, AUS, Philosophica et Historica 1, Studia historica, Praha 1976, s. 264.

13 A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. 10, Praha 1895, s. 87; R. URBÁNEK, *Věk poděbradský II*, Praha 1918, s. 785–786; David PAPAJÍK, *Ladislav Pohrobek (1440–1457). Uherský a český král*, České Budějovice 2016, s. 142. Fakticky svou činnost zahájil dvorský soud v březnu následujícího roku.

zasedal od roku 1457. Sešel se zde i s Jiřím z Poděbrad a společně se podíleli na řešení řady majetkových sporů.¹⁴

Téhož léta zemřela Janova první choť Kateřina z Častolovic. Mužského dědice svému muži nedala, zato však dceru Anežku, která se měla o osm let později stát druhou manželkou vůdce Zelenohorské jednoty Zdeňka ze Šternberka.¹⁵ Kateřina smrt Jana zřejmě opravdu zasáhla, protože s dalším sňatkem čekal dlouhé čtyři roky a soustředil se na politickou dráhu.

Spolu s otcem a strýcem dal dne 2. března 1458 svůj hlas Jiřímu z Poděbrad při královské volbě, šlo o ryze pragmatický krok, který Házmburkům zajistil v příštích letech přístup k důležitým úřadům a patrně i do královské rady.¹⁶ Ještě významnější úloha Janovi připadla v květnu, kdy se účastnil v rožmberském dvoře formulace požadavků, které měly být zárukou katolíkům, že nebudou utlačeni utrakvistickou většinou (zazněl zde mimo jiné i pozdější požadavek Zelenohorské jednoty, aby král neprosazoval volbu svého nástupce ještě za svého života). Jeho strýc Zbyněk byl dne 6. května v Králově dvoře spolu s dalšími třemi domácími katolíky přítomen proslulé tajné přísaze Jiřího z Poděbrad před korunovací, v níž se budoucí král zavazoval k poslušnosti papežské stolice a k potlačení kacířství v Českém království.¹⁷ Chápal snad Jan Zajíc Jiříkův krok jako slib odstoupení od kalicha? Jakkoli byl Jiří později často obviňován z křivopřísežnictví, neslyšíme nikdy později, že by se sám Jan ve veřejném ústním či v písemném projevu odvolával na strýcovo svědectví jako doklad údajného králova porušení přísahy.

V prvních letech Poděbradovy vlády se osvědčil jako spolehlivý vysoký dvorský úředník a lze bez nadsázky mluvit o jeho loajalitě. Ostatně zdaleka nebyl jediným katolickým pánem na Poděbradově dvoře, který podporoval krá-

14 Jiří JUROK, *Edice nových pramenů z neznámého právního rukopisu doby poděbradské*, PHS 28, 1987, s. 75–77, a Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence, Mediaevalia Historica Bohemica (dále MHB) 17/2*, Praha 2014, s. 45–46. V listině ze dne 6. dubna 1457 žádá král Ladislav Jana Zajíce z Hazmburka, Jiřka z Kunštátu, Jindřicha z Michalovic, Zbyňka Zajíce z Hazmburka a jiné pány na zemském soudě, aby přiměli Jakuba z Vřesovic k navrácení vsí Lahovice a Řísuty, které drží bez řádného zápisu, děkanovi a kapitule pražského kostela. Originál listiny v APh, *Archív Metropolitní kapituly u sv. Víta*, inv. č. 909; text listiny také otištěn v edici *Archív pražské metropolitní kapituly II. katalog listin a listů z let 1420–1561*, edd. J. Eršil – J. Pražák, Praha 1986, s. 57.

15 Ivana NOHOVÁ, *Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty*, rigorózní práce Pdf UK, Praha 2008; více v pozn. č. 41.

16 *Starší letopisové čeští od 1378 do 1527 čili Pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, ed. F. Palacký, s. 224–226. K Janově účastni na Jiříkově volbě srov. list saského poselstva v P. ČORNEJ, *Království dvojího lidu*, Praha 1989, s. 136, a zpráva Pavla Dětřichovce z 2. 3. *tamtéž*, s. 139; z literatury především Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský III*, Praha 1930, s. 272–277.

17 Text tajné přísahy se uchoval v rukopisu NK Praha, I E, fol. 148 r-v. Výčet svědků je znám z notářského opisu ve *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II (1352–1526)*, ed. A. Theiner, Roma 1860, s. 405–406. Z literatury R. URBÁNEK, *Věk poděbradský III*, s. 347–358 a G. F. HEYMANN, *Georg of Bohemia. King of heretic*, s. 168–171, dále P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české VI*, s. 161–162.

lovy kroky.¹⁸ V dubnu 1459 panovníka doprovázel na proslulý sjezd s říšskými knížaty v Chebu. Jako dvorský sudí zastupující stranu českého krále figuruje v přátelské smlouvě s rýnským falckrabětem Fridrichem z 15. dubna.¹⁹ Rovněž spolupečetil smlouvu z 25. dubna, v níž byl uzavřen spor mezi králem Jiřím a saskými vévody, kurfiřtem Fridrichem a jeho bratrem Vilémem. Vilém Saský se zde zřekl nároků na český trůn a král Jiří od něj získal město Most, hrad Osek, městečko Duchcov a legalizoval zábor českých lén v Sasku.²⁰ Poděbrad v roce 1460 bez váhání schválil i Janovo poručnictví nad dětmi po zemřelém Bohušovi z Kovaně, vlastníku hradu a panství Frýdštejn. Nedlouho poté čelil Jan na zemském soudu pūhonu Bohušovy sestry Elišky z Kovaně, která se dožadovala vydání frýdštejnského hradu. Jan Zajíc však u soudu prohlásil, že hrad nezabral silou a nedrží ho pro sebe, ale pro své svěřence, a navíc dokázal, že Eliška již obdržela náhradou za své nároky celkem 250 kop grošů. Hrad i poručnictví si dokázal udržet až do roku 1469.²¹

V osobním životě pána z Házmburka nastala výrazná změna, čtyři roky po smrti první manželky Kateřiny se oženil znovu a jeho nové manželství odráželo i ženichovu vzrostlou společenskou prestiž. Manželkou se mu stala Anna, dcera Václava, knížete Opavského a Hlubčického. Janovy vazby a zájem o dění ve Slezsku velmi zesílily, i když součástí svatební smlouvy byla klauzule, která šanci v budoucnu zdědit významnější slezské državy velmi omezila.²² V častějších kontaktech byl nyní i s vratislavským biskupem Joštem z Rožmberka.

Na počátku července 1463 zemřel jeho bezdětný strýc Zbyněk a zanechal synovcům vysokou sumu na hotovosti a rozsáhlé panství v severních a severovýchodních Čechách.²³ Jan toho využil, starobylý (ale nepohodlný) hrad Házmburk

18 Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad*, MHB 17/2, Praha 2014, s. 37–76.

19 Originál listiny v NA Praha, Archiv koruny české (1158–1935), inv. č. 1621; text listiny otištěn i v edici *Archiv koruny české – katalog listin z let 1438–1526*, ed. A. Haas, Praha 1958, s. 60–61, č. 82.

20 Originál listiny v NA Praha, Archiv koruny české (1158–1935), inv. č. 1627; regest listiny v edici *Archiv koruny české – katalog listin z let 1438–1526*, ed. A. Haas, díl 6, s. 64–65. Obě strany se zavázaly dodržovat mír, podmínky příměří a propustit zajatce.

21 K poručnictví *PDZ II*, s. 300, G4. Ke sporu a Annou z Kovaně *PDZ I*, s. 212., též v *AČ III*, s. 334, č. 225. Z literatury A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. 10, s. 259–260.

22 O Janově sňatku srov. B. PAPROCKÝ, *Diadochus – posloupnost knížat a králů českých, biskupů i arcibiskupů pražských*, Praha 1602, s. 87. Byla sepsána svatební smlouva, kterou uzavřel Jan Zajíc z Házmburka s Janem, opavským knížetem a hlubčickým pánem, ve které žádá za manželku jeho sestru Annu. Na základě této smlouvy se měla opavská kněžna zříci svého dědictví po otci i matce před opavskými a hlubčickými zemany a měšťany. Za to, že se kněžna Anna zřekla svého dědictví v bratrův prospěch, se její bratr Jan zavázal vyplatit Janu Zající věno tisíc zlatých, který měl na základě této smlouvy část věna vložit do desek zemských pro svou manželku Annu. Srov. P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, s. 218; Jiří HÁŠ, *Zajícové z Házmburka*, Heraldika a genealogie 26, č. 2, 1993, s. 88; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 10*, s. 86–87. K posledním příslušníkům hlubčické větve srov. Radek FUKALA, *Slezsko. Neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*, České Budějovice 2007, s. 225; Václavův syn a Annin bratr Jan Pius prodal v roce 1464 svůj díl Opavska i s třetinou Opavy Jiřímu z Poděbrad.

23 B. PAPROCKÝ, *Diadochus*, s. 92; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého 10*, s. 87; J. HÁŠ, *Zajícové z Házmburka*, in: Heraldika a genealogie, roč. 26, č. 2, 1993, s. 82.

mu již přestal vyhovovat, a proto si za svou rezidenci zvolil dědictví po strýci – vodní hrad Budyně s přilehlým městečkem, jež bylo chráněno kamennou hradbou s několika baštami. Jan po strýci zdědil i peníze na hotovosti, proto si mohl dovolit budyňský hrad rozšířit a přestavět ve stylu pozdní gotiky. V přilehlém městečku nechal vybudovat i nový kostel sv. Jiří, který osobně vysvětil vratislavský biskup Jošt z Rožmberka.²⁴

Tehdy se ještě oba házmburští bratři nepozastavili nad tím, že kromě Budyně nové državy, které získali na severovýchodu, sousedí se statky kališnické šlechty, později však tuto skutečnost měli pocítit velmi bolestně.²⁵ Jan Zajíc se nyní mohl cítit na vrcholu své životní dráhy, v němž měl postavení, byl váženým a vlivným mužem, vlastníkem rozsáhlých držav a od druhé choti se dočkal vytouženého dědice. Co si přát více, jaký další cíl si vytknout?

Zlom pro poděbradskou éru a, jak se mělo ukázat, i pro Jana Zajíce a jeho bratra Oldřicha, mělo prohlášení basilejských kompaktát za neplatné a stále se zostřující spor krále Jiřího s římskou kurií. Jako přesvědčený katolík a zároveň vysoký dvorský úředník se ocital v ambivalentním postavení. Přibýly i osobní důvody. Strýcovou smrtí se uvolnil úřad nejvyššího zemského sudí. Jan si možná na tento post dělal naději již před dvěma lety, když zemřel jeho otec Mikuláš, jmenování strýce ještě nechápal jako křivdu, ale nyní očekával a považoval za spravedlivé, aby úřad zůstal pánům z Házmburka. Jistě by se mířil s tím, kdyby král nejmenoval přímo jeho, ale jeho bratra Oldřicha (možná očekával, že sám povýší a jeho dosavadní post obsadí mladší bratr), jenže Jiří z Poděbrad tak neučinil a do úřadu nejvyššího zemského sudí prosadil svého švagra Jaroslava Lva z Rožmitálu.²⁶ Stále více mu vadil vliv jeho králových kališnických stoupenců na jednání zemského a dvorského soudu, shledával tyto orgány jako doménu vysoké šlechty (sám v roce 1463 neuspěl na zemském soudu ve sporu s kališníkem Soběslavem z Miletínka, panský potaz přitom tehdy vynášeli Jan z Kunštátu na Jevišovicích a Zdeněk Kostka z Postupic, a byť šlo o vcelku nevýznamnou věc, jen utvrdila v Janovi jeho pocity²⁷). Všechny tyto motivy měly vliv na jeho postupný příklon k opozici.

Jan Zajíc z Házmburka byl mezi adresáty listu, v němž vratislavský biskup Jošt dne 17. května 1463 v reakci na instrukce a výzvy, rozesílané z Říma do Čech i Slezska, vyzýval k zachování klidu a hledání cesty k vyřešení sporů na novém

24 Ke Zbyňkově smrti a odkazu značné sumy peněz synovcům B. PAPROCKÝ, *Diadochos*, s. 92. K Zbyňkovu úmrtí A. JANDA, *Dějiny města Budyně nad Ohří*, Roudnice 1892, s. 20–21; J. HÁS, *Zajícové z Házmburka*, in: *Heraldika a genealogie*, roč. 26, č. 2, 1993, s. 81. O stavebních úpravách na Budyni srov. A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 90 a Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 346.

25 Miloš PROKOP, *Držba hradů v Čechách v letech 1418–1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty, panovníka a církve*, Husitský Tábor 14, Tábor 2004, s. 198–201.

26 František ŠMAHEL, *Husitská revoluce 4. Epilog bouřlivého věku*, Praha 1996, s. 92; F. G. HEYMANN, *George of Bohemia*, s. 387; Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad*, MHB 17/2, Praha 2014, s. 47.

27 *PDZ II*, s. 321–322, L5, nešlo však o nijak závratnou sumu, i přesto se mohl Zajíc cítit rozsudkem zasažen.

obecním sněmu.²⁸ Jan tedy evidentně náležel k užšímu kroužku vysoké katolické šlechty, která se spojovala v reakci na králův spor s papežem, ale prozatím nehodlala proti Jiřímu otevřeně vystoupit.

Přesto Jan Zajíc z Házmburka váhal, nebyl tím, kdo by si přál otevřenou konfrontaci s králem, byť prozatím v politické rovině. Ještě 14. července 1465 vystupuje jako nejvyšší sudí dvorského soudu za stranu českého krále při uzavření sporu mezi králem a Ottou II., falckrabětem rýnským a vévodou bavorským, a choval se jako příkladný úředník, muž na svém místě. Příznačné je, že Zdeněk ze Šternberka již při tomto jednání přítomen nebyl.²⁹

Byla to však ona pověstná labutí píseň ve službách králi Jiřímu.

V Zelenohorské jednotě

Od léta 1465 se už Jan Zajíc z Házmburka účastnil sjezdů a tajných porad opoziční katolické šlechty. Obnovení pŕuhonu kurie vůči králi Jiřímu a výzvy z Říma nepochybně byly tím, co Jana přimělo připojit se k otevřené opozici. Spolu s Joštem z Rožmberka (Jošt v několika listech označil Jana Zajíce slovy „*naš milý bratr*“³⁰) se klonili k taktice nezačít spor s panovníkem v duchovní rovině, neboť takový postup by ze strany kurie hrozil tvrdou kritikou za jakoukoli snahu najít kompromis, ale vystoupit se světskými požadavky a hledat poklady pro poklady? legalitu svého postupu vůči králi. Jako dvorský sudí měl Jan přístup k mnoha cenným dokumentům a také rožmberský rodový archiv nabízel obsáhlý soubor písemností někdejší panské jednoty proti Václavu IV.³⁰ Horkokrevný Šternberk by byl sice pro ostřejší formulace, ale i on chápal nutnost nejprve získat spojení a příliš vzrušeným tónem neodradit dosud váhající katolíky.

Postup opozičního bloku přiměl krále svolat zemský sněm do Prahy, který se sešel 25. září 1465. Jan Zajíc zde přednesl za přítomnosti Jiřího z Poděbrad dvanáct stížných článků, jimiž král dle mínění vznikající panské jednoty porušuje či minimálně ohrožuje zemské svobody. Jednalo se o ryze stavovské požadavky (zemská privilegia týkající se daňové a vojenské povinnosti šlechty, kvality mince, obsazování vysokých úřadů, odúmrti atd.). Ústředním motivem byl střet moci vysoké šlechty a posilující královské autority. Inspirace požadav-

28 Text Joštova listu z Nisy srov. AČ IV, s. 99–100, č. 1. Dalšími adresáty byli Zdeněk ze Šternberka, Jan z Rožmberka a Vilém z Rábí a Rýzmburka.

29 Na listině s falckrabím Otou, text listiny otištěn v edici *Archiv koruny české VI – katalog listin z let 1438–1526*, ed. A. Haas, s. 97.

30 Hermann MARGRAF, *Die Bildung der katolischen Liga gegen König Georg von Podiebrad*, *Historische Zeitschrift* 38, 1877, s. 42–82, 251–277; František BENEŠ, *Osud zápisu panské jednoty (zelenohorské) z 28. listopadu jako historického pramene*, *Minulostí západočeského kraje* 6, 1968, s. 214–222. K témuž i Jaroslav BOUBÍN, *Vznik panských jednot*, MHB I, 1991, s. 217–229, a dále Josef MARKOV, *Spor pánů a rytířů o sedání lavicích*, in: *Sborník prací z dějin práva československého* 1, Praha 1930, s. 100–102; srov. dále Jiří JUROK, *Zápas o zemský soud – jedna z příčin vzniku zelenohorské jednoty roku 1465*, *Husitský Tábor* 6–7, 1983–1984, s. 181–192. K osobnosti Eva TEJOVÁ, *Jan Zajíc z Házmburka*, diplomová práce FF UHK, Hradec Králové 2006; Ivan MARTINOVSKÝ, *Domnělý kodifikační záměr krále Jiřího*, in: *Vladislavské zřízení zemské*, Hradec Králové 2007, s. 24–34.

ky panské jednoty proti Václavu IV. byla očividná. Duchovního života se dotkl program pouze narážkou na údajně pobuřující chování Jana Rokycany. Král Janu Zajíci jako mluvčímu opozice dal na každý z přednesených bodů odpověď, z pohledu většiny přítomných stavů přesvědčivě vyvrátil vznesená obvinění.³¹ Tento neúspěch ale katolické panstvo neodradil a ani sám Zajíc, ač jako znalec práva musel v duchu dát alespoň části králových argumentů zapravdu, nehodlal ustoupit. Opoziční skupinu spojoval nejen cíl v podobě oslabení královské moci, ale i řada příbuzenských a soukromých vazeb.³²

V listopadu se Jan zúčastnil ustavujícího sjezdu Jednoty na Zelené hoře, v zápisu je uveden jako čtvrtý v pořadí za Joštem z Rožmberka, jeho bratrem Janem a Zdeňkem ze Šternberka, ke svému jménu připojil titulaturu „*nejvyšší sudí dvoru králova v Čechách*“. V druhém stížném listu proti králi Jiřímu z 30. listopadu bylo původních 12 článků rozšířeno na 17 (fakticky však 5 z nich jen rozvádělo obsah předchozích článků, zcela nové byly pouze 2 – aby král přestal vysazovat nová mýta a žádost o přezkoumání korunního archivu).³³ Díky uvážlivosti prvního hejtmana Jednoty Jošta z Rožmberka a schopnostem Jana Zajíce dokázala Jednota svůj konflikt s Jiřím z Poděbrad i nadále prezentovat jako právní spor o panovníkem a jeho úředníky údajně nerespektovaná zemská privilegia. Zároveň se ale příslušníci Jednoty dne 30. listopadu 1465 písemně obrátili na legáta Rudolfa a žádali ho o další podporu římské kurie.³⁴

V březnu 1446 Jan Zajíc spolu ostatními členy Jednoty žádal město Cheb, aby neposkytovalo žádnou pomoc vévodovi Vilému Saskému proti členu Jednoty Jindřichovi z Plavna.³⁵ Jednota si byla vědoma, že se neobejde bez zahraniční podpory, a pokud by spor s králem dospěl až k vojenské konfrontaci, pak se tato podpora stane zcela osudovou záležitostí. I Janovi musela znít velmi příjemně slova administrátora katolické církve Hilaria Litoměřického, který oprávněnost postupu katolických českých pánů odvozoval přímo z Boží vůle: „*Páni jsou Bohem vyvolení rádcové panovníka*“, ba dokonce, „*král dnes bude tento a zajtra jiný, ale rodové zůstávají*“.³⁶ Prozatím se ale Jednotě nedařilo získat spojence

31 Stížné články ze září 1465, srov. SOA Třeboň, f. *Historica*, sign. 1887, fol. 1, l r –20 r; edičně v *Archivu českém IV*, ed. František Palacký, Praha 1846, s. 102–105, č. 4.

32 K provázanosti celého spolku příbuzenskými vazbami srov. Ivana NOHOVÁ, *Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty*, rigorózní práce Pdf UK, Praha 2008.

33 Originál listiny z 28. 11. 1465 v NA Praha, f. *Archív Koruny české (1158–1935)*, inv. č. 1715; edičně *AC IV*, s. 110–114; srov. dále František BENEŠ, *Osud zápisu panské jednoty (zelenohorské) z 28. listopadu jako historického pramene*, MZK 6, 1968, s. 214–222. Z literatury srov. Hermann MARGRAF, *Die Bildung der katholischen Liga gegen König Georg von Podiebrad*, *Historische Zeitschrift* 38, 1877, s. 42–82, 251–277. Koncept druhého stížného listu z prosince 1465 je obsažen v rukopisu v SOA Třeboň, f. *Historica*, sign. 1887, fol. 45r–54r. Definitivní znění lze nalézt v rukopise *tamtéž*, sign. 1895, fol. 3r–5r.

34 *FRA XX*, s. 370–371, č. 340.

35 *Regest listu* srov. *tamtéž*, s. 391, č. 350.

36 K roli Hilaria Litoměřického srov. Antonín MAŘÍK, *K postavení katolické církve v Čechách v době poděbradské (činnost katolických administrátorů za Jiřího z Poděbrad)*, FHB 7, 1984, s. 101–196. Zda by Jednota tlačila u Korvína, aby se u kurie zasadil o jeho jmenování pražským arcibiskupem. Citované výroky jsou z Hilariova *Listu pánům z Kolovrat* z 4. července 1467, text je otištěn v *AC*

na domácí půdě a o podporu zahraničí se snažila desítkami listů, rozesílaným říšským knížatům. Kolik z nich pomáhal Jan Zajíc zformulovat?

V dubnu se členové Zelenohorské jednoty sjeli na roudnickém hradě Zdeňka ze Šternberka. V Praze v té době začalo jednání zemského sněmu, který král Jiří svolal k projednání nových požadavků opozičního panského spolku. Jan Zajíc z Házmburka a Jan z Rožmberka byli jedinými představiteli Jednoty, kteří na sněm dorazili. Nejspornější otázkou mezi zneprátelenými stranami nadále zůstalo svěření hradu Karlštejn s korunovačnými klenoty některému z představitelů Jednoty. Zajíc přijal nelehkou úlohu prostředníka zdlouhavého vyjednávání, které mezi Roudnicí a Prahou nastalo.³⁷ Vystupoval zde jako kompromisu nakloněný muž. Zřejmě nejen na Jana z Rožmberka, ale i na něj silně zapůsobila králova ochota dohodnout se, dokonce vyjít opoziční skupině vstříc. I Poděbradovo „alter ego“ Zdeněk Kostka z Postupic, který jinak často z pohledu katolíků v královské radě plnil roli „zlého muže“, se na jednáních dne 3. května 1466 choval jako ryzí diplomat, a když král slíbil, že pány zachová při jejich právech a výsadách, byl Zajíc ve svém dosavadním postoji dosti otřesen (zvláště když Jan z Rožmberka oceňoval dobrou vůli na králově straně), a odejel do Roudnice prosit představitele Jednoty, aby se spolu s ním vrátili do Prahy na sněm. Setkal se ale s ostrým odmítnutím. Vrátil se do Prahy sám a snažil se alespoň vyjednat pro město Plzeň, které přistoupilo k Zelenohorské jednotě, mír či alespoň klid zbraní s královskou stranou. Když odmítli, vrátil se do Prahy a přimlouval se sám, aby byl sjednán mír s městem Plzní. Nejdůležitějším výsledkem jednání bylo smluvené příměří až do sv. Havla (16. října).³⁸

Jan Zajíc byl osobností jiného naturelu než Zdeněk ze Šternberka, nenechal se strhnout ke slovním výpadům a jako znalec práva dokázal odvoláváním na procedurální záležitosti i sporná místa získávat Jednotě čas a další prostor. Nadále však stál za požadavky Jednoty a nebyl ochoten smířit se s králem. V listu z 6. května Jošt z Rožmberka svého bratra káral za ochotu spor s králem Jiřím ukončit a vyzval ho, aby si vzal příklad z pevného postoje Jana Zajíce, který se při jednáních s královskou stranou nedal zvíkat. Jan z Rožmberka se ale příkladem pána z Házmburka odmítl řídit a naopak v dopise z 19. května žádal Jošta, aby ho propustil ze zápisu a spolku s ním a s pány Zajíci.³⁹

VI, s. 111–114, č. 3. Pozoruhodný obraz Hilariových názorů a stylu argumentace představuje též *Traktát k panu Janovi z Rožmberka*, ed. Z. V. Tobolka, Historický archiv č. 13, Praha 1898, sepsaný ve stejném roce.

37 *AČ VII*, s. 264–265, č. 105.

38 SOA Třeboň, f. Historica, inv.č. 2462, sg. 1925; edičně v *AČ IV*, 4, s. 127–129; z literatury především V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy VII*, Praha 1886, s. 122. Zápis na příměří se Zelenohorskou jednotou srov. *AČ IV*, s. 131–132; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy VII*, Praha 1886, s. 133; srov. s Františkem PALACKÝM, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, díl 4., Praha 1968, s. 499–500. K Plzni srov. M. MALIVÁNKOVÁ-WASKOVÁ – J. DOUŠA, *Dějiny města Plzně I*, s. 223.

39 K odpadnutí Jana z Rožmberka od Jednoty srov. *AČ VII*, s. 262–263. Zmíněné napomenutí biskupa Jošta *AČ IV*, s. 133–134.

V září 1466 se Jan účastnil sjezdu v Žitavě, kde uvážlivého, ale nemoci již těžce zkoušeného Jošta vystřídal na postu hejtmána Jednoty Zdeněk ze Šternberka. Přesto bylo dohodnuto setrvat při dosavadní taktice, tj. dále trvat na právním přezkoumání stavovských výsad a analýze listin v korunním archivu, a dokud nebude zajištěná pomoc zahraničních sil, vyhnout se přímé vojenské konfrontaci s králem Jiřím. Jan Zajíc z Házmburka jménem Zelenohorské jednoty dojednal dne 3. října se zástupci Jiřího z Poděbrad Zdeňkem Kostkou z Postupic a nejvyšším komorníkem Jindřichem z Michalovic (oba dobře znal z Poděbradova dvora) prodloužení příměří až do 23. dubna 1467.⁴⁰ Posledním smírným pokusem, ve kterém se Jan Zajíc angažoval, měl být sjezd v Jindřichově Hradci, který měl podle smlouvy z 3. října 1466 ukončit spor, který vedli čeští páni s králem o zemské svobody. Mezitím už ale prostřednictvím biskupa Tase dorazily zprávy z Říma, papež Pavel II. nebyl spokojen s dosavadním mírným postupem Jednoty a po prohlášení krále Jiřího za prokletého kacíře sesazeného z trůnu dne 23. prosince 1466 už pro Jana Zajíce nebylo cesty zpět. Navíc se v roce 1466 stal tchánem nového hejtmána Zelenohorské jednoty Zdeňka ze Šternberka, když za něj provdal svou dceru Anežku. Generační rozdíl ani Šternberkova povaha (syn krále Jiřího kníže Viktorín v listech, které si spolu v letech 1467–1468 vyměnili, vyčítal kruté nakládání s první manželkou) nebyly pro Jana Zajíce překážkou. Navíc se Zdeňkovým prostřednictvím spřiznil s Jindřichem z Hradce, jemuž Šternberk dal v tomto roce za choť svou dceru.⁴¹ Jan a Oldřich také spolu se Zdeňkem ze Šternberka písemně vyjádřili svůj dík císaři Fridrichu III. za to, že osvědčil jejich nevinu v údajných plánech na Poděbradovo odstranění jedem.⁴²

Dne 26. ledna 1467 nechal král Janovi Zajícovi z Házmburka, jeho bratru Oldřichovi a Zdeňkovi ze Šternberka vystavit glejty, aby mohli bezpečně přijet do Jindřichova Hradce a projednat tu sporné otázky. Jan Zajíc spolu s dalšími třemi rozdílcí, určenými ve smlouvě z 3. října 1466, přivezli s sebou do Hradce výpisy všech privilegií a svobod z archivu zemského na Karlštejně. K diplomatickému úspěchu Jednoty byl opravdu již jej krok, ale hejtmán Zdeněk ze Šternberka podlehl klamně představě o síle papežovy podpory a jeho reálném vlivu na okolní panovníky i říšská knížata a bez snahy o vyjednávání prohlásil, že by nestačilo, kdyby stavovské svobody potvrdil král, ale musely by být potvrzeny císařem, neboť král je jen jeho lenním vazalem. Janovo právní cítění se přeci jen ozvalo a snažil se Zdeňkovy výroky mírnit, Šternberk ho však okřikl a Zajíc se podvolil.⁴³

40 Prodloužení příměří s králem Jiřím AČ IV, s. 131–132, č. 22; z literatury srov. V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, sv. 7, Praha 1886, s. 133.

41 O tomto sňatku B. PAPROCKÝ, *Diadochus*, s. 98; Ivana NOHOVÁ, Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty, rigorózní práce PdF UK, Praha 2008; František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I.2*, Jindřichův Hradec 1927, s. 30–31; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, Praha – Litomyšl 2007, s. 218.

42 List v SOA Třeboň, f. Historica, inv. č. 2434, sg. 1900.

43 Bezpečnostní glejt pro Jana Zajíce a ostatní AČ VII, ed. J. Kalousek, sv. 7, Praha 1887, s. 269–270. K jednání v Jindřichově Hradci Ivan MARTINOVSKÝ, *Domnělý kodifikační záměr krále Jiřího*,

Neváhal připojit svou pečeť k listu z 9. února 1467, v němž zástupci Zelenohorské jednoty znovu napomínali Jana z Rožmberka, aby se zachoval jako signatář jejich spolku a na základě papežské buly a listu papežského legáta Rudolfa z Rudesheimu, které mu jsou zaslány v opisech, se postavil proti králi Jiřímu, jehož papež prohlásil za sesazeného z českého trůnu.⁴⁴

Dne 14. dubna byl Jan Zajíc z Házmburka přítomen obnovení zápisu Jednoty na Zelené hoře, kde se celý spolek deklarativně změnil v katolickou organizaci, jejímž prvním cílem je obrana katolické víry a církve. K jednotě se přidalo město Vratislav a pod hrozbou suspenze z úřadu i olomoucký biskup Tas. Když se nezdařila všechna mírová jednání, přikročil král Jiří k válečným opatřením, už 20. dubna obdržel Jan Zajíc z Házmburka od krále odpovědní list a stejně jako ostatní vzbouřenci byl zbaven zemského úřadu.⁴⁵

Již v předchozím roce Jednota rozvíjela rozsáhlou diplomatickou aktivitu s cílem získat zahraniční podporu, nyní se však k výzvám o vojenskou a finanční pomoc připojila nepokrytou žádost o křížovou výpravu proti kacíři na českém trůně. Říšským knížatům předkládala svůj obraz jako spolku čestných mužů, kteří vedou spravedlivý zápas, zatímco druhá strana se uchyluje ke zcela hanebným prostředkům. Patřila k tomu pochopitelně i snaha prezentovat představitele Jednoty jako osoby, jimž nikterak nejde o osobní prospěch – na již zmíněném říšském sněmu v Norimberku v červenci 1467 její vyslanec Racek Kocovský líčil, jak prý král Jiří ihned po svém sesazení a odvolání poslal za Zdeňkem maršálka království, že se s ním chce dohodnout a navrátit mu všechny škody a náklady, ale nechce jednat o víře: „*Toť jistý důvod jest, že se tato válka pro víru, ne pro nějakou postranní příčinu děje*“. Královna Johana údajně přemlouvala Zdeňka ze Šternberka ke smíru s manželem, že mu budou ihned všechny náklady a škody nahrazeny, opakovaně prý byli kontaktováni i bratři z Házmburka a další představitelé Jednoty, „*Ale páni křesťanští více pamatující na svou víru křesťanskou a na svou čest, vši smlouvy, všech škod se raději opovážili, nežli být býti bez víry a cti*“.⁴⁶

Výzvy však zůstaly bez efektu a v probíhající občanské válce Jan Zajíc trpce pocítit, že je se svými hrady do značné míry izolován od ostatních členů jednoty a musí čelit nejsilnější kališnické zóně v zemi – východním Čechám. V obležení se ocitly hrady Vřešřtov, Hostinné, Chvatěruby a později i Kost, na němž se ukrýval Jan Zajíc se svou druhou manželkou a dětmi. Vedla ho sem i výsada,

in: Vladislavské zřízení zemské, s. 24–34; Petr ČORNEJ, *Klíče ke Karlštejnu*, in: Světla a stíny husitsví (události – osobnosti – texty – tradice), Praha 2011, s. 319–321.

44 Tento list byl sepsán během zasedání sjezdu v Jindřichově Hradci, srov. AČ IV, s. 134; text listu vydán také v edici *Království dvojího lidu*, ed. P. Čornej, Praha 1989, s. 159–160.

45 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, sv. 4, s. 510. J. MACEK, *Jiří z Poděbrad*, Praha 1967, s. 188.

46 K listu Vilémovi Saskému srov. *Urkunden und Actenstücke zur österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Frídrieh III. und König Georgs von Böhmen (1440–1471)*, ed. Adolf Bachmann, Wien 1879, č. 282. Zmiňovaný výrok pronesl zástupce Jednoty na říšském sněmu v Norimberku; srov. AČ XX, s. 546; *Archiv český*, ed. J. Kalousek, sv. 20, Praha 1902, s. 542–546; *tamtéž* na s. 550 odmítavá reakce ze strany říšských knížat.

kteřou papež učinil, jednu z několika výjimek z interdiktu uvaleného na České království, kdy 21. dubna 1467 povolil, aby se ve zdejší kapli sv. Ondřeje mohly sloužit ranní mše.

Především oběma bratrům z Házmburka mohl pomoci válečný vpád slezského vojska do přímých poděbradských držav – Minsterberska a Frankenštejska. Skončil však drtivou porážkou u Frankenštejna a královské síly nemusely zrušit, ba dokonce ani dočasně přerušit, obléhání hradů Zelenohorské jednoty.⁴⁷

Obr. Hrad Kost (foto M. Šandera)

Na počátku srpna Jan onemocněl a vyjednal s králem příměří, aby mohl odjet k lékařům do Vratislavi. Jan Zajíc byl v této době vyčerpán nemocí i boji o své majetky, proto se dalších jednání Zelenohorské jednoty neúčastnil. Jeho bratr Oldřich uzavřel s králem příměří již po dobytí šternberské Roudnice, kdy hro-

⁴⁷ Petr ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 630–632; z českých pramenů *Ze starých letopisů českých*, edd. Jaroslav Porák – Jaroslav Kašpar, Praha 1980, s. 194; z literatury především V. V. TOMEK, *Dějepis Prahy VII*, s. 158–163; Otakar FRANKENBERGER, *Husitské válečnictví po Lipanech*, Praha 1960, s. 47–49. O papežově výjimce pro kostskou kapli B. PAPROCKÝ, *Diadochus*, s. 89.

zilo, že královské síly budou moci napadnout Házmburk i Budyni. Navíc saští žoldnéři, které oba bratři najali, byli povoláni vévodou Vilémem zpět do Míšně.⁴⁸

Příměří mělo platit rok a zdá se, že oba Zajícové se je opravdu snažili dodržet, k čemuž přispěl i Zajícův špatný zdravotní stav. Vyslanci polského krále Kazimíra IV., (od něhož si zvláště Zdeněk ze Šternberka sliboval přímou vojenskou pomoc a který v létě 1467 odmítl nabídku Jednoty, aby se stal českým králem místo sesazeného kacíře Jiřího), vyjednali v listopadu pro celou Jednotu příměří.⁴⁹

V prosinci se Jan Zajíc účastnil nového sjezdu Zelenohorské jednoty ve Vratislavi, není vyloučeno, že zde setrval již od srpna a léčil se z choroby. V předvečer sjezdu zemřel Janův osobní přítel vratislavský biskup Jošt z Rožmberka. Navzdory drtivým vojenským neúspěchům a představě Jiřího z Poděbrad, že sjezd poslouží jen k tomu, aby se opoziční blok dohodl na ukončení svého odboje, zde převážilo stanovisko nekapitulovat a přítomní se jako věrní katolíci zavázali pokračovat v boji „až do statků a hrdel.“ Ze sjezdu byl odeslán list papeži, ve kterém se vypočítávaly škody, které členové Jednoty utrpěli „při hájení víry a církve“, u Zajíců byly uvedeny Vřeštv a Chvatěruby.⁵⁰

Navzdory vratislavskému prohlášení se Jan snažil vyhýbat opětovnému zapojení do bojů proti Jiřímu, trpká zkušenost z loňského roku byla stálou výstrahou. Ostatně, přiznejme to, nebyl povahou válečník, nezdedil vojenský talent po svém prastrýci. Snad v důsledku choroby, snad strachem z tvrdé odvety za nedodržení příměří tedy oba Zajícové vyčkávali, opatrně manévrovali. Prameny mlčí o tom, že by se spolu se Zdeňkem ze Šternberka zapojil do bojů v Rakousku a také neslyšíme o Janově přítomnosti v Korvínově ležení před Třebíčí.⁵¹ Rovněž, a to velmi překvapivě, chybí zprávy, které by dokládaly jeho pomoc při vpádu lužického vojska vedeného Jaroslavem ze Šternberka, které

48 O dobytí Vřeštova *Urkundliche Beiträge (dále jen UB) zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georgs von Podiebrad (1450–1471)*, hrsg von František PALACKÝ, Wien 1860, s. 476. Z literatury V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy VII*, s. 162, 166; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého II, Hradecko*, Praha 1995, s. 230; *tamtéž*, sv. 10, s. 87; Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, I/1, Hradec Králové 1996, s. 124–125; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. 10, s. 87; K zmiňované papežské výsadě pro kostskou kapli B. PAPROCKÝ, *Diadochus – posloupnost knížat a králů českých, biskupů i arcibiskupů pražských*, Praha 1602, s. 90; K saským žoldněrům Frederick G. HEYMANN, *Georg of Bohemia. King of Heretic*, New Jersey 1965, s. 458.

49 Listina, v níž polští vyslanci prostředků uzavření příměří mezi králem Jiřím a Zelenohorskou jednou, je uložena v NA Praha, f. Archiv České koruny, sg. 1734.

50 O prosincovém sjezdu ve Vratislavi Peter ESCHENLOER: *Geschichte der Stadt Breslau II, Teilband II. Chronik ab 1467*, ed. Gunhild Roth, Münster – New York – München – Berlin 2003, s. 687–691; *tamtéž*, s. 698 je i zmiňovaný list papeži do Říma: Burian z Gutštejna a Bohuslav ze Švamberka prý mají vesnice celé zpustošené, Zdeněk ze Šternberka ztratil Roudnici, Šternberk a ztráta Konopiště, nesoucího prý důchod 9 000 zlatých ročně bezprostředně hrozí, o hrady Vřeštv a Chvatěruby přišli i páni Zajícové... Z literatury k témuž V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy VII*, s. 191–196.

51 K těmto událostem srov. J. DĚUGOSZ, *AP XII*, s. 223–224; *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*, ed. František Šimek, Praha 1937, s. 137–138 z literatury Čeněk SAMEŠ, *Rok 1468 a Třebíč*, Třebíč 1968, s. 3–25 a O. FRANKENBERGER, *Husitské válečnictví po Lipanech*, Praha 1960, s. 79–83.

díky momentu překvapení prošlo dosti hluboko do Čecha a zastaveno bylo až u Turnova Jindřichem Kruhlatou z Michalovic.⁵²

V září 1468 jemu a jeho bratru Oldřichovi adresoval Jan z Rožmberka list, v němž oznamoval, že na papežovu žádost a pod hrozbou uvalení interdiktu na své državy odpadl od krále Jiřího a vyhlásil mu válku.⁵³ Oldřich si dokázal udržet post hejtmána javorsko-svídnického knížectví, přestože by na jeho místě rád viděl svého syna Jana Zdeněk ze Šternberka.⁵⁴ Bratrům z Házmburka ale jejich „neangažovanost“ v přímých vojenských akcích umožnila rozvíjet diplomatickou aktivitu a snažit se o prospěch svých tísněných spojenců cestou vyjednávání. Zvláště se jednalo o jejich severočeské sousedy a vazby na Horní Lužici. Doklad máme i z jednání papežského legáta Rudolfa. Dne 30. dubna 1469 zrušil Rudolf z Rüdeshemu smlouvy Jana Zajíce a jeho bratra Oldřicha se stranou sesazeného krále Jiřího, zvláště s Albrechtem Kostkou z Postupic, když vyjednali propuštění Václava z Bieberštejna ze zajetí pod závazkem 6 000 uherských zlatých.⁵⁵

Jan se dne 3. května 1469 v olomouckém dómu sv. Václava účastnil obřadu, při kterém byl Matyáš Korvín přítomnými zástupci šlechty, duchovenstva i velkých měst prohlášen českým králem. Zelenohorská jednota nemusela jako kdysi stavové na proslulém husitském sněmu v Čáslavi přistupovat k aktu sesazení či odvolání Jiřího z Poděbrad z českého trůnu, to již za ni učinil před dvěma lety papež Pavel II.

Jana z Házmburka jmenoval „nový český král“ nejvyšším kancléřem, nikoli nejvyšším zemským sudím, jak by bylo možné vzhledem k jeho dlouholetému působení u nejvyšších justičních orgánů očekávat, ale i tak zůstal tento post „v rodě“ a nejvyšším sudím byl jmenován Janův bratr Oldřich. Korvínova volba odrážela faktickou důležitost, spolehlivý a schopný Jan byl v čele Matyášovy české kanceláře rozhodně důležitější a potřebnější než na postu sudího s teritoriálně značně omezenou pravomocí.⁵⁶

V červnu byl Jan Zajíc z Házmburka spolu v Dobešem z Boskovic postaven do čela reprezentativního poselstva k polskému dvoru do Krakova. Před králem Kazimírem přednesl řeč, v níž se snažil zmírnit jeho rozhořčení nad Korvínovou olomouckou volbou a předestřel plán Matyášova sňatku s Kazimírovou dcerou Hedvikou. Dostalo se mu však ledového odmítnutí. Krakovský kanovník a kronikář Dlugosz se zmiňuje po pohnutí, které se Jana zmocnilo, když mu ukázali

52 O bojích u Turnova srov. *UB*, s. 533–534, č. 522.

53 Text Rožmberkova listu bratrům z Házmburka srov. P. ČORNEJ, *Království dvojího lidu*, s. 183–184.

54 *UB*, s. 561, č. 541.

55 R. URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, s. 60, pozn. 188. Podle tohoto výnosu by tedy Zajícové uvedenou sumu nemuseli vyplatit, aniž by se tak dopustili hříšného či nemorálního jednání. V podstatě by šlo o uplatnění staré zásady – slovo dané kacíři katolíka neváže.

56 K okolnostem olomoucké volby srov. *FRA XX*, s. 580–584; *Joannis Dlugossii Annales Poloniae XII*, s. 245–246. Zprávy o volbě zasláné do Vratislavi srov. *SRS XIII*, s. 3–4. Z literatury o olomoucké volbě srov. Rudolf URBÁNEK, *Husitský král*, s. 255–257; G. F. HEYMANN, *George of Bohemia*, s. 524–533.

krásné Vladislavovy syny jako pravé dědice České koruny.⁵⁷ Nadsazoval, nebo Jan Zajíc, který už měl zkušenosti s autoritativním až arogantním jednáním Matyáše Korvína, nebyl opravdu schopen na chvíli ovládnout své emoce?

Nové kolo války, kterou Jiří zahájil na konci léta, dopadlo na Jana Zajíce velmi tvrdě. Král Jiří rozkázal oblehnout všechny hrady Jana Zajíce a jeho bratra, tato složka Zelenohorské jednoty měla být definitivně zpacifikována. Královskému vojsku velel třetí Poděbradův syn kníže Jindřich. Jindřichovi byl při tomto tažení k ruce zkušený válečník Mikuláš Štřela z Rokyc, posílil je i hradecký oddíl vedený rychtářem Janem Černým ze Skaličky. Jindřichovi vojáci oblehli Kost, Hrubou Skálu, Trosky, Navarov, Budyni, Osek a zmocnili se hradu Andělská hora. Když byl 27. července králův druhý syn kníže Viktorín zajat Uhry a odvečen na hrad Trenčín, dostalo tažení novou prioritu. Jiří z Poděbrad vydal příkaz dostat Jana Zajíce do zajetí, aby ho mohl nabídnout výměnou za svého syna. V Zelenohorské jednotě byl Jan Zajíc velmi důležitým článkem, po Zdeňkovi ze Šternberka představoval nejdůležitější osobnost, od května ke svému jménu připojoval i titulaturu nejvyšší kancléř Království českého a pro krále Matyáše měl velkou cenu i jako vynikající diplomat. Jan se tentokráte nespolehl na hrad Kost a útočiště hledal v pevné Budyni (nad Ohří). Navzdory tomu, že neležel na nepřístupném skalnatém ostrohu, byl zdejší hrad dobře opevněn a kamenné hradby s několika baštami chránily i přilehlé poddanské městečko. Přístupnost ztěžoval hluboký vodní příkop. Nebyla to však záchranná akce Korvínových stoupenců, nýbrž Zajícova odvaha riskovat, co knížeti Jindřichovi zabránilo přivést otci tohoto cenného zajatce.

Jan vsadil vše na jednu kartu a pod rouškou tmy se pokusil o riskantní útěk z obleženého hradu přes přilehlé mokřady. Riziko bylo opravdu velké, ale vyplatilo se. Jeho útěk zachránil i vlastní hrad, neboť zdlouhavé dobývání se nyní knížeti Jindřichovi jevilo neúčelné.⁵⁸ Přesto Zajíc po svém útěku nemohl dlouho jásat – dne 28. srpna padla Hrubá Skála, ztracen byl Navarov a z plánů na vyproštění či znovudobytí jeho ztracených hradů nebylo téměř nic. Pouze menší vojsko Janova bratra Oldřicha přihnalo na hrad Trosky stádo dobytka, ale ani to hrad nezachránilo a jeho posádka se brzy vzdala královským silám.⁵⁹

57 *Joani Dlugoszii Annales Poloniae XII*, s. 246–247; P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, s. 263; Antonín KALOUS, *Služba Boskovických u Matyáše Korvína*, in: Sborník prací historických XXI, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 3, 2007, s. 89–91 a TÝŽ, *Matyáš Korvín. Uherský a český král*, České Budějovice 2007, s. 152.

58 K podobě Budyně srov. Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 37. K jejímu dobývání srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*, s. 19.

59 K pádu Trosek srov. UB, s. 606 a *Ze starých letopisů českých*, s. 210–211.

Budyně nad Ohří (foto M. Šandera)

Ač oba bratři mohli mít za zlé králi Matyášovi, že je v klíčovém okamžiku nechal bez pomoci, nemohli si dovolit výraznější kritiku, neboť příměří uzavřené s králem Jiřím bez jeho přímého souhlasu by rozladěný Korvín mohl označit za zradu. I tak pocítili jeho nemilost, Oldřich byl odvolán z postu hejtmána javorsko-svídnického knížectví. Také museli na Házmburk a Budyni vpustit vojáky Matyáše Korvína, což mělo pro Házmburk velmi neblahé následky, vnitřní vybavení hradu ozbrojenci po čase z části rozkradli, zčásti zdemolovali.⁶⁰

Přesto Janův hrad ještě na počátku ledna 1471 funguje jako bezpečné úložiště, ve smlouvě z 24. ledna 1471 mezi Petrem Kaplířem ze Sulevic a Zdeňkem ze Šternberka se Petr jako propuštěný vězeň pánů Šternberků zavázal připojit se ke straně krále Matyáše a odevzdat klenoty, knihy a jiné bohoslužebné náčiní, náležející klášteru roudnickému uložené dosud na Helfenburce, na hrad Házmburk do rukou nejvyššího kancléře Jana Zajíce z Házmburka.⁶¹

Po smrti Jiřího z Poděbrad Jan Zajíc (zřejmě na přímý králův příkaz) energicky agitoval za uznání Matyáše Korvína, psal listy královským městům v Čechách, patrně ve stejném duchu oslovil i katolické představitele, kteří dosud setrvali na Poděbradově straně a zřejmě i některé z kališnických šlechticů.⁶² V delegaci vyslané na volební sněm do Kutné Hory však nebyl a jeho výřečnost chyběla. Podle zprávy kronikáře Eschenloera dal po prohrané volbě rozčilený Korvín příkaz svým vojákům na Házmburku a Budyni, aby podnikali výpady

60 O Korvínových vojácích na Házmburku, Kosti a Budyni mluví Peter ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 833, podle něj tu bylo umístěno 300 pěších knechtů.

61 Originál listiny v NA Praha, f. České gubernium – listiny I, inv. č. 366; text listiny otištěn i v edici *Archiv český*, ed. J. Kalousek, sv. 8, Praha 1888, s. 20–22; dále v edici *Soupis český psaných listin a listů do r. 1526*, edd. F. Beneš – K. Beránek, sv. 1/1, Praha 1974, s. 546.

62 Originál listu v SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 39.

proti královským městům, která uznají Vladislava Jagellonského. Janovy hrady tedy stále ještě musely sloužit jako základna Korvínových oddílů.⁶³

Sám Jan Zajíc se ale v následujících letech stále výrazněji zapojoval do jednání, jejichž cílem bylo urovnání sporu mezi Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem, a především nalezení formy soužití dosud znesvářených stran v časech dlouhotrvajícího příměří. Stranu krále Matyáše zastupoval na sjezdu v Německém Brodě, který zasedal od 31. května 1472. Nejvyššími opravci zde byli ustanoveni syn krále Jiřího Jindřich Minsterberský a Zdeněk ze Šternberka. Současně byli ustaveni i nižší opravci z obou stran ve všech 12 českých krajích. Janu Zajíci tento post připadl v žateckém a litoměřickém kraji.⁶⁴

O rok později byl na sněmu v Benešově již zvolen jedním ze čtyř zemských ředitelů, kteří měli spravovat zemi až do vyřešení sporu mezi králi. Spolu s ním měli tento úřad zastávat Hynek, minsterberský kníže, Zdeněk ze Šternberka a Vilém z Rýzmburka.⁶⁵ Jan Zajíc byl přítomen i na opavském sjezdu, kde však nebylo dosaženo dohody, především pro nepřiměřené požadavky krále Matyáše, který požadoval Moravu, Slezsko, obojí Lužici a také poručnictví nad králem Vladislavem.⁶⁶ Stále zřetelněji se ukazovalo, že sázka na Matyáše Korvína byla pro Jednotu chybným tahem a z hlediska původního programu spolku – posílení pozic vysoké šlechty vůči královské moci – se stále více dostává do zřejmého protikladu. Jako jeden z ředitelů Českého království je Jan Zajíc jmenován v listině z 8. listopadu 1473, rozepisující nový sněm do Benešova.⁶⁷ Tomuto sněmu, který zasedal od 4. ledna do 27. února 1474, Jan Zajíc z Házmburka předsedal jako zemský ředitel.⁶⁸

Do války tří králů na podzim roku 1474 nevstupoval s nadšením ani sám Zdeněk ze Šternberka, Zelenohorská jednota ztratila na dalším pokračování konfliktu zájem, ale nedokázala se vymanit z tlaku Matyáše Korvína. Katolíky z jagellonské dynastie, proti němuž se měla znovu zdvihnout zbraň, nepředstavoval ve srovnání s kališníkem Jiřím žádnou větší hrozbu, paradoxně byl splněním cíle, který Zelenohorská jednota prosazovala až do konce roku 1467. Král Matyáš se dokonce pokusil Jana Zajíce více zaangažovat tak, že jej vyzval, aby se jménem své manželky Anny, sestry opavsko-ratibořských knížat, ucházel o část jejich držav.⁶⁹

63 P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 833.

64 Zápis německobrodského sjezdu AČ IV, s. 456–460. Rozbor a zhodnocení jeho výsledků podal V. V. TOMEK, *Dějepis Prahy VII*, s. 331–332. K postavení zemských opravců srov. Jan PELANT, *České zemské sněmy v letech 1471–1500*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 346. Přestože bylo vyjednáváno příměří mezi spornými stranami, král Matyáš si neodpustil výpady proti kališníkům, o českém národě se vyjádřil jako o hrůzném, vzpurném a kacířském národu. Jan Zajíc z Házmburka později poněkud zmírnil odsudek svých krajanů, ale připomněl také, že už není možné říci, co se dříve s chloubou zpívalo: „*Nebyl jest kacíř Čech, aniž jest nalezen v těch dnech.*“

65 SOA Třeboň, f. Historica, inv. č. 3337, sg. 2741.

66 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě*, sv. 5, s. 58–62.

67 SOA Třeboň, f. Historica, inv. č. 3337, sg. 2741.

68 UN, s. 148–149, Nr. 229.

69 B. PAPROCKÝ, *Diadochus*, s. 88.

Snažila se však i druhá strana. Jan Zajíc byl uveden jako druhý z adresátů listu, v němž císař Fridrich III. z Augšpurku vyzýval představitele českého katolického panstva, aby byli zvolenému a korunovanému králi Vladislavovi, napříště jakožto králi v Čechách, svému pravému pánovi, poslušni a byli mu k službám, aby v Koruně české, která je kurfiřtstvím a jedním z nejváženějších údů svatě říše, už dále nevládl nepokoj.⁷⁰ Zatím ale nebyli příslušníci Jednoty připraveni podniknout tak odvážný krok a teprve v roce 1478 pod dojmem uvěznění Šternberkova nástupce Bohuslava ze Švamberka někteří našli odvahu se otevřeně postavit na stranu krále Vladislava. Válka v roce 1474 opět skončila patem a následné tříleté příměří a dohody zemských sněmů v Praze a Brně, které potvrzovaly mírovou koexistenci obou stran v Čechách i na Moravě, Jan Zajíc uvítal s velkou radostí.⁷¹

Mohl se konečně věnovat správě svého domina a nápravě škod způsobených válkou. Neznáme datum, kdy konečně Házmburk a Budyni opustili vojáci Matyáše Korvína, zdá se však, že v době tříletého příměří již Janova sídla prožívala klidnější časy. Pán z Házmburka si rozumnou dohodou vyřešil spor o dlužné peníze (3 000 uherských zlatých) s nástupci Jana z Rožmberka a poté prosadil své nároky na dědictví po vzdáleném bratrance Vilémovi.⁷² Po zemřelém bratru Oldřichovi zdědil Hostinné, které obratem prodal za 1 500 kop pražských grošů Alšovi ze Šanova.⁷³ Získal zpět i hrad Slavětín, který byl po jeho vystoupení proti králi Jiřímu zapsán městu Louny. Uspěl dokonce i ve sporu s podkomořím krále Vladislava Samuela z Hrádku, který zahájil stavbu hráze rozlehlého Koprnického rybníka a ohrožoval tak Janovy pozemky.⁷⁴

Smysl pro spravedlnost projevil v roce 1476, když rozhodoval spor a o držení hradu Choustník mezi poručíkem Voka z Romžberka Boleslavem ze Švamberka a hlavou Zelenohorské jednoty Zdeňkem ze Šternberka. Jan Zajíc z Házmburka svého šternberského zetě nepotěšil, rozhodl 31. července 1476 za pomoci Lva z Rožmitálu na Blatné a Buriana z Gutštejna na Nečtinech, že Zdeňk ze Šternberka musí postoupit hrad do 14 dnů pánům z Rožmberka.

70 UN, s. 283, Nr. 266.

71 K válce a uzavřené dohodě o tříletém příměří srov. P. ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau II*, s. 946-950, dále *Scriptores rerum Sielsiacarum XII*, s. 166-175, č. 217. Z literatury Colmar GRÜNHAGEN, *Geschichte Schlesiens I*, s. 336 a 337 a Krzysztof BACZKOWSKI, *Walka Jagiellonów s Maciejem Korwinem o korone czeska w latach 1471-1479*, Kraków 1985, s. 107-121. Korvín sice respektoval vatislavské smlouvy, následné pražské a brněnské dohody ale odmítl ratifikovat s odvoláním na nutnost papežova souhlasu, fakticky však byly i přesto dodržovány.

72 *Soupis česky psaných listin a listů do r. 1526*, edd. F. Beneš – K. Beránek, sv. 2/1, Praha 1975, s. 377. Bylo dohodnuto, že syn Jana z Rožmberka Jindřich splatí dlužnou částku Janovi Zajícovi, který ho pak propustí ze spolku.

73 A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. 5, Praha 1995, s. 213.

74 NA Praha, Desky zemské velké, inv. č. 8, s. A6; z literatury k témuž A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého 14*, Praha 1997, s. 425. Ke sporu se Samuelem z Hrádku srov. AČ IV, s. 314.

Šternberkovi úředníci opustili hrad, teprve když hrozilo nebezpečí napadení od rozzlobeného lidu z panství.⁷⁵

Dvořan krále Vladislava

Kompromisní výsledek války Janovi spíše prospěl. Jak měla ukázat další léta, i v jagellonské éře si dokázal získat významný politický vliv a společenskou prestiž. Dne 25. července 1479 uherský král Matyáš Jana Zajíce z Házmburka a další příslušníky Zelenohorské jednoty oficiálně propustil ze svých služeb a zbavil dosavadních závazků. V září se pak Jan dostavil na zemský sněm do Prahy, spolu s ostatními katolickými spojenci vzal od krále Vladislava odpuštění za to, že až dosud stál proti němu, a poté panovníkovi složil slib věrnosti.⁷⁶ Stavovských cílů, s nimiž kdysi začínali spor s králem Jiřím, se však bývalí příslušníci Zelenohorské jednoty nehodlali vzdát a na sněmu vystoupili s kritikou vlivu měst, ba dokonce zazněly hlasy zpochybňující jejich práva vystupovat na sněmu jako samostatný stav.

Jan Zajíc zasedl v rozhodčí komisi českých stavů, která měla projednat majetkové požadavky synů krále Jiřího vůči královské komoře, jejichž splacení jim zaručovala již Vladislavova volební kapitulace z června 1471. Návrh rozhodčí komise byl Poděbradovým synům příznivý, král Vladislav ho přijal a dne 9. října 1479 uzavřel s minsterberskými knížaty „konečnou“ smlouvu o dluhy zemské jim povinné.⁷⁷

Brzy se Janovi a několika dalším bývalým příslušníkům Zelenohorské jednoty (Jindřich z Hradce, Jindřich z Plavna) podařilo proniknout do královské rady, v níž nyní začali mít příslušníci panského stavu převahu nad nižší šlechtou.⁷⁸

Mluvěč katolické strany

Vliv Jana Zajíce z Házmburka dokládá jeho účast při důležitém rokování o věcech víry, které začalo 13. ledna 1483 v Praze na popud krále Vladislava. Jan tehdy stál v čele desetičlenné deputace stavů, hlavu utrakvistické šlechty zde představoval Jan Tovačovský z Cimburka. V úvodní řeči vyjádřil Zajíc vůli katolíkům být v dobrém přátelství se stranou podobojí, odmítl však uzavřít dohodu na věčné časy, neboť tak zásadní krok nemůže jeho strana podniknout bez papežova vědomí. Po dalších jednáních, při kterých měl Jan Zajíc nadále hlavní slovo, nedošlo ke vzájemné dohodě a král dal 17. ledna jednání rozpustit. Jan

75 Když se Jan z Rožmberka vrátil do řad Zelenohorské jednoty, uzavřel 4. října 1468 smlouvu se Zdeňkem ze Šternberka, v níž mu zapsal na dobu válek proti Jiřímu z Poděbrad hrad Choustník a město Soběslav, nadále však zůstal dědičným držitelem panství. Srov. *Soupis česky psaných listin a listů do r. 1526*, edd. F. Beneš – K. Beránek, sv. 2/1, s. 615; z literatury především A. SEDLÁČEK, *Hraď, zámek a tvrze království českého*, sv. 4, Praha 1995, s. 84.

76 K usnesení svatováclavského sněmu z roku 1479 srov. *AC IV*, s. 496–502, k jeho průběhu srov. *SLČ-K*, s. 285, z literatury P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny VI*, s. 440–441.

77 Text „konečné“ smlouvy krále Vladislava s minsterberskými knížaty o „*dluhy zemské jim povinné*“ je v *AC I*, s. 309, č. 7. Z literatury k tomu F. PALACKÝ, *Dějiny*, s. 1078.

78 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I*, Praha 2001, s. 330.

Tovačovský však na slánském sjezdu utrakvistů tlumočil jeho slova, že katoličtí páni by byli ochotni uzavřít dohodu o náboženském smíru na dvacet i třicet let.⁷⁹ Jan Zajíc i nadále zůstal přesvědčeným katolíkem, ale dospěl k názoru, že náboženský problém lze vyřešit jen cestou diplomacie. Dramatické události v Praze v září 1483 a obavy z nové náboženské války jej v tom jen utvrdily. Podílel se na uzavření převratné dohody, kutnohorského náboženského míru z března 1485.

I jemu osobně přinesla klidné časy a pojištění mocenské pozice. Jen z bývalých vůdců šlechtické opozice se stal předním dvořanem krále Vladislava. Listinou ze dne 15. června 1486 potvrdil král Vladislav Janovi Zajícovi úřady truksaství a kuchmistrovství, které držel po předcích, a zapsal mu plat na kutnohorské minci jako náhradu za plat ze staroměstských mastných krámů, který mu byl v uplynulých letech zadržán.⁸⁰

Otevřela se i cesta pro jeho návrat do nejvyššího justičního orgánu, světa zemského práva. Dne 6. června 1485 král Vladislav povolal Jana Zajíce z Házmburka do sboru zemských kmetů za panský stav. Dne 16. prosince 1485 byl Jan přítomen na zasedání zemského soudu. Za panský stav vynášel důležitý rozsudek ve věci lichvy, zemský soud se rozhodl učinit přítrž tomuto nešvaru a překonávání stanovené hranice v penězích vymáháním nejrůznějších cenných předmětů a naturálních dávek. Úrok nadále nesměl přesáhnout 10 % a jakékoli další nároky byly zamítnuty.⁸¹

Stavovský princip dokázal někdy přehlušit i staré spory a bariéry. A Jan Zajíc začal platit za zkušeného a rozvážného politika, k němuž cítí respekt i názorové odpůrci. Podařilo se mu navázat přátelství a spolupráci s někdejší švagrem krále Jiřího Jaroslavem Lvem z Rožmitálu. Jako jeho společník a zástupce hájil majetkové nároky Markéty z Rožmitálu ve sporu s Bohuslavem ze Švamberka, po Rožmitálově smrti pak byl v letech 1485–1489 poručníkem jeho dětí.⁸² V roce 1485 byl Jan Zajíc i s bratrem Oldřichem přijat do konfraternity s cisterciáckým řádem, jmenovitě od opatů klášterů Osek a Plasy.⁸³

V roce 1488 na sebe strhl pozornost, když v listech adresovaných členům utrakvistické konzistoře v čele s mistrem Václavem Korandou mladším obhajoval kutnohorský náboženský mír. Zároveň kališníkům vytkl, že ke katolickým věřícím nechovají stejný respekt k jako utrakvistickým, přestože smlouva zavazuje obě strany k vzájemnému respektu. Ač sám v listech několikrát zmínil Husovo jméno, nikdy to nebylo spojeno s urážkou či znevažováním. Neváhal se obrátit i na představitele Jednoty bratrské, která byla z dohody vynechána,

79 J. MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 393–394.

80 Originál listiny v APH, Archív Metropolitní kapituly u sv. Víta, inv. č. 1110; text listiny otištěn také v edici *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526*, edd. F. Beneš – K. Beránek, sv. 2/1, Praha 1975, s. 798; z literatury A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze*, sv. 10, s. 88.

81 *PDZ II*, s. 405.

82 *AČ VIII*, ed. J. Kalousek, sv. 8, Praha 1888, s. 403–404. K poručnictví *PDZ I*, s. 190, č. 148, z literatury A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 182.

83 B. PAPROCKÝ, *Diadochus*, s. 89.

neváhal se dokonce odvolávat na Petra Chelčického a varoval „bratří“, aby se nedali shrnout k vyhocení svých sporů s katolíky i kališníky.⁸⁴

Za velkou autoritu platil mezi českými katolíky až do konce svých dnů. Jan Zajíc z Házmburka zemřel 15. května 1495 na budyňském hradě a pochován byl v Budyni. Jeden z největších učenců a literátů jagellonské éry, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, mu vzdal hold textem, který Janův stejnojmenný syn nechal vytesat na náhrobní desku: „*Jana Zajíce kámen tento kreje, výtečná ctnost jemuž jméno vznešené dala, jenž vlasti práva neméně nežli Solón znal a veliký Lykurg. Jehož jest, co zákony a ustanovení otců staré platí. Ustoupili míru smrtonoše války za jeho vedení. Pročež když pokoj a starosti prázdnou chvíli kdo má, Janovi věčnou ať přeje odměnu a nebešťanů byty a sídla blažená*“.⁸⁵

Autor | Author

Martin Šandera

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 33
500 03 Hradec Králové
martin.sandera@uhk.cz

Doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D., (* 1973), je český historik a vysokoškolský pedagog. Přednáší středověké a raně novověké dějiny na Univerzitě Hradec Králové. Jeho badatelské aktivity jsou zaměřeny na problematiku české a moravské šlechty v pozdním středověku, duchovní i světské elity utrakvismu a mocensko-politické struktury poděbradské a jagellonské éry.

Summary

Jan Zajíc of Házmburk. Creator and chief diplomat of the programme of the Zelenohorská Unity

The study describes the system of political activities of Jan Zajíc of Házmburk (1420[?]–1495), one of the main members of the bohemian nobility in the era of the reign of the King Ladislav Posthumous and the first half of the reign of King George of Poděbrady. Jan Zajíc reached the important political prominence and influence in the Kingdom of Bohemia. He represented the office of the highest court judge. On the beginning of his political career Zajíc supported the visions of King George, but after the outbreak of the dispute between the King and the Roman Curia, he turned away from the King and became an important member of the opposition bloc of Catholic

84 J. MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 383–394, s. 407–408.

85 B. PAPROCKÝ, *Diadochus*, s. 98; A. KAUBEK, *Děje města Libochovice nad Ohří*, Litoměřice 1874, s. 87–88.

high nobility („Zelenohorská“ Unity). He was a key contributor to formulations of its program and tactics in the first two years of existence of the Unity. Under the influence of a long war he, however, preferred a diplomatic solution and on the end of his life openly supported the peaceful coexistence between Catholics and Utraquists. The text of this study also analyzes his personnel and family relationships that reflect the interests of the prominent member of contemporary nobility.

Představitelé Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě s vojenskou minulostí – Eduard Chalupa a Karel Mihaliček

ADAM HÁJEK

Abstrakt | Abstract

Eduard Chalupa a Karel Mihaliček byli čelnými představiteli Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Tato organizace, zřízená v roce 1942, měla vychovávat všechnu českou mládež na území Protektorátu Čechy a Morava ve věku 10 až 18 let v duchu nacistických myšlenek. Oba jmenovaní působili na vysokých postech v jejím vedení, přičemž Eduard Chalupa se v rámci Kuratoria snažil prosazovat prvky branné až vojenské výchovy. Vrcholem jeho snah bylo v dubnu 1945 vytvoření polovojenské Dobrovolnické svatováclavské roty. Podíl na jejím vzniku měl i druhý jmenovaný Karel Mihaliček. Společným jmenovatelem pro Chalupu a Mihalička není jen působení v Kuratoriu, ale i ve fašistické organizaci „Vlajka“, především pak vojenská kariéra v československé armádě, která s výjimkou hlavního představitele Kuratoria Emanuela Moravce byla mezi vedoucími členy této organizace ojedinělá. Cílem této studie je na základě dochovaných archivních pramenů nastínit motivy a příčiny přechodu těchto bývalých čs. vojáků od obrany demokracie ke službě totalitnímu režimu.

Eduard Chalupa and Karel Mihaliček were leading members of the Directorate („Curatory“) for Youth Education in the Protectorate of Bohemia and Moravia. This organization, (established in 1942) educated all Czech young people in the Protectorate of Bohemia and Moravia, aged 10–18 years, in the spirit of Nazi ideas. Both of these men worked in high positions of the management of this institution. Eduard Chalupa tried to enforce the elements of the military training. The highlight of his efforts was the establishment (April 1945) of the paramilitary Volunteer Platoon of St. Wenceslas. Karel Mihaliček was also a co-founder of this paramilitary unit. Chalupa and Mihaliček were also members of the fascist organization Vlajka („Flag“), and they both had previous military career in the Czechoslovak army, which, with the exception of the top representative of „Curatory“, Emanuel Moravec, was among the leading members of this organization unique. The text of this study is based on the research of primary archival sources and tries to outline the motives and causes of the transition of the former Czechoslovakian Soldiers for the abandonment of democratic ideals and the service for the benefit of the totalitarian regime.

Klíčová slova | Key Words

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě; Eduard Chalupa; Karel Mihaliček; Československá armáda; kolaborace

Directorate („Curatory“) for Youth Education in Bohemia and Moravia; Eduard Chalupa; Karel Mihaliček; Czechoslovak army; collaboration

Již z názvu příspěvku je patrné jeho zaměření na dva bývalé československé vojáky v řadách Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Pro další správné pochopení textu a souvislostí týkajících se obou mužů je nezbytné uvést základní informace o této organizaci.

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (dále jen Kuratorium) bylo oficiálně založeno 28. května 1942 prostřednictvím vládního nařízení o povinné službě mládeže.¹ Na základě tohoto nařízení se stal předsedou Kuratoria ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec. Do roku 1945 vydal ministr E. Moravec šest prováděcích nařízení upravujících pravomoci a organizaci Kuratoria. Ta svěřila Kuratoriu veškerou kontrolu nad existujícími organizacemi a spolky zabývajícími se tělesnou, duševní a mravní výchovou mládeže mimo rodinu (později si Kuratorium vytvořilo vlastní výchovný systém a vlastní „oddíly“, čímž se oprostilo od závislosti na pověřených spolcích a výchovy mládeže pouze jejich prostřednictvím). Povinná služba mládeže, tedy výchova v rámci Kuratoria, se vztahovala na všechny dívky a chlapce ve věku 10–18 let s výjimkou mládeže židovského původu. První přihlášky k této službě musely být odevzdány k 1. únoru 1943.²

Vedoucím představitelem Kuratoria, jak již bylo řečeno, byl předseda ministr E. Moravec, přičemž samotný chod celého úřadu řídil spíše druhý muž v kuratorní hierarchii – generální referent MUDr. František Teuner. V ústředním vedení Kuratoria pak byli i vedoucí čtyř pracovních skupin, vzniklých v rámci kuratorního ústředí. Jednalo se o skupinu organizační, tělovýchovnou, du-

1 Přípravy na vybudování organizace Kuratoria začaly již na podzim roku 1941. Iniciátorem vzniku jednotné organizace mládeže v Protektorátu Čechy a Morava byl zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich a zprostředkovatelem, který měl tuto organizaci založit, se stal Emanuel Moravec. Na počátku roku 1942 se posléze konstitovala přípravná skupina v čele s MUDr. Františkem Teunerm, bývalým vedoucím mládeže Vlajky, kterého do čela přípravné skupiny dosadil sám Moravec. Dalšími členy skupiny, kteří později zaujali významné posty v Kuratoriu, byli například Karel Mihaliček, Jan Nepomuk Pipota, Václav Krigar a Miloslav Potužník. Do zmiňovaného oficiálního vzniku Kuratoria se tato skupina sešla minimálně osmnáctkrát, přičemž se na těchto schůzkách řešila budoucí struktura a organizace Kuratoria. Jako výchozí studijní materiály se zde používaly příručky Hitlerjugend. Všichni členové této přípravné skupiny byli dne 17. června 1942 oficiálně zařazeni do služeb Kuratoria. Srov. Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011, s. 403–407.

2 Národní archiv (dále NA), fond č. 657 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, (dále f. 657), kart. 8, Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava.

chovní výchovy a sociální.³ Samostatně pak fungoval dívčí referát a presidium, které se zabývalo administrativou a hospodářskými záležitostmi. V jeho čele po celou dobu existence Kuratoria stál vždy německý presidiální šéf.⁴ Takto bylo Kuratorium organizováno v počátcích své existence, přičemž do jeho zániku došlo k určitým změnám.⁵

U každého ze zmíněných vedoucích představitelů působil vždy německý poradce, zároveň němečtí poradci působili také v jednotlivých pracovních skupinách a dívčím referátu. Jejich činnost spočívala nejen v roli poradních orgánů, ale i v kontrole českých představitelů Kuratoria.⁶

V březnu roku 1943 byla oficiálně zahájena činnost Kuratoria. Byli jmenováni první okresní pověřenci Kuratoria, kteří měli v jednotlivých okresech Protektorátu zajišťovat průběh povinné služby mládeže.⁷ Okresní pověřenci do konce roku 1943 vykazovali minimální činnost a zaměřovali se především na tělovýchovu, přičemž naprosto opomíjeli výchovu duchovní. V reakci na toto selhání došlo ke vzniku 11 oblastí nadřízených okresům v čele s hlavními pověřenci, kteří byli zároveň v ústředním vedení Kuratoria. Tito hlavní pověřenci byli jakýmsi kontrolním orgánem, který zodpovídal za správné uplatňování a plnění směrnic Kuratoria v podřízených okresech.⁸

V rámci Kuratoria vzniklo v průběhu jeho existence několik elitních útvarů. Jednalo se o Schar 240 (později přejmenovaný na Treuschar), Vzorné roje, oddíly Zvláštního zasazení (ZZ-oddíly) a Dobrovolnickou svatováclavskou

3 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 142, Referát MUDr. Teunera pro státního prezidenta z 6. 5. 1943.

4 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Z Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem MV (dále f. Z), signatura (dále sign.) 10-V-78-2, Souhrnná zpráva o činnosti aktivistické organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 7–9.

5 Více srov. např. Milan HES, *Založení Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, in: Slánský obzor: ročenka společnosti Patria, Vlastivědného muzea ve Slaném a Státního okresního archivu v Kladně, edd. Zora Dvořáková, Slaný 2005; I. PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011; Jan ŠPRINGL, *Protektorátní vzor mladého člověka. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945)*, Soudobé dějiny 11, č. 1–2, 2004.

6 ABS, f. Z, sign. 10-V-78-2, Souhrnná zpráva o činnosti aktivistické organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 6.

7 Povinná služba mládeže se v roce 1943 skládala z jedné dvouhodinové schůzky týdně vedené instruktorem Kuratoria, později pak odpovědným vedoucím oddílu podle instruktážního periodika „Cvičitel“. Obsah této dvouhodinovky tvořila tělovýchova, pořadová cvičení, hry a duchovní výchova, v níž se zpívaly lidové písně, nebo přednášela výchovná témata vypracovaná pracovní skupinou duchovní výchovy. Srov. NA, f. 657, kart. 43, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 3. Tato témata se nesla většinou v duchu spojení českého národa s Němci a přirození historické podřízenosti Čechů německé nadvládě, tedy v intencích dobové nacistické a protektorátní propagandy. Později došlo k úpravám průběhu povinné služby mládeže v souvislosti se vznikem vlastních kuratorních celků, tzv. pospolů, kterými se Kuratorium snažilo odpoutat od závislosti na již existujících sportovních klubech a organizacích. Srov. NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 144, Služební směrnice Nová organizace povinné služby mládeže 4. prosince 1943.

8 ABS, f. Z, sign. 10-V-78-2, Souhrnná zpráva o činnosti aktivistické organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 11.

rotu (DSR).⁹ Se vznikem těchto uskupení (s výjimkou Vzorných rojů) lze spojit jméno Eduarda Chalupy. Svě uplatnění v ZZ-oddílech a Svatováclavské rotě pak našel i Karel Mihaliček. Společným jmenovatelem pro uskupení založená E. Chalupou je pak jejich polovojenský, v případě DSR vojenský výcvik. Právě předchozí vojenská minulost obou mužů, především pak Eduarda Chalupy, ovlivnila jejich činnost v Kuratoriu a do celé organizace přinesla militaristické prvky, které vyvrcholily v zakládání zmíněných elitních útvarů.

Eduard Chalupa a Karel Mihaliček byli v období před vznikem Protektorátu po nějakou dobu aktivními vojáky československé armády. V případě Eduarda Chalupy i armády rakousko-uherské. Dále oba působili v mládeži Českého národně-sociálního tábora – Vlajka (MČNST-Vlajka) a posléze patřili mezi čelní představitele Kuratoria.

Starším z výše jmenovaných mužů byl Eduard Chalupa, narozený v Praze 22. listopadu 1897. Pocházel, jak sám později tvrdil, ze středostavovské rodiny. Jeho otec Karel Chalupa, původem z Vídně, byl ředitelem tiskárny v Praze, kam přesídlil po uzavření sňatku s Annou Pátkovou, matkou Eduarda Chalupy. I přes otcův rakouský původ byla údajně rodina vedena česky a mladý Eduard Chalupa od 6 do 18 let docházel do Sokola.¹⁰ Výše uvedené informace o Chalupově dětství vycházejí z jeho výpovědi vypracované pro Národní soud v Praze a zmínka o Sokolu tedy mohla být jakýmsi pokusem o vylepšení vlastní minulosti. Jedná se také o jediné informace dohledatelné k jeho osobě před rokem 1915, kdy po absolvování reálné školy na Malé Straně v Praze nastoupil vojenskou službu.¹¹

Svou vojenskou kariéru zahájil jako jednoroční dobrovolník 16. srpna 1915, kdy narukoval k pěšímu pluku č. 73 v pražských Vršovicích. Zde absolvoval školu pro důstojníky v záloze a 13. února 1916 v hodnosti desátníka odjel na italskou frontu. Na italském bojišti působil až do 26. září 1918, zde také získal dne 1. listopadu 1917 hodnost poručíka. V rakousko-uherské armádě prodělal kulometný kurs, kurs o dusivých plynech a výcvik u útočného praporu jako velitel čtyř lehkých kulometů.¹² Dle svého tvrzení získal v době této služby také bronzovou medaili za statečnost a Karlův vojenský kříž. K 30. září 1918 odjel E. Chalupa na studijní dovolenou do Prahy, kde se zapsal ke studiu na Českém vysokém učení technickém v oboru elektroinženýrství.¹³

Zde ho také zastihl vznik Československa a začala jeho kariéra v československé armádě. Již 29. října 1918 se Chalupa hlásil u Vojenského odboru Národního výboru na Žofíně a byl přidělen k Vojenské strážci Praha III. jako

9 *Tamtéž*, s. 24–27.

10 ABS, f. 301 Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV (dále f. 301), sign. 301-96-1, Protokol výslechu Eduarda Chalupy sepsaný u ministerstva vnitra 1. srpna 1946, s. 1–4.

11 *Tamtéž*.

12 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VUA-VHA), f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, Příhláška.

13 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu Eduarda Chalupy sepsaný u ministerstva vnitra 1. srpna 1946, s. 1–2.

subalterní důstojník.¹⁴ Tady také složil 9. listopadu 1918 přísahu Československé republiky do rukou setníka Jaroslava Rošického. V době působení u této strážní jednotky si také E. Chalupa podal oficiální přihlášku do československé armády, jejíž součástí byla odpověď na 14 otázek zaměřených na určení národnostního smýšlení a národní spolehlivosti. Ve svých odpovědích se v podstatě stylizuje do role zapáleného českého vlastence, který již za své služby v c. a k. armádě vždy vystupoval ve prospěch českých vojáků a vždy smýšlel protirakousky.¹⁵ Jeho hodnocení z období služby v rakousko-uherské armádě se však nedochovalo, nelze tedy tato tvrzení ničím vyvrátit.

Do čs. armády byl tedy přijat a do 19. dubna 1919 působil u strážního praporu v Praze. Odtud byl na základě žádosti o aktivování převelen k náhradnímu praporu 75. pěšího pluku. Již zde se projevila jeho touha vzdělávat a vykonávat osvětlu, která se naplno ukázala v negativním duchu v době jeho působení v Kuratoriu, neboť založil pro své vojáky zábavní a pěvecký kroužek, jehož cílem dle jeho vlastních slov byla mravní obroda mužstva. Od 1. června 1919 do září téhož roku se pak jako velitel čtyř lehkých kulometů u polního praporu 75. pěšího pluku účastnil bojů na Slovensku. Zde v době příměří založil u praporu sokolskou jednotu za účelem výchovy a obrody vojáka.¹⁶

Jeho činnost nad rámec služebních povinností se projevila i v hodnocení, které obdržel od svého velitele na Slovensku nadporučíka Šilhavého, jehož znění bylo následující: „*Krásný, svědomitý, otevřený, pevný charakter. Má pevné a rozsáhlé vědomosti vojenské a válečné, v boji neobyčejný rozhled [...] Velmi pilný v osvětové činnosti zařídil sokolskou jednotu a knihovnu u praporu, čímž získal si zásluhy v disciplinování mužstva*“.¹⁷

Jeho další hodnocení od velících důstojníků se nesla v obdobném duchu, přesto však stále zůstával pouze záložním důstojníkem, i přes své žádosti o převedení do řad aktivních důstojníků. Dokonce ve své poslední žádosti ze srpna 1920 žádal o aktivování z existenčních důvodů.¹⁸ Před svým demobilizováním 10. listopadu 1920 působil na několika nižších velitelských postech u detašovaných jednotek 29. pěšího pluku (původně 75. pěší pluk). Za mobilizace v roce 1921 byl ještě na 12 dní povolán do aktivní služby a 11. listopadu 1921 definitivně propuštěn z činné služby v čs. armádě v hodnosti poručíka v záloze u 33. pěšího pluku. Mezi lety 1922 a 1932 prodělal několik vojenských cvičení a byl postupně povýšen nejdříve na nadporučíka v záloze a později na kapitána

14 VUA-VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, Záznamní list 1. z 18. listopadu 1919.

15 VUA-VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, Ručně psaná poznámka Eduarda Chalupy k Přihlášce do čs. armády.

16 VUA-VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, záznamní list 1. z 18. listopadu 1919.

17 *Tamtéž.*

18 VUA-VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, Úvodní list k záznamním listům 1., 2., 3.

v záloze.¹⁹ V roce 1935 byl navržen k dalšímu povýšení, tento návrh byl zamítnut z důvodu pouhých 4 let s hodností kapitána.²⁰

V civilním životě před vstupem do Kuratoria v roce 1943 působil krátce E. Chalupa jako úředník na ministerstvu obchodu, posléze se zabýval obchodem s radiotechnikou²¹ a v roce 1940 přesídlil z dosavadního bydliště v Praze do Brna. V Brně byl vedoucím v pobočce firmy Philips. Do roku 1941 se stihl třikrát oženit, z prvního manželství měl dvě dcery. Druhé manželství bylo bezdětné a nemělo dlouhého trvání, ze třetího měl dva syny. Mimo jiné se také nepřestal věnovat výchovné činnosti. V roce 1936 vstoupil do Junáka a vytvořil zde spojovací oddíl. S tímto oddílem pak za mobilizace v roce 1938 vytvořil spojení polními telefony po Praze. Po mnichovské krizi údajně vyzval příslušníky oddílu ke slibu věrnosti Československé republice.²² Přísahu věrnosti republice potvrdil ve své poválečné výpovědi i člen Chalupova oddílu Vladimír Šust.²³

Již 27. července 1939, tedy čtyři měsíce po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, vstoupil do Vlajky.²⁴ Zde působil právě v MČNST-Vlajka a po přesídlení do Brna zastával funkci zmocněnce pro kulturu a výchovu ve vedení Vlajky pro župu XI. Brno.²⁵ Jeho působení ve Vlajce bylo velice agilní, v jeho korespondenci s vyššími představiteli neustále podával návrhy na reorganizaci, ideová školení a výcvik. Zároveň také podával hlášení na „kamarády“, kteří dle jeho názoru byli málo aktivní či se chovali v rozporu s ideologií Vlajky.²⁶ V mládeži Vlajky se seznámil s MUDr. Teunerem, který ho již v únoru 1942 přizval ke spolupráci v budoucím Kuratoriu.²⁷ Chalupa však ve Vlajce setrval až do 28. června 1942.²⁸ V německy psaném dopise adresovaném vůdci Vlajky Janu Rysu-Rozsévačovi svůj odchod v podstatě odůvodnil laxním postojem celého hnutí k Říši a malou podporou restriktivních opatření, zavedených po atentátu na R. Heydricha.²⁹ Takto aspoň prezentoval své příčiny odchodu veřejně, avšak podle jeho župního

19 VUA-VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, Prvopis kvalifikační listiny část I.

20 VUA-VHA, f. Kvalifikační listiny vojenských osob, Eduard Chalupa, Návrh na povýšení.

21 Jeho první firma, kterou vlastnil společně s p. Štěpánkem, nazvaná ŠACH-radio, zkrachovala. Dále byl zaměstnán u firmy Fousek-radio na Václavském náměstí v Praze, ze které odešel pro politické neshody. Srov. NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Výpověď p. Vladimíra Šusta proti p. Eduardu Chalupovi ze 4. 4. 1946.

22 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu Eduarda Chalupy sepsaný u ministerstva vnitra 1. srpna 1946, s. 2.

23 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Výpověď p. Vladimíra Šusta proti p. Eduardu Chalupovi ze 4. 4. 1946.

24 ABS, f. 786 Kartotéka členů Českého národně-sociálního tábora (dále f. 786), Eduard Chalupa.

25 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Opis zprávy o jmenování E. Chalupy z 28. října 1941.

26 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Korespondence E. Chalupy.

27 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Dopis MUDr. Teunera E. Chalupovy únor 1942.

28 ABS, f. 786, Eduard Chalupa.

29 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Dopis E. Chalupy J. Rysu-Rozsévačovi z 28. června 1942.

vedoucího Vlajky Lubora Moravce dostal strach poté, co gestapo zatkl Jiřího Novotného, vedoucího mládeže Vlajky.³⁰ Tomuto odpovídá i fakt, že vystoupil z Vlajky v době, kdy její příslušníky zatýkalo gestapo (kvůli neustálým útokům na ministra Moravce) a Vlajka se dostávala do nepřízně německých orgánů. Nemohl již tedy od svého členství očekávat žádné výhody, kariérní postup či přízeň německých orgánů.

V říjnu roku 1942 napsal E. Chalupa obsáhlý dopis, s největší pravděpodobností adresovaný MUDr. Teunerovi, ve kterém opět rozvedl své příčiny odchodu z Vlajky. V dopise očernil některé bývalé spolupracovníky a uznal, že jediná správná cesta je cesta Teunerova a Moravcova.³¹ I přesto do řad Kuratoria vstoupil až téměř o rok později, 5. srpna 1943, v době, kdy už Kuratorium bylo víceméně konstituováno. Nastoupil na post hlavního pověřence pro Prahu.³² Jak již bylo řečeno, s příchodem E. Chalupy přišel do Kuratoria velký zastánce militarismu. V listopadu 1943 navrhl vrchnímu německému poradci v Kuratoriu Ernstu Schaschkovi vytvoření pomocných jednotek protiletadlové obrany z řad české mládeže po vzoru Hitlerjugend.³³ Aktivně, aniž by čekal na schválení, hned takovou jednotku vytvořil a nazval ji Schar 240. Sám se také ujal jejího výcviku, který mimo jiné spočíval ve čtení z map, signalizační a zdravotní službě.³⁴ Německé úřady však budování takovýchto jednotek neschválily.³⁵ Schar 240 tedy zůstal soukromým elitním útvarům E. Chalupy, který ho později přetvořil na Treuschar, jenž se stal základem pro vznik ZZ-oddílů, vedených a řízených opět Chalupou.³⁶ Hlavní náplní těchto oddílů, složených z chlapců ve věku 15–22 let, bylo odstraňování škod po spojeneckých náletech na česká města.³⁷ U těchto oddílů se měla Chalupova touha po opětovném vojenském velení, která v něm pravděpodobně třímala již od odmítnutí čs. armády učinit z něj aktivního důstojníka, projevit ještě více, než tomu bylo u Treuscharu. V případě ZZ-oddílů byly totiž například zavedeny kmenové listy jako u vojenských jednotek.³⁸ Vojenského velení se pak Chalupa dočkal až na sklonku války v dubnu 1945, kdy velel Dobrovolnické svatováclavské rotě, vytvořené v rámci Kuratoria z jeho podnětu. Tato „polovojenská“ jednotka se měla účastnit bojů

30 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Dopis Lubora Moravce Janu Rysu-Rozsévačovi z 27. června 1942.

31 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Dopis E. Chalupy z 19. X. 1942.

32 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Kuratorní složka Eduarda Chalupy.

33 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Tajná zpráva vládnímu radovi Schaschkovi z 8. listopadu 1943.

34 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu Jana Armbrustera sepsaný u ministerstva vnitra 26. září 1946, s. 3.

35 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu JUDr. Josefa Victorina sepsaný u ministerstva vnitra 20. července 1946, s. 37.

36 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu Eduarda Chalupy sepsaný u ministerstva vnitra 30. července 1946, s. 11.

37 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 144, Výcvikové směrnice pro ZZ-oddíly, č. 1.

38 ABS, f. 300 Zemský odbor bezpečnosti Praha (dále f. 300), sign. 300-13-3, Trestní oznámení proti MUDr. Teunerovi a spol., s. 185.

s Rudou armádou v rámci ozbrojených sil třetí říše. K tomu však již nedošlo, E. Chalupa byl společně s celou rotou v květnu 1945 zadržen českými povstalci a internován.³⁹

V roce 1947 stanul E. Chalupa před Národním soudem společně s čelnými představiteli Kuratoria. Soud ho odsoudil k trestu smrti, který však byl bezprostředně změněn prezidentskou milostí na doživotí.⁴⁰ Jako jediný z odsouzených kuratoristů z vězení již nevyšel, zemřel ve vězeňské nemocnici na Pankráci v důsledku onemocnění tyfem 17. září 1961.⁴¹

Vyvstává tedy otázka, co mohlo být příčinou výše uvedených světonázorových obrátů a kolaborantských činů Eduarda Chalupy. Z uvedeného textu je patrné, že ho značně ovlivnila služba v armádě, která se mu vzhledem k jeho žádostem o službu aktivního důstojníka zalíbila. Dále pak také evidentně vykonával svou činnost, ať už to bylo v čs. armádě, Vlajce nebo Kuratoriu, nad rámec svých povinností, což mu přinášelo chválu od jeho nadřízených. V čs. armádě mu nebylo umožněno plně se prosadit, což v něm nepochybně vyvolalo určitou frustraci, která mohla vyústit v koketování s prvorepublikovým fašismem v podobě tzv. „Červenobílých“, na jejichž schůze po demobilizaci nějaký čas docházel.⁴² Měl již tedy v této době určité sklony souhlasit s autoritativní formou vlády, která by ho, jako vysoce agilního důstojníka, přijala a umožnila mu kariérní růst. V období první republiky se pravděpodobně snažil žít „obyčejným“ životem, přičemž své vůdčí a velitelské tendence uplatňoval ve zmíněném spojovacím oddíle Junáka. Přes svou pozdější činnost ve Vlajce se dostal do Kuratoria, které mu opět umožnilo nosit uniformu a formovat mládež. Zde postupně vytvářel výše uvedené elitní oddíly, ze kterých nakonec vzešla „polovojenská“ Dobrovolnická svatováclavská rota, které velel jako jediný „starý frontový voják“ mezi kuratoristy.

Dalším velkým faktorem, jenž měl podíl na jeho životním směřování, byl s největší pravděpodobností značný kariérismus, tedy ctižádostivé úsilí o osobní vzestup a prospěch. I přes svou vysokou inteligenci, zmíněnou jeho vojenským velitelem a později i některými svědky v jeho procesu před Národním soudem, kteří ho označili i za bezbřehého kariéristu,⁴³ nedokončil vysokoškolské vzdělání.⁴⁴ Tato skutečnost mu však nebránila v tom, aby své jméno uváděl s titulem

39 Více k těmto elitním útvarům Kuratoria srov. např. I. PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích: fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011. nebo Adam HÁJEK, *Suborganizace Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, diplomová práce FF UJEP, Ústí nad Labem 2015.

40 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 153, Úřední záznam telefonického sdělení Ministerstva spravedlnosti z 2. května 1947.

41 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 155, Hlášení změn u vězně 3405.

42 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu Eduarda Chalupy sepsaný u ministerstva vnitra 1. srpna 1946, s. 4.

43 ABS, f. 301, sign. 301-96-5, Výpovědi proti Eduardu Chalupovi.

44 ABS, f. 301, sign. 301-96-1, Protokol výslechu Eduarda Chalupy sepsaný u ministerstva vnitra 1. srpna 1946, s. 2.

inženýra již od vstupu do Vlajky.⁴⁵ Posléze byl takto titulován i v dokumentech Kuratoria.⁴⁶ V tomto kontextu stojí za zmínku, že jeho bratr Karel Chalupa inženýrem skutečně byl a zemřel v roce 1943 na následky věznění gestapem.⁴⁷ Pokud vezmeme dále v potaz jeho neúspěšný pokus o podnikání a relativně časté změny zaměstnání, ve spojení s rodinnou situací, kdy musel zaopatřovat dvě dcery z prvního manželství a ve třetím manželství živit další dvě děti, lze dovozovat, že vstup do Vlajky a později i do Kuratoria byl do značné míry podložen potřebou po kariérním růstu a adekvátním zlepšením životní situace. Svou činnost v těchto organizacích vykonával s agilností, jež byla jeho povahovým rysem, který lze dohledat již v době jeho služby v armádě, kdy vykonával službu nad rámec svých povinností s cílem získat místo aktivního důstojníka.

Druhý z obou mužů, Karel Mihaliček, se narodil 4. dubna 1913 v Castelnuovu v Dalmácii. Pocházel z rodiny důstojníka rakousko-uherské armády chorvatského původu Antonína Mihalička a Češky Zdeňky, rozené Beránkové. Po vypuknutí první světové války se i s matkou přestěhoval do Čech, konkrétně do Lysé nad Labem a později do Nymburka, zde také získal základní vzdělání.⁴⁸ Jeho další kariéra se ubírala směrem k pohostinství, neboť od 30. července 1928 až do 30. července 1931 byl v učení na číšníka v nádražní restauraci v Teplicích-Šanově, přičemž domovskou příslušnost měl v Terezíně.⁴⁹ Následující čtyři roky pracoval ve svém oboru, a to až do 1. října 1935, kdy nastoupil základní vojenskou službu u Hraničářského praporu 1. „České družiny“.⁵⁰

Vojenskou kariéru K. Mihalička lze zmapovat pomocí jeho kmenového listu, ten však končí v roce 1938 a pokračuje až rokem 1945. Podle svého životopisu, vypracovaného pro Kuratorium, měl sloužit ještě v roce 1939. Na rozdíl od E. Chalupy se potom v jeho záznamech nenachází žádná hodnocení od nadřízených, či jakékoliv poznámky, ze kterých by bylo možné určit, jakým způsobem plnil své povinnosti, nebo jaké bylo jeho chování. Můžeme tedy jen shrnout průběh jeho služby. Do září 1937, kdy přešel na vlastní žádost do činné služby, tj. stal se v podstatě vojákem z povolání, dosáhl hodnosti četaře. Od následujícího měsíce byl tedy veden jako četař déle sloužící.⁵¹ Ve zmíněném životopisu ještě sám uvádí, že v této době absolvoval jako primus poddůstojnickou školu a po přijetí do svazku dělesloužících na ní nastoupil ve funkci výkonného rotmistra.⁵² Až do května 1938 byl stále zařazen k 1. Hraničářskému praporu, k tomuto datu došlo k jeho převelení k 6. Hraničářskému praporu, konkrétně k páté rotě, opět ve funkci výkonného rotmistra. Tento prapor byl však v dů-

45 ABS, f. 786, Eduard Chalupa.

46 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Spisy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě adresované ing. Eduardu Chalupovi.

47 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 152, Protokol výpovědi sepsaný s Vlastou Chalupovou u ministerstva vnitra 24. dubna 1947.

48 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Životopis Karla Mihalička.

49 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Opis výučního listu Karla Mihalička.

50 Vojenský historický archiv v Bratislavě, f. Osobních spisů vojenských osob, Karel Mihaliček.

51 *Tamtéž.*

52 NA, fond Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Životopis Karla Mihalička.

sledku mnichovských událostí 30. listopadu 1938 rozpuštěn a následovalo jeho přeložení k 35. pěšímu pluku.⁵³ Zde měl zůstat až do 14. března 1939, kdy opět změnil působiště a přešel k Hradní strážci prezidenta republiky. Z armády odešel údajně na vlastní žádost datovanou k 8. září 1939. Této žádosti Ministerstvo sociální a zdravotní zprávy vyhovělo a ještě téhož měsíce byl ze služby uvolněn.⁵⁴ Zde se nabízí otázka, zda s ním nebylo počítáno pro službu ve vládním vojsku. Převeden k němu však již nebyl, neboť se v kartotéce vojáků vládního vojska nenachází.

Již před oficiálním vyřazením z armády pravděpodobně nevykonával aktivní službu, jelikož od 1. července 1939 pracoval jako účetní u Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Praze – Vysočanech.

V tomto zaměstnání zůstal až do svého příchodu do Kuratoria 16. června 1942. V daném období také stačil zahájit svou politickou činnost, když 20. června 1940 vstoupil do Vlajky.⁵⁵ Zde se seznámil s MUDr. Teunerm, neboť působil také v ústředním vedení MČNST-Vlajka. Z této organizace vystoupil 11. března 1941, krátkým dopisem bez udání důvodu.⁵⁶ Jeho opuštění Vlajky pravděpodobně souviselo s odchodem MUDr. Teunera, který z ní vystoupil o šest dní dříve, dne 5. 3. 1941.⁵⁷

Mihaliček patřil k zakladatelům Kuratoria a v průběhu jeho krátké existence zastával několik postů. Nejdříve vedl zvláštní skupinu pro výcvikové tábory,⁵⁸ dva sám řídil – konkrétně v Protivíně⁵⁹ a Prachově.⁶⁰ Po vzniku úřadu hlavních pověřenců na konci roku 1943 se stal hlavním pověřencem pro Pošumaví,⁶¹ posléze byl přeložen ve stejné funkci do oblasti Horácko.⁶² Od 5. října 1944 řídil výstavbu zmíněného tábora v Prachově, ale stále mu zůstal titul hlavního pověřence.⁶³ Konečně po odchodu Chalupy k DSR od ZZ-oddílů v dubnu 1945

53 Vojenský historický archiv v Bratislavě, f. Osobních spisů vojenských osob, Karel Mihaliček.

54 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Životopis Karla Mihalička.

55 *Tamtéž*.

56 ABS, f. 786, Karel Mihaliček.

57 Erich RENNEN, *František Teuner. Od kritiky demokracie k fašismu a kolaboraci*, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, edd. Zdeněk Brandl – Josef Petráň, Benešov 2000, s. 154.

58 NA, f. 657, kart. 43, Aktenvermerk Betrifft: Neuer Personalstand 24. November 1942.

59 ABS, f. Z, sign. 10-V-78-2, Souhrnná zpráva o činnosti aktivistické organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 20.

60 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 148, Služební příkaz Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Praha 5. října 1944.

61 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 148, Služební příkaz Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Praha 5. prosince 1943.

62 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 148, Služební příkaz Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Praha 18. března 1944.

63 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 148, Služební příkaz Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Praha 19. října 1944.

převzal jejich vedení.⁶⁴ Zároveň se také zapojil do vzniku DSR, neboť byl jejím náborářem a k jeho osobě byly směřovány všechny přihlášky.⁶⁵

V závěru války Mihaliček uprchl a nebyl nikdy dopaden. Byl souzen ve stejném procesu s Chalupou. Národní soud ho odsoudil v nepřítomnosti k trestu smrti.⁶⁶ V roce 1946 byl ve zprávě o „protistátním“ hnutí „Nové Československo“ české emigrace v Německu uveden jako jeho funkcionář žijící pod jménem Karl Hall v obci Lauf an der Pegnitz nedaleko Norimberka.⁶⁷ Poslední informace, která se podařila dohledat k Mihaličkovým poválečným osudům, se nachází v jeho Kuratorním spise, doplňovaném ještě v roce 1948. Podle něj v listopadu 1947 bydlel v Bayreuthu a měl průkaz na jméno Karol Hall. O této skutečnosti bylo zpraveno ministerstvo spravedlnosti.⁶⁸ Není však známo, že by byly podniknuté nějaké další kroky k jeho vydání co Československa.

Pokud u Eduarda Chalupy lze nalézt možné motivy a příčiny cesty ke kolaboraci v rozsáhlé soudní dokumentaci, výpovědích svědků a především ve značném množství jeho dochované osobní a služební korespondence, je tomu u Karla Mihalička přesně naopak. Důkazní složka z procesu u Národního soudu obsahuje pouze několik málo dokumentů především úřední povahy, které o jeho osobě vypovídají pouze minimálně, a neexistuje poválečná výpověď. Zachovalo se však několik svědectví funkcionářů a úředníků Kuratoria, která by mohla nastínit Mihaličkův charakter, čímž i osvětlit jeho cestu do řad Kuratoria. JUDr. Jiří Jizba, zařazený v právním oddělení Kuratoria, uvedl po válce u výsledku: *„Mihaliček mi připomínal starého vojáka, valné mínění jsem o něm neměl“*.⁶⁹ Jak vidno vojenská služba musela jeho chování také poznamenat, i když ne tolik jako Chalupu, neboť se nepodařilo dohledat žádné důkazy, že by prosazoval militaristické myšlenky a výchovu. Mihaličkovu osobnost pak popsal bývalý hlavní pověřenec Jaroslav Kříž: *„Přesto však Mihaliček, i když tělem lnul k Němcům a své dítě vychovával v duchu ryze německém a svoji ženu oblékal po způsobu německém, duchem k nim nepřilnul nikdy. On jako bývalý účetní rotmistr šel za kariérou, za uniformou. Mít co největší vliv, být co největším ‚zvířetem‘ v Kuratoriu, a mít pokud možno největší gáži. Jinak jeho politické přesvědčení nebylo pevné a jsem přesvědčen, kdyby se bývali k moci dostali Japonci, že to táhl dál s Japonci,*

64 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 148, Služební list Ústředního vedení Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Praha 3. dubna 1945.

65 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 151, Zvláštní pokyn ústředního vedení z 9. dubna 1945.

66 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 154, Rozsudek Národního soudu ze dne 2. května 1947, s. 4-5.

67 ABS, f. 305 Ústředna Státní bezpečnosti (dále f. 305), sign. 305-375-1, „Nové Československo“ protistátní hnutí české emigrace v Německu zpráva z 1. prosince 1946, s. 117.

68 ABS, f. 59 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (dále f. 59), sign. 59-86-20, Osobní karta Karla Mihalička.

69 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 152, Svědecká výpověď JUDr. Jiřího Jizby z 3. dubna 1947.

jen, byla-li by bývala jeho hodnota zachována“.⁷⁰ Dostáváme tedy podobný obraz jako u Chalupy. Jen tedy s tím rozdílem, že Mihaliček nebyl tolik agilní, což mohlo být dáno i délkou působení v Kuratoriu. Oproti Chalupovi, který první nabídku na vstup od MUDr. Teunera odmítl, byl u jeho zrodu, čímž měl částečně zajištěné lepší postavení v jeho struktuře. K cestě za lepším postavením byl ochoten využít všech prostředků, včetně své rodiny, jak vyplývá z uvedené výpovědi Jaroslava Kříže. Pro dokreslení poznámky o rodině nutno uvést připomínku, kterou napsal Mihaliček ve svém životopisu pro Kuratorium u jména své ženy Marie Šeplavé. Za místem narození, tj. obce Hroby, uvedl do závorcky Sudetengau, tedy sudetská župa. Tím naznačoval její německý původ a dceru narozenou 18. května 1942 pojmenoval Helga-Marie.⁷¹ Je třeba zmínit, že obě použité výpovědi vznikly v období po konci druhé světové války a nutno k nim přistupovat obezřetně. Avšak minimálně druhou z výpovědí, konkrétně část o Mihaličkově rodině, lze částečně verifikovat prostřednictvím zmíněného životopisu. V případě prvního svědectví pak můžeme vyloučit možnou snahu autora o „sebeočistění“, neboť byl do Kuratoria převeden úřadem práce a nehrozilo mu trestní stíhání ani jiný postih.

Oba muži měli tedy několik společných jmenovatelů: službu v československé armádě nad rámec základní vojenské služby, členství ve Vlajce a působení na vysokých postech v Kuratoriu, vrcholící budováním DSR. Snažili se vybudovat si kariéru v armádě, což naznačuje, že oběma vojenský život vyhovoval, především pak Chalupovi, o jehož militarismu není pochyb. Po vzniku Protektorátu viděli šance uplatnit se prostřednictvím Vlajky, čímž se odklonili od hodnot, které jako vojáci čs. armády přísahali bránit. Zvítězila tedy touha po jednodušším životě a kariéře, ač si mohli zvolit cestu odboje či prostě zůstat pasivní. S jejich vírou v myšlenky nacizmu lze polemizovat, pokud se podíváme na jejich činnost v období první republiky, především pak na kontrast u Eduarda Chalupy. Každopádně ve chvíli, kdy poznali, že ani Vlajka není tou správnou cestou k naplnění jejich ambicí, přešli jeden dříve, druhý později, do Kuratoria. Zde se jim již dostalo toho, na co byli zvyklí, tj. uniformy, jisté moci a dostatečných finančních prostředků. Zároveň také uplatnili naplno své vojenské zkušenosti. V případě Eduarda Chalupy jako velitele a strůjce vzniku jeho elitních jednotek, včetně bojové jednotky tedy Dobrovolnické svatováclavské roty. U Karla Mihalička pak o něco méně agilním způsobem jako Chalupova nástupce ve vedení ZZ-oddílů a náboráře u DSR. Pro srovnání lze použít závěry Jana Špringla, který zkoumal motivaci okresních funkcionářů kuratoria na Berounsku. Mezi možné motivy jejich vstupu do kuratoria uvedl: „*finanční, přes touhu po klidném a nenamáhavém pracovním místě, osobní uspokojení až po důvody ideové*“.⁷² U Eduarda Chalupy lze hledat motiv finanční a osobního uspokojení, částečně pak i možná motiv

70 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Protokol sepsaný s Jaroslavem Křížem v Praze dne 13. srpna 1945.

71 NA, f. Národní soud TNS 10/47, Teuner a spol., kart. 145, Životopis Karla Mihalička.

72 Jan ŠPRINGL, *Berounská okresní organizace Kuratoria pro výchovu mládeže (2. část)*, in: *Minulosti Berounska: sborník Státního okresního archivu v Berouně*, roč. 11, Beroun 2008, s. 202.

ideový, vzniklý pocitem nedocení jeho kvalit prvorepublikovou armádou. V případě Karla Mihalička se jako nejpravděpodobnější jeví motiv finanční v kombinaci s touhou po klidném a nenáročném pracovním místě. Pokud ovšem chceme tyto zmíněné pohnutky obou mužů shrnout jedním označením, lze použít slovo kariérismus ve smyslu výše v textu uvedené definice, jenž je dovedl až ke kolaboraci, jejíž forma byla do jisté míry předznamenána jejich předchozím životem. Tito dva muži jsou pouze malým vzorkem, jehož prostřednictvím se tento text snaží nastínit jednu z možných příčin kolaborace kdysi loajálních občanů a vojáků čs. armády v období Protektorátu Čechy a Morava.

Autor / Author

Adam Hájek

Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Filozofická fakulta
Katedra historie
Pasteurova 13
400 01 Ústí nad Labem
adam.hajek@gardekorps.com

Mgr. Adam Hájek (* 1989) je interním doktorandem na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem v oboru České dějiny. Zabývá se především organizacemi podílejícími se na výchově mládeže v Protektorátu Čechy a Morava, dále pak vojenskými dějinami 19. a 20. století.

Summary

Representatives of the Directorate for Youth Education in the Protectorate of Bohemia and Moravia with military background – Eduard Chalupa and Karel Mihaliček

Eduard Chalupa and Karel Mihaliček were leaders of the Directorate („Curatory“) for Youth Education in Bohemia and Moravia. This organization (officially founded in 1942) was the only existing Protectorate institution that dealt with extracurricular training and education of young people, aged 10–18 years. Both of these men did not associate only the position Curatory, but also the previous activities in the youth organization of the Czech National-Socialist Camp – Vlajka („Flag“) and in the Czechoslovak army (beyond compulsory military service). Especially military history of Eduard Chalupa largely influenced his activities at the Curatory, where he participated in the establishment of the elite units of the organization, which had a paramilitary character (Schar 240, Z-sections, Volunteer Platoon of St. Wenceslaus). Eduard Chalupa, who fought in World War I in the Austro-Hungarian Army, where he attained the rank of lieutenant, joined after 1918 the Czechoslovak army. Later, however, he was demobilized. Even in civilian life later he did not left

the educational activities. He participated in the physical training of Skaut and Sokol organizations. During the period of Munich crisis and mobilization in 1938, he swore allegiance to the Czechoslovak Republic, but shortly after the declaration of the Protectorate of Bohemia and Moravia he became a member of the fascist movement Vlasta. From this organization he was transferred to the service in the Curatorship, where he served until May 1945. He was subsequently sentenced to death by the post-war National Court (the sentence was commuted to life imprisonment by the presidential pardon) and on September 17th 1961 he died in a prison hospital in Pankrác. A similar fate had the younger of the two men, Karel Mihalíček. In the Czechoslovak army he served from 1935 to 1938 as a sergeant, in 1939 briefly served at the Castle guards. After leaving the army he also entered the Vlasta and then the structure of Curatorship. At the end of the war he fled from Czechoslovakia and was never caught. The text of this study is based on the research of primary archival sources and tries to outline the motives and causes of the transition of the former Czechoslovakian Soldiers for the abandonment of democratic ideals and the service for the benefit of the totalitarian regime.

Výrovský mlýn: Současný stav hospodářského a sociálního poznání

LADISLAV KULHÁNEK

Abstrakt | Abstract

Studie je výsledkem dlouhodobé badatelské činnosti a terénního výzkumu. Zabývá se vývojem Výrovského mlýna od nejstarších dob do současnosti, zvláštní pozornost je věnována hospodářským ukazatelům a vybraným aspektům jednání v kontextu prostředí českého a i evropského. Dílo uceleně přispívá k podrobnému pohledu na zadanou problematiku; vytváří široký obraz mlýna, příslušenství a i osob k němu náležejících. This study is the result of a long-term historical and field research. It deals with the development of the complex of the mill of Výrov from the earliest times to the present. Special attention is paid to the economic indicators and selected aspects of the activities in the context of the environment. Study contributes to a detailed overview of the problematic; creates a wide historical image of the mill, accessories and even mill's owner and inhabitants.

Klíčová slova | Key Words

Výrovsko, mlýn, mlynářství, transakce, Macháčkovi
Výrov Region, mill, flour milling, transaction, Macháček Family

Na významném středověkém vodním díle, Opatovickém kanálu, bylo zbudováno až 30 mlýnů. Jedním z nich byl Výrovský. Patří tento mlýn mezi nejvýznamnější objekty Přeloučska? Představoval pro držitele hlavní zdroj příjmů? Řadí se ke stavením s dlouhodobými hospodářskými aktivitami? Skrývá hmotné pozůstatky k bádání? Hlavním cílem studie je zachycení vrstev hospodářských, sociálních aspektů v každodennosti a v trestně právním ohledu a výzkum pozůstatků.

Relikty, nynější situace

Dominantní objekt mlýnského stavení, tyčící se v katastru obce Břehy v části zvané Výrov, se jeví jako ideální entita pro zkoumání reziduí mlynářství. Výrovský mlýn byl vybudován na žádost majitele pardubického panství Viléma z Pernštejna a na Helfštejně (1436–1521) již ke konci 15. století. V souvislosti se založením stavení jsou v novodobé pamětní knize¹ a recipované literatuře zmiňovány letopočty 1513 a 1514. Archivní prameny se o přesném datu zahájení

1 Státní okresní archiv Pardubice (dále SOKA Pardubice), fond (dále f.) Archiv obce Břehy (1826) 1850–1945 (1973) (dále AO Břehy), kn. č. 1, s. 106.

výstavby či zprovoznění mlýnské technologie nezmiňují, nejstarší záznamy z konce 15. století souvisejí s odvody úroků do vrchnostenské pokladny. Přesná datace upadla do zapomnění.

Základy nového hospodářského objektu situovali zástupci panství do odlehlejší oblasti na severovýchod od usedlostí vesnice Břehy. Selekce měla dva hlavní důvody. Zásadní impuls tkvěl v hybné síle pro mlýnská kola. Potřebnou energii poskytla vodní masa budovaného velkolepého stavebního díla, Opatovického kanálu, který od konce 15. století částečně navazoval na předešlá vodní koryta. Zvolená lokalita rovněž nabízela základní stavební surovinu, dostatek dřeva se nacházel v nedalekých panských lesích Výrov.

Panský mlýn byl v počátcích označován jako „Břežský“, se vznikem nové samoty v souvislosti s rozvojem mlynářského řemesla v blízkosti lesů Výrov se ujalo adjektivum „Výrovský“. Nejednotnost v pojmenování mlýnů byla běžná, jak uvádí například Louženský a Reitinger.² V torzovitých písemných zdrojích fondů se pojmenování „Břežský“ objevuje zhruba do počátku 16. století, zmiňuje jej nejstarší vrchnostenský urbář z konce 15. století.³ Novodobá literatura⁴ dokonce recipuje „Břežský“ mlýn jako další samostatné dílo, ale již nezkoumá polohu a neví, jestli skutečně vůbec existoval. Chybí dostatečné podklady. Iniciátorem této hypotézy je autor jinak velmi význačných dějin města Přelouče.⁵ Původci opomíjejí i klíčové zápisy a některé informace z urbářů mylně přiřazují k údajnému mlýnu „Břežskému“.⁶ Ve zkoumané lokalitě lze bezpečně doložit tři mlýny, dva mlely na Labi nedaleko Přelouče. Určení neznámého hospodářského objektu převážně ze spalných materiálů by patrně neumožnil ani archeologický průzkum, komplikovaný masivním rozvojem intravilánu. Novodobá informace o „shoření, zpusnutí či zrušení mlýna“ (Břežského) k roku 1573 je tedy dubiozní.

Hmotná poznání epoch mlýna Výrov zaujímají explicitně menší řadu než písemné pozůstatky. Artefakty jsou zakryty navážkou či nánosy sedimentů,

2 Jiří LOUŽENSKÝ – František REITINGER, *Z jihočeských mlýnů*, České Budějovice 1985, s. 1.

3 „Mlýn Břežský: Ten jest obrácen ku prospěchu pána JMti: Ten se jest najal za 6 kop do roka, o sv. Jiří platí 3 kopy, o sv. Havle též 3 kopy. Ten se zase najal Ješkovi, jakož toho cedule řezaná s ním jest, i má platiti každého ouroku 2 ½ kopy grošů.“ Srov. Státní oblastní archiv Zámrsk (dále SOA Zámrsk), f. Velkostatek Pardubice (1400) 1494–1952 (dále Vs Pardubice), kn. č. 1511, n. f. t. č. 389.

4 Například Miroslav TYČ, *Břehy: historie a současnost obce v ohledu Opatovického kanálu a souvisejících vodních ploch a cest*, Jihlava 2008, s. 18, a jiné místní brožury a články v periodikách.

5 Josef LEDR, *Dějiny města Přelouče nad Labem*, Přelouč 1926, s. 383–386.

6 „Martin mlynář platí každého ouroku 3 kopy, týž z mlýnu, kterýž na sv. stupník udělal, 12 ½ grošů, s 15 jiter klučeníny pod struhou proti mlýnu každého ouroku 15 grošů, s louky od Matouše každého ½ groše, s 2 ½ jiter kopaniny nad bahny každého 3 groše.“ Srov. SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kn. č. 13, n. f. t. č. 270, nebo týž urbář, kn. č. 14, n. f. t. č. 231 a SOA Pardubice, AO Břehy, kn. č. 1, s. 105. A nebo: „Šimon přijal ten mlýn pod plat 6 kop grošů – a Šimon ten mlýn bude moci prodati, profrajmarčiti a učiniti jako s svým vlastním. Opravy nese on sám. Kdyby se mlýn zbořil, má sobě jiný vystavěti, kameny, železa a kola na své opatřiti, než JMt má jemu každý rok jeden provazec dřev dávatí ku palivu. V pádu ohně dá pán dříví, mlynář práci.“ Srov. SOA Pardubice, AO Břehy, kn. č. 1, s. 104. Citovaný mlynář Martin hospodařil v daném období na Výrovském mlýně. Bohatý březský obyvatel nabyt vrchnostenské stavení od mlynáře Jana za 200 kop grošů míšeňských, sumu vyplatil bez dalších závazků (Srov. SOA Zámrsk, Vs Pardubice, kn. č. 1516, list. 11) Pardubické vrchnosti odváděl dvakrát do roka z mlýna 3 kopy grošů míšeňských.

jako například potvrzený mlýnský kámen v naplavenině Opatovického kanálu v prostoru bývalé prašné komory.⁷ Výrovská budova, výrazně modifikovaná v první třetině 20. století, spočívá cca 2 m nad úrovní přízemního podlaží původního mlýnského stavení. Areál byl poznamenán minimálně jedním velkým likvidačním požárem a třicetiletou válkou. Přestavby ovšem nezakryly všechny historické stopy, základy severní stěny pláště jsou tvořeny pískovcovým kvádrovým zdivem. Původní stavební materiál lze klasifikovat jako pozůstatek jedné z nejstarších mlýnských budov, nelze ale spolehlivě potvrdit šířenou prognózu o autentických základech vystavěných na starobylé vodní síti. Bázi tvoří od betonové paty až do výšky 311 cm opracované pískovcové blokové zdivo. Jednotlivé kvádry měří až 121 cm, jsou široké kolem 26 cm a vysoké až 31 cm. Na pískovce navazuje neopracované lomové kamenné zdivo, pálené cihly jsou poněkud novějšího data (Obr. 1a, 1b). Zbylé základy jsou zakryty navážkou a původní stavební prvky zaznamenány v segmentech nebyly. Základové zdivo se řadí s fragmentem kamenného pozdně gotického ostění okna a rovněž zazděným otvorem po ose korečnicku k nejcenějším pozůstatkům.

Mlýnské stavení představovalo dozajisté převážně zděnou stavbu s kamennou a pískovcovou základnou. Bylo nejspíše vybaveno sedlovou či valbovou střechou s jednoduchým krovem, s doškovou nebo šindelovou krytinou.⁸ Stavba odpovídala postavení majitele mlýna, poddanská stavení byla zhotovena nejčastěji z nejsnáze dostupných materiálů zpracovávaných roubením a hrázděním. Vizualizaci tehdejšího mlýnského stavení by mohl podpořit archeologický průzkum, doprovodné zásahy provedené při čištění zařízení a opravách nepřinesly výsledky. Průzkumy v klíčových oblastech ovšem provedeny nebyly. Rovněž při bližším ohledání viditelných pískovcových bloků či portálů se nepodařilo najít sebemenší náznaky písemných pozůstatků našich předků (datace výstavby, přestaveb, aj.).

Přestavby a rozšiřování mlýnského stavení do první poloviny 18. století souvisely s připojováním nových složení a korečnicků. Objemnost lze přiblížit ke třicátým létům 16. století, a to na bázi dvou jednoduchých složení.⁹ Konkrétní parametry je možné dovozovat na základě písemných pozůstatků až z druhé poloviny 19. století a první třetiny 20. století. Příchod moderních technologií znamenal patrně jednu z nejrozsáhlejších přestaveb v historii mlýna. Macháčkovi nejpozději ke konci 19. století řešili problém finančního zajištění zvýšení mlýnice a navýšení potřebných podlaží k osazení uměleckého složení. Ovšem vícepatrové provedení mlýnských budov bylo běžné, aby se co nejvíce ušetřila doprava produktů. Objekt tak mohl mít potřebný počet pater již v první polovině 19. století a nejpozději ke konci tohoto období, tedy podle dedukce, nastaly pouze potřebné úpravy.¹⁰ Na přelomu století mlýn prokazatelně představoval

7 Pamětník Ing. Petr Morávek, na základě jeho výpovědi vyloveno torzo běhounu.

8 Lucie GALUSOVÁ, *Vodní mlýn jako objekt archeologického výzkumu*, *Archaeologia historica* 40, 2015, s. 288.

9 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1516, list. 11.

10 SOKA Pardubice, AO Břehey, kart. č. 2.

třípodlažní stavení se střešní nástavbou tesařské konstrukce kryté sedlovou střechou. Studium půdorysu na skice stabilního katastru ze třicátých let potvrdilo shodné situování a plošné vyměření s půdorysem z konce století (období před „amerikánskými“ modernizacemi).¹¹

Rovná střecha zakryla hlavní budovu stavení až po požáru v první třetině 20. století. Inovátorské rozložení strojů zapříčinilo vyhotovení kompletních interiérů a uzpůsobení místností tehdejšími potřebám. Dřevěné podlahy a podpůrné trámy již nekopírovaly původní stratifikaci budovy. Z nejstarších dochovaných snímků mlýnského stavení z konce 19. a počátku 20. století, bokorysu přístavby skladiště a obydlí k západní straně mlýna vyplývá,¹² že stavení odpovídalo současnému, největší rozdíl činila sedlová střecha (Obr. 2, 3, 4 a 5). Tuto střešní konstrukci měla i původní část přízemního skladiště, která byla právě po roce 1908 rozšířena o šalandu, síň, světnici, prašnou komoru a skladiště v patře – tentokrát vše kryté již rovnou střechou. Prostory skladiště, šalandy, síně a světnice zůstaly zachovány a byly spolu s hlavní budovou po požáru modernizovány a upraveny.¹³ Prašná komora už sice obnovena nebyla, ale zachovaly se základy a rezidua novějšího původu a cihelných nosných pilířů. Rovněž jsou v tomto prostoru v obvodovém plášti patrná i ostění a opěrné pilíře, mlynář Macháček nechal zazdít průzory po shořelých oknech bez fasádních úprav. Větší část obvodového zdíva mlýna nicméně zůstala zachována a stavení tedy prošlo velkou přestavbou horních partií (Obr. 6, 7 a 8).

České a moravské odkryvy jsou doposud ochuzeny o fragmenty mlýnské technologie, jelikož spočívají několik metrů pod současným terénem.¹⁴ Mlecí mobiliář mlýna Výrov interpretuje v červenci 2015 vyproštěná a autorem textu identifikovaná necelá polovina deformovaného mlýnského kamene, který patrně utrpěl při demontování zařízení či ještě dříve vinou roztržení jisticích železných obručí či prutů z břízy a mělkým uložením v sedimentech Opatovického kanálu. Na spodní straně torza běhounu nejsou patrné řemýži. V pískovci se nedochovaly ani zádlaby pro železí, na kterém běhoun spočíval. Výška artefaktu je 44,5 cm, průměr spodních partií činí 97 cm a horní části necelých 96 cm. Fragment poukazuje na mlecí zařízení spadající do 19. století. Pro zkoumání autenticity a rozměrových parametrů mlýnských kamenů jsou k dispozici hodnoty z třetí třetiny 18. století. Zrno se zpracovávalo v lubech se spodky o výškách 31,6 cm, 19,7 cm, 23,7 cm a 26,3 cm, které doplňovaly běhouny 34,2 cm, 51,9 cm, 50 cm a 36,8 cm. Výška běhounu samostatné jahelky činila 36,8 cm, ležák měl výšku jen 15,8 cm.¹⁵ Menší středověké mlýny disponovaly mlecími kameny o průměru zhruba do 70 cm, kolem 80+ cm měly mlýny na větších tocích. Pro německá území byly typické velké průměry, ale vysoké spodky

11 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, mapa 328.

12 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2; Obec Břehy, *Pozdrav z Břehů 2008*, Břehy 2007.

13 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2.

14 L. GALUSOVÁ, *Vodní mlýn ...*, 40, s. 268.

15 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 4, f. 15–17.

a nízké běhouny.¹⁶ Archeologické nálezy v německém prostředí uvádí například Berthold. Zdokumentoval četné fragmenty středověkých mlýnských kamenů mlýna Elfgen. Nalezené pozůstatky mlýnských dílců o přibližném průměru 1 m měly zachovalé i mlecí plochy.¹⁷

Triádu doplňují vodní pomocná zařízení. Podle vrchnostenského protokolu z roku 1796 vzdouval vodu před mlýnem jez se dvěma stavidly o šířce 1,1 m. Modifikované stavební dílo se dochovalo do současnosti. O přívalemou vodu se staralo 1,1 m široké jalové stavidlo, zbudované na náklady mlynáře Macháčka, a implementovaná jalová svodnice o světlosti 0,24 m².¹⁸ Samostatnou podkapitolu zastupují vantroky, v polovině 16. století přiváděly vodu ke dvěma vodním kolům dřevěné vantroky zakončené dvěma stavidly.¹⁹ Vyvýšení a stabilizaci zajistily opracované pískovcové kvádry, umělý přivaděč spočinul tak na stejných základech jako mlýnská budova. Základové zdivo se dochovalo ve stavu odpovídajícímu stáří, zděné a dřevěné koryto jsou novějšího data. Konsolidace dřevěných vantrok o šířce 4,1 m, zděnými, musela nastat již před koncem 18. století. Zásobování korečníků zajišťovaly přivaděče o šířkách 39,5 cm. Vodu pro vodní kolo pily regulovalo spouštěcí stavítka široké více jak 1 m, bylo umístěno na pravé straně dřevěného díla. Na třetí korečník padala voda od 82 cm širokého stavítka. Další kola byla zásobována stavítka o šířkách 70 cm, 75,2 cm a 84,5 cm. Vantroky zakončovalo v pořadí osmé 127 cm stavítka a deváté 164 cm jalové.²⁰ Pro terénní výzkum jsou k dispozici stavidla ochranné a dřevěné jalové mladšího data (Obr. 9).

Povrchové průzkumy vantrok potvrdily postavení dřevozpracujícího objektu, determinovaného na základě přesného měření v první polovině 19. století a předpokladů.²¹ V těsné blízkosti základů zděných vantrok se nachází torzo pilíře z neopracovaného lomového kamene a i z pískovcových bloků. Základ výrovské pily tvořily čtyři nosné pilíře, na kterých spočívalo dřevěné stavení zavedeného půdorysu. Spalná jednopodlažní stavba, tvaru obdélníku, byla typickým českým pilným mlýnem. Primárním zdrojem hybné síly bylo také nejstarší vodní dílo – maloprůtočný Opatovický kanál, který s vilou mlynáře s prvky moderny i kubismu architekta Jana Ludvíka²² představují sekundární objekty pro bádání mlynářského odvětví (Obr. 10 a 11).

16 Luděk ŠTĚPÁN, *První středověké mlýny poháněné koly na vrchní vodu a jejich mlecí kameny*, Archeologia Technica, 2011, s. 5–6.

17 Jens BERTHOLD, *Die hochmittelalterliche Wassermühle von Elfgen*, Wasserbau in Mittelalter und Neuzeit 2009, s. 199–203.

18 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 77, n. f. t. 4–5.

19 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1516, list. 11.

20 SOkA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2. SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 77, n. f. t. 4–5.

21 Indikační skica 1839 [dostupné online: <http://archivnimapy.cuzk.cz/>]

22 M. TYČ, *Břehy: historie ...*, s. 31.

Transakce a klíčové úvazky

Hlavní investice patrimoniální správy spočívala ve vybudování Opatovického kanálu, který představoval kvintesence příjmů majitelů mlýnů a jejich mlynářů. Hydrologické poměry na panství Pardubickém neumožňovaly optimální výstavbu mlýnů s korečníky, vznikla proto umělá strouha.²³ Tvořila nejvýznamnější stavbu v rámci panského vodohospodářského systému, byla vybudována za majitele panství Viléma z Pernštejna. Přední magnát a politik konce 15. století a počátku 16. století zjevně navázal na starší vodní dílo svých předchůdců, původní umělá stoka ústila zpět do prastarého koryta řeky Labe u Bohdanče. Stavitelé strouhu modifikovali a rozšířili na jihozápad. Stavba kanálu byla v podstatě dokončena novým labským jezem u Opatovic v letech 1513–1514.²⁴ Vrchnost nákladné dílo značně zužitkovala. Využití bylo od vzniku velmi rozmanité: k obživě, primárně k napájení četných rybníků, přilehlé pozemky k výkonu práva myslivosti, pronajímání či doplňkovému obchodování; v indexu k Opatovickému kanálu je zapsáno: „Užitky z *Opatovického kanálu*: a) rybolov, b) honitba, c) prodej proutí, nájmy okrajů *Opatovického kanálu*“.²⁵ V okolí Živanic, Výrovských lesů, Břehů, Sopřeče a Semína vyrostly krom mlýnů četné chovné rybníky. Na území vesnice Břehy kanál sloužil k napájení Břežského rybníka a Černého Nadýmače. Podstatné příjmy měla ovšem zajistit nová kaskáda zhruba třech desítek mlýnů. Hospodářský ekvivalent, třeboňské panství, k roku 1590 zahrnoval 22 mlýnů, z toho bylo 5 panských.²⁶ Na celém rožmberském dominiu stav mlýnů činil 27 panských a 263 poddanských.²⁷ Pro Rožmberky představovalo přitom mlynářství s těžbou nejvýraznější podnikání hned po rybníkářství a pivovarnictví.²⁸ Je zřejmé, že perňštejnská správa přikládala výnosu z mlynářství nemalý význam. Ovšem z panského Výrovského mlýna se stal brzy mlýn poddanský nájemní.

Badatelský výzkum více než 500 let historického vývoje mlýna podporují čtyři známé esenciální kontrakty a správní milníky. Převody mlýnského stavení a trvalé platební povinnosti s sebou nesly největší podíl výdajů. Neobvyklá transakce se uskutečnila v roce 2008, kdy zchátralý areál mlýna s funkční malou vodní elektrárnou koupila vesnice Břehy za 7 miliónů Kč od potomků mlynářského rodu Macháčků. Návratnost investic renovovaného objektu zajišťují kulturní

23 I na dalších panstvích vznikaly v 16. století nové mlýny na budovaných kanálech a rybnících. Srov. Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách: Historie a technika vodních a větrných mlýnů, hamrů, pil, valch, olejen, stoup...*, Praha 2002, s. 95–96.

24 František ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic, I. díl*, Pardubice 1990, s. 90; M. TYČ, *Břehy: historie ...*, s. 2–3.

25 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1295, bez číslování.

26 Jiří ČONDL, *Kariéra a čest mlynářů na třeboňském panství v letech 1590–1740*, České Budějovice 2007, s. 19.

27 Alois MÍKA, *Osud slavného domu: Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970, s. 156–157.

28 *Tamtéž*, s. 179–185.

a hospodářská činnost. (Obr. 12) Ve vlastnictví obcí se nachází jen několik mlýnských stavení, jedním z nich je bývalý mlýn v Stražisku.

Zásadní zlom ve správní otázce mlýna nastal již v polovině 16. století, kdy přešel do poddanských rukou. Na mlýn začala nejprve z pohledu nájemce dozírat Přelouč, která se ujala řemesla prostřednictvím nájemných mlynářů po odchodu sirotků mlynáře Martina. Platili roční stabilní rentu ve výši sedm kop a groš český a z přistavěného stupníku půl kopy grošů českých.²⁹ Od počátku sedmdesátých let usilovali o úplné převzetí hospodářství. Pernštejnové si ale režii velmi hlídali, jelikož mlýny přinášely panství nemalé příjmy. Zabránit ekonomické krizi rodu nicméně nemohly. Za vlády Jana z Pernštejna sahala zadluženost panství až k 350 000 tolarům,³⁰ které vzrostlo za posledního majitele Jaroslava. Neudržitelnou situaci řešil odprodejem, v roce 1560 spadlo panství do správy české královské komory.³¹ Dřívější vrchnost nahradili úředníci, jenž někteří stáli na straně Přelouče, a později šlechtičtí nájemníci. Iniciativu zisku mlýna poddanským městečkem podporoval přeloučský rodák Martin Přeloučský z Neratova. Nástup do úřadu hejtmána Pardubic roku 1574 tedy znamenal, se souhlasem českého krále Maxmiliána II., brzký prodej mlýna za 1 000 kop grošů míšeňských. Přeloučští vyplatili z městské kasy 400 kop grošů míšeňských. Zbytek museli splácet, souhlasili se závazkem 30 kop grošů míšeňských ročně až do úplného splacení.³² Transakce hospodářství byla dokončena v roce 1575, kdy Přelouč prikoupila od sirotků mlynáře Martina olšinu za tři kopy grošů míšeňských. Z pohledu Přelouče představovala koupě mlýna prozíravý tah, městečko převzalo prosperující stavení s vysokou hospodářskou produktivitou. Ke stvrzení převodu mlýna došlo ale až na základě podpisu zvláštní listiny králem Rudolfem II. v roce 1580 a zanesením do register, se zachycenými dosavadními ročními rentami.³³

Přelouč pokračovala po převzetí správy mlýna ve výnosném podnikání, pronajímání přinášelo do městské kasy dosti vysoké sumy. Náklady na údržbu mlýna dosahovaly relativně vysokých částek, ale vysoký nájem tyto náklady snadno pokryl a na počátku 17. století se řadily příjmy z provozu mlýna k nejvýznamnějším profitům města.³⁴ V první třetině 17. století odváděli Přeloučští pardubické správě zhruba třetinovou dosavadní roční rentu ve výši čtyři kopy šest grošů míšeňských.³⁵ Ročně od mlynářů vybírali ale až dvacetinásobek. Přes vysoký nepoměr se ale nájemní sumy držely v mezích normy. Peněžité nájem ve zkoumaném období zpravidla nepřekračovaly 100 kop grošů míšeňských. U velkých mlýnů činily i 300 kop míšeňských, za tuto sumu byl pronajat roku

29 SOKA Pardubice, AO Břehy, kn. č. 1, s. 30, 106.

30 Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem, díl I., část 1.*, Pardubice 1920, s. 76.

31 Zdeněk BIČÍK – Erik BOUZA, *Velkostatek Pardubice (1400) 1494–1952*, Zámorsk 1963, s. 3–4.

32 *Tamtéž*, s. 30 a 106; Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. 1086–1618*, Přelouč 1999, s. 63.

33 SOKA Pardubice, fond Archiv města Přelouče (dále AM Přelouč), inv. č. 5, list. č. 5.

34 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. ...*, s. 63.

35 Záznam se nalézá v urbáři pardubického panství: „*Obec ze mlejna vejrovského každého ___ iii řšř xlvj gr.*“ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 16, n. f. t. 214.

1602 pražský mlýn Sovovský.³⁶ Nicméně pro mnohé mlynáře byl Výrovský mlýn nedostupným. Od konce 16. století se začíná prosazovat tendence dědičného pronajímání. Prvním známým mlynářem, který kývl na nepoměrné nájemní sumy, byl Jan Kosina z rodu Kosinů. V druhé polovině 16. století skončilo tedy období přímého pronajímání mlýnské budovy pardubickým panstvím a vrchnostenským rodem Pernštejnů, držitelem se na dlouhá staletí stala Přelouč. Mlýn se dostal do režie královské komory, pověření správci velkostatku si pravidelně finanční a naturální odvody pečlivě hlídali i nadále.³⁷

Sedmdesátá léta 18. století znamenala konec správy mlýna Přeloučskými, které vystřídal mlynářský rod. Přeloučští ztratili z finančních důvodů kontrolu nad mlýnem ve prospěch Václava Macháčka za 2 050 zlatých s dědičným nájmem 429 zlatých ve dvou rovných splátkách na sv. Havla a na sv. Jiří, což bylo pro bohatého mlynáře relevantně výhodné. Mlynářský rod, rozhodný investovat, uvedl technologie brzo do plného chodu a neměl v podstatě problémy splácat relativně vysoký dědičný nájem. Časový horizont správního vývoje se pozitivně přímou úměrou odrážel na hospodářství a stavu mlýna. Kupní cena rozlehlého hospodářství v podstatě odpovídala malým mlýnům, mlýny s jedním až dvěma složenými se v tomto období prodávaly bez spekulací běžně za 500–2 000 zlatých. Kupříkladu mlýn Lehner na Děčínsku se prodal za 1 100 zlatých,³⁸ Rozsochacký mlýn v 18. století postupně za 300 tolarů, 440 tolarů a 1 000 zlatých,³⁹ atd. Dlouhá éra přímého hospodaření rodu skončila pronajmutím hospodářství Františku Laštovičkovi za 120 000 Kč ročně se splatností od roku 1933. V období znárodnování došlo k převedení mlýna pod státní správu, z Laštovičky se stal jakýsi zmocněnec.

Hospodářská síla mlynářského dvora

Zabezpečení chodu mlýna a odvody povinných rent měly s investicemi největší podíl na výdajové stránce. Výrovští mlynáři, řadící se k bohaté vrstvě obyvatelstva, neměli povětšinou problém dostát obligacím, disponovali zpravidla velkým jměním. Osobní majetek například Matěje Diviše byl v roce 1759 oceněn 1 232 zlatými 34 krejcarů a 5 ¼ feniky.⁴⁰ Řada řemeslníků, pro ideální komparace kováři, byla vnímána jako chudá, mlynáři patřili k opaku a mnohdy se obohacovali na úkor ostatních pomocí lichvy.⁴¹ Mezi dlužníky se řadili i obyvatelé vyšších struktur. Mlynářům se tak dostávalo rukojmích v právních věcech.

36 Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909, s. 638.

37 Državy komory se zúžily na devět mlýnů (opatovický, žďánický, nemošický, čivický, velinský, pardubický, dašický, štětínský a máteňický) k první třetině 19. století. Srov. Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem, díl 1., část 2.*, Pardubice 1923, s. 168.

38 Václav JIŘÍČKA, *Klapající minulost*, Hostivice 2011, s. 233.

39 Pavel SOLNICKÝ, *Vodní mlýny na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2007, s. 205.

40 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 335, fol. 12; SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 349, fol. 127–130.

41 Josef BERKA, *Vodní mlýny v povodí Bystřičky/Nivničky: Vývoj zemědělství a historie zpracování obilnin*, Suchá Loz 2011, s. 144.

Smluvní knihy vykazují rozmanitý výčet závazků měšťanů z Přelouče a sedláků z širokého okolí. Ekonomické vazby s Přeloučskými se staly klíčovými pravidelnými příjmovými a výdajovými proměnnými. Mlynáři často inkasovali pokuty z prodlení, poněvadž dlužníci měli problémy své závazky splácet; například měšťan Jan Panbíček nedodržel splacení 20 kop grošů mlynáři Václavu Rokosovi v letech 1612–1613.⁴² Hodnotnější rentu získal mlynář na radních. Na počátku 17. století totiž pocítilo město nedostatek finančních prostředků a hledalo všechny reálné způsoby jak nejlépe zlepšit finanční situaci. Zagitovalo půjčku ve výši 100 kop grošů míšeňských a zavázalo se celou sumu splatit do vypršení nájemní smlouvy (tedy do roku 1631). Na oplátku slíbili Přeloučští, v případě prodloužení úvazku, 190 kop grošů míšeňských.⁴³ Nutno podotknout – Výrovský mlýn výrazně pomáhal Přelouči plnit městskou kasu a zároveň v přeneseném významu se stal jejím věřitelem.

Podstatnou část prostředků pohlcovaly mlynářům z majoritního úhlu pohledu investice do nemovitého majetku. Náklady na mnohdy lukrativní pozemky přinášely po zapracování nemalé zisky ať v podobě naturálií či peněz; esenciální a nejčastější kontrakty zahrnovaly již ve starším období role, louky a lesy. V roce 1558 rozšířil mlynář Martin potencionální zdroje pícnin pro mlynářský dobytek a odvody. Koupil louku, táhnoucí se podél luk a role sousedů Heřmanových na Výrově a lesu u mlýnského odvodňovacího zařízení, od Jakuba Kociána z Lohenic za 20 kop grošů míšeňských. Kontrakt posvětil pardubický úředník Čeněk Bořek z Poličan s podmínkou odvodů peněžních dávek o sv. Jiří a Havlu, do vrchnostenské pokladny mělo za rok přitéci 24 grošů míšeňských. Pícní trávy produkoval rovněž vykloučený pozemek od Bartoně Voštirálka z Lohenic. Mlynář Martin koupil les za kopu grošů míšeňských a 8 korců žita a na vlastní náklady jej vykloučil.⁴⁴ Lesní hospodářství naopak rozšířil přikoupením olšiny od Jakuba Hubáčka z Lohenic.⁴⁵ Nejen pro krmné účely získal kopaninu od Martina Mikuláše z Lohenic za 4 kopy grošů míšeňských a 2 korce žita. Kontrakt v současnosti představuje nejstarší písemně doložitelnou transakci, pochází z roku 1548.⁴⁶ Nejvíce kontraktů učinil v historii Výrovského mlýna rod Macháčků ke konci 18. století a v průběhu století následujícího. Velké finanční transakce a vklady učinily z mlýna rozlehlé hospodářství. Kromě hlavní budovy čítalo stodolu se zahradou o ploše 492,7 m², chlév se zahrádkou o rozloze 223 m² a maštálí, louky o velikosti 21 522 m², pastviny pod pilou o ploše 492,7 m² a role o rozloze 42 243 m².⁴⁷

Ekonomickou sílu mlynáře lze zhodnotit rovněž z pohledu rodinného a církevního. Nemalé složky naturálií a peněz plynuly na tyto nezávisle proměnné, desátky tvořily nedílnou součást finanční správy mlýna. Většina výrovských mly-

42 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 174 (187).

43 *Tamtéž*, fol. 218.

44 *Tamtéž*, fol. 37–38.

45 SOA Zámrský, Vs Pardubice, kn. č. 281, fol. 653.

46 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 37–38.

47 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 339, fol. 58.

nářů se řadila i k dobrovolným donátorům. Podle instrumentu mlynář Matěje Diviše odkázal církvi na 460 zlatých. Černovickému chrámu Páně vyčlenil 160 zlatých na fundace a celkové zvelebení. Většina sumy (300 zlatých) putovala bližšímu kostelu sv. Jakuba v Přelouči: z toho nejvíce 100 zlatých na fundace, zbytek na pozlacení velkého oltáře, nové varhany, sv. pole a kaplanovi za protislužbu slavení svaté mše za jeho duši vykonávané minimálně jednou týdně. Peněžité věno na církevní předměty poukazuje na význam duchovních hodnot, které měly v mlynářově rodině nezaměnitelné místo, a rovněž přímo souvisí s pokáním. Mlynář se v nepříznivých situacích modlil: za úrodu, průtočnost, atd; přízeň (nadprůměrná sklizeň, výnosy) posmrtně vracel i v kšaftu. Rovněž biřmování patřilo mezi přirozený proces, mlynář tedy neopomenul ani kostel v rodných Černovicích. Nezastupitelné postavení v mlynářově žebříčku měla rodina. To mimo jiné potvrzují odkázané obnosy, definující peněžité a naturální jistoty mlynáře. Protějšku Matěj Diviše zapsal za oddanost 200 zlatých a zlaté na případné dluhy. Mamince věnoval 300 zlatých a cenné kuchyňské vybavení, oblečení a jinou výbavu.⁴⁸ Bratrům Františkovi a Josefovi zapsal po 150 zlatých, soukenné odění a kozlové spodky. Další ošacení měla mezi bratry rozdělit rovným dílem panímáma. Sestrám věnoval po 100 zlatých. Celkem nejbližší rodině odkázal více než 1000 zlatých.⁴⁹ Tedy dvakrát více než na církevní záležitosti. Z peněžitých a hmotných darů lze studovat sociální vazby a priority mlynáře Diviše. Finanční a hmotné zabezpečení rodinných příslušníků mělo své opodstatnění. Úmrtím hlavy mlýna nastalo pro rodinu těžké období, které mohlo končit až ztrátou hospodářství a následným vysídlení. Z nádobí, ošacení a nábytku je možné udělat si představu o situaci mlynářovi rodiny. Drahé cínové nádoby bývalo běžnou součástí vybavení, rovněž soukenné šatstvo se řadilo k dražším.

Primární reprezentativní funkci rodiny mlynáře plnilo obydlí a je jedním z ekonomických faktorů. Při studiu ukazatele je ovšem zapotřebí brát v potaz lokalizační roztržitost stavení výrovských mlynářů v nejstarším období. Bohaté rodiny spravovaly rozsáhlá hospodářství, vlastnily i povícero gruntů. Místní nájemní mlynáři spravovali obvykle grundy v nedalekých vískách, nejčastěji ve Břehách, a přechodně obývali světnici mlýna.⁵⁰ V lokalitě se řadily do střední třídy či k honosnějším. Usedlost lze bez bližší lokalizace datovat až do konce 16. století, mlynář Sladomel koupil grunt od rybáře Beneše za 83 kop grošů míšeňských. Jako závdavek složil při svatém Jakubu 30 kop v hotovosti, 13 kop měl doplatit o rok později. Zbytek měl splácet po 4 kopách ročně až do úplného zaplacení. Třídu stavení lze klasifikovat dle dobytka, drůbeže, základního nářadí a zbroje. Jednalo se o dvě dojně krávy, jalovici, kohouta, čtyři slepice, kolečko,

48 Jmenovitě cínové talíře, lžice, slánky, misku, svícen, kropeničku, bílý plášť, stříbrné střevíkové přasky, zápony, knoflíčky, obrazy a židle. Srov. SOkA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 349, fol. 127–128

49 *Tamtéž*.

50 Přivandrovalé rodiny využívaly světnici umístěnou v mlýnské budově, neměli k dispozici samostatné stavení nacházející se v blízkosti mlýna.

lopatu, sekeru, motyku, vidle a díži. Zbroj tvořilo brnění, oštěp, šavle a sekera. Vojenské vybavení usedlosti lze zařadit k nejrozšířenějším typům, jeho různé modifikace se nalézaly u většiny domů.⁵¹ Grunt se nikdy nestal součástí mlýna, byl zapsán do majetku mlynáře, jeho manželky a dcery Kateřiny. Usedlost ovšem odprodali sirotci Sladomele již v roce 1592, grunt byl převeden na Matěje Kašíka za 110 kop grošů míšeňských.⁵²

Zbroj sice představovala povinnou součást domů, jelikož stavy formovaly z poddaných jednotky zemské hotovosti, a nákladná výzbroj a výstroj se nacházela vždy u nejdražších usedlostí,⁵³ ale v případě obydlí mlýna lze druhotně soudit i důvěru v mlynářovu rodinu. Ve třicátých letech 16. století vojenské vybavení zahrnovalo přilbici, přední část brnění, oštěp, sekeru a šavli.⁵⁴ Již v druhé polovině 16. století odpovídala zbroj nejdražším zemědělským městským usedlostem. Oproti třicátým létům přibyl i zadní pancír a střelná zbraň v podobě ručnice.⁵⁵ V druhé polovině 17. století a v první polovině 18. století se tento hodnotící prvek ze mlýna vytrácí.

Samostatné obydlí u mlýnského stavení lze jednoznačně ověřit na základě archiválií zapadajících do konce století osmnáctého. V areálu bylo vystavěno pravděpodobně dříve, ale starší prameny blíže nespecifikují a prvopočátky nelze jednoznačně zařadit do časové osy. Přibližnou představu o modelu sociálního zajištění je možné určit tedy až na základě hmotných podkladů. Ke konci 18. století se jednalo o roubené dvoupodlažní podsklepené stavení s kuchyní, komorami a síněmi. Interiérové a exteriérové vybavení zmíněné v inventáři svědčí o přepychovosti.⁵⁶ Výrazný zásah do struktury již nespalné vily učinil až požár z počátku 20. století, plameny z blízkého mlýnského stavení přešlehly na obydlí mlynáře. Prameny nezmiňují poškození budovy. Domnělou devastaci podtrhuje výrazná stavební úprava učiněná s mlýnem, který zdecimovaly v horních partiích plameny. Rekonstrukci vily zadal poslední mlynář z elitní mlynářské rodiny, Jan Macháček. Vnější podobu přibližuje dochovaný bokorys z roku 1923 a pohled na část areálu z desátých a dvacátých let dvacátého století (Obr. 13).⁵⁷

Přináležející grunty poskytovaly zemědělské plodiny a produkty, tyto nejcennější obnovitelné položky tvořily nedílnou část příjmů mlynářské kasy a naplňovaly podstatu stavení. Na mlýnských gruntech se pěstovaly obiloviny, které sloužily k výdělečné činnosti a i spotřebě osazenstva. Černý poukazuje na pěstování obilí v první řadě pro vlastní spotřebu. Prodej přednostně cílil na poddané, jelikož (jak uvádí) hotové peníze získávala správa panství zvláště z rybníkářství a pivovarnictví. Obiloviny představovaly rovněž cenné nájemné

51 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. ...*, s. 148–149.

52 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 331, fol. 73–74.

53 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. ...*, s. 148–149.

54 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1516, list. 11.

55 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 281, fol. 653.

56 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 4, f. 15–17.

57 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2.

při jejich vysoké ceně.⁵⁸ Pěstované a dodávané olejniny a obiloviny na Výrově se drtily ve stoupě, proso se zpracovávalo v jahelce a ječmen v krupníku.

Sedláci a měšťané skupovali obilné produkty ke krmným a jiným účelům mnohdy na dluh a navyšovali tak pohledávky. Například po smrti mlynáře Matěje Diviše (+ 1759) činil dluh 16 ti sedláků za 23 strychů 16 věrtelů žita a strych ječmene 91 zlatých 289 krejcarů 6 feniků.⁵⁹ Pro přibližnou představu v polovině sedmdesátých let 16. století se podařilo ze sklizených mlýnských polností předat podle povinného inventáře uskladněné 2 korce žita.⁶⁰ U přeloučských selských dvorů se množství předávaných obilovin v předbělohorské době pohyboval od 15–52 korců, u várečných stavení od 5–17,5 korce.⁶¹ Při sledování obilné produkce v českých zemích, nemůže uniknout kvantum publikovaných dat. V případě Výrovského mlýna se vytrácí.

Minoritní rozlohu mlýnských gruntů zpravidla zaujímal lesní plochy, jako na Výrově. Základ kulatiny zpracovávané v místní pile tvořila proto dřevní biomasa z panských výrovských a živanických lesů. Dodávky kulatiny zaštiťoval vlastník stavení, samozřejmě i na opravy mlýna. Přelouč se na tom každoročně domlouvala s pardubickou správou.⁶² Držitel stavení se rovněž řadil mezi velká odbytíště produktů, i když již v druhé polovině 17. století a v první polovině 18. století tvořily většinu (nových) přeloučských domů v převážné míře nerostné suroviny, držitelé z Přelouče potřebovali cenné stavební a otopní dřevo. Výdělečná činnost doplňovala mlynářovu pokladnu v období nemletí či poklesů výnosů, ovšem těžká práce vykonávaná na pile vyžadovala důkladné zabezpečení ze strany pracovních sil, do mlynářovy družiny tudíž patřil i pilař.

Zpracování kulatiny spadalo do asi padesátky objektů využívajících vodní sílu, pily se vymezily při důležitém diverzifikování v mlynářském řemesle ve 12.–15. století.⁶³ Ve Břehách se diverzifikoval pilný mlýn na pravém břehu koryta v těsném sousedství mlýnské budovy podle dochovaných písemných materiálů nejspíše v poslední třetině 17. století, prameny jej zmiňují v souvislosti s placením úroků Přeloučí do panského důchodu. Město muselo za mlýn

58 Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*, Praha 1930, s. 143, 257.

59 Hačková z Přelovic dlužila za 3 strychy žita 9 zlatých 5 krejcarů; Pavel Kolecka byl dlužný za strych a 2 věrtel žita 5 zlatých 15 krejcarů; Brandejská měla doplatit za strych žita 3 zlaté 30 krejcarů; Černík z Mokošina měl splatit za 3 strychy žita 10 zlatých 30 krejcarů; Jakub Štěpánek ze Břehů stejnou sumu za stejné množství; Matěj Machač z Habřiny za strych a 2 věrtel žita dlužil 5 zlatých 15 krejcarů; Jan Pospíšil z Břehů stejnou finanční částku za stejné množství, totéž Matěj Bažant z Vlčí Habřiny; Jan Harvánek za 2 strychy žita 7 zlatých, totéž rychtář Urban z Přelovic; Jan Horyna ze Břehů a Mikuláš Vondrák z Vysehněvic; Václav Slavík za 3 věrtel žita 2 zlaté 37 krejcarů 3 feniky, totéž Vodička z Přelovic, Černík z Vlčí Habřiny za strych a 2 věrtel žita 4 zlaté 30 krejcarů a Machková z Přelovic za strych ječmene 3 zlaté 30 krejcarů Srov. SOkA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 349, fol. 130.

60 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 281, fol. 653.

61 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. ...*, s. 148.

62 Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl II. 1618–1848*, Přelouč 2002, s. 33–34.

63 Jürgen GAEBELER, *Die Frühgeschichte der Sägemühlen (1200–1600) als Folge der Mühlendiversifikation*, Remagen 2006, s. 2.

a pilu odvádět vrchnosti 15 kop 2 groše míšeňské: „*Mlejn Vejrovský s pilau. Náleží k obci města Přelouče odvozaje tež obec auroku do důchodu gmlzl. ročně [...] 15 šš 2 gr.*“.⁶⁴ Pila byla pravděpodobně vystavěna či obnovena v období po Třicetileté válce. Dřevozpracující objekty se tehdy nacházely v troskách jako na německých územích, kde čelily četnému drancování.⁶⁵

Na počátku 19. století se stavení pily nacházelo ve slušném stavu, až na střechu, která se bortila, jak zmiňuje hospodářská kniha.⁶⁶ Stav potvrzuje význam objektu k danému období. K definitivnímu zániku posledního výdělečného přidruženého (kolového) objektu v první třetině 20. století (spalná jahelka již neexistovala ke konci 19. století) přispěly až požárové devastace. Tehdy dřevěný objekt pily již nepředstavoval cenný artikl jako v předcházejících více než dvou století. Macháčkovi již neinvestovali do obnovy; museli vynaložit nemalé obnosy na znovuvybudování a zprovoznění vyhořelého mlýnského stavení, což je finančně vyčerpalo. Vodní pilu mohl zachránit před požárem nanejvýš přesun od mlýna do vzdálenějšího bodu, který byl v minulosti několikrát plánován, ale neuskutečněn.⁶⁷

Mlýnářský dvůr býval soběstačný nejen z hlediska zemědělských plodin, ale také živočišné produkce. Mlýnářova rodina si rozhodně nežila zle, na jídelních stolech se neobjevovaly jen produkty krupníku či jahelníku. Na přilepšenou dostávala i chasa. Maso od řezníků výrovští mlýnáři téměř vůbec nekupovali, vystačilo se s vlastním hospodářstvím, které umožňovalo celoroční obsluhu.⁶⁸ Rozlehlé polní hospodářství s chovem dobytka a drůbeží bylo typické nejen pro vesnické mlýny, poskytovalo mnohdy jediný zdroj masa pro mlýnářovu rodinu. Například ve švýcarském mlýně Otelfingen s 18členným osazenstvem tvořili v šedesátých letech 18. století základ výkonného hospodářství dva býci, stejný počet krav, šest koní, šestnáct prasat a pět kuřat.⁶⁹ Výrovský chov cirkuloval na pomyslné středoevropské stupnici v průměru, na Přeloučsku v rámci standardních selských gruntů v nadprůměru. Mezi nejcenější kusy patřily dojačky, již v první polovině 16. století se rodina s čeledí starala o tři dojné krávy. Počet těchto zvířat vypovídá o majetnosti výrovských mlýnářů, který neměl v rámci vesnice obdobu. Na gruntech nechovali sousedé povícero kusů tohoto cenné-

64 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1514. Mikrofilm.

65 J. GAEBELER, *Die Frühgeschichte ...*, s. 2.

66 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 77, n. f. t. 4–5.

67 Dochované písemné zprávy o přemístění stavby se datují do druhé poloviny osmdesátých let 19. století, kdy majitelé mlýna Jan a Anna Macháčkovi podali 12. července 1887 žádost s plány na přemístění pily na okresní hejtmanský v Pardubicích. Pila měla být přemístěna na jejich pozemek č. kat. 281 mezi výrovský jez a mlýn, u pily měl být vybudován nový jez. K záměru se ustanovila komise, která se sešla k posouzení situace 17. října 1887. K realizaci záměru nedošlo, pila zůstala stát na stavební parcele č. 41 na pravém břehu Opatovického kanálu naproti hlavní budově mlýna, což se jí stalo osudné. Srov. Knihovna muzea Pardubice, *Pernštýn: List politický a národohospodářský*, Pardubice ročník IX., číslo 15, 28. 9. 1887.

68 SOKA Pardubice, AM Přelouč. kn. č. 335, fol. 12; SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 349, fol. 127–130.

69 Erika FEIER-ERNI, *Die Mühle Otelfingen: Geschichte und Gegenwart*, Otelfingen 2011, s. 15.

ho dobytka. Chov generovali kohout s dvaceti slepicemi, houser a dvě husy.⁷⁰ Velké zemědělské dvory renesanční Přelouče mívaly v inventářích pravidelně zmíněny koně (až čtyři), okolo deseti kusů hovězího dobytka, několik prasat a i ovce, slepice a někdy i husy.⁷¹

Značný nárůst inventáře hospodářských zvířat lze sledovat v polovině 18. století, tedy zhruba o 200 let později. Kromě čtyř dojných krav a polovičního počtu tažných volů sloužilo ke svému účelu 16 prasat. Počet dojaček spadá do horní meze a potvrzuje silný chov. Prameny neinformují o uložení výkrmu selat vrchností, jak bylo běžné. Požadavky zahrnovaly výkrm povětšinou do deseti selat.⁷² Německý historik Joosten si všímá, na základě výzkumu v Severním Porýní-Vestfálsku, značného nárůstu významu a kvantity vepřů jako jedné z hlavních naturálních dávek v období přibližně od poslední třetiny 16. století do století následujícího.⁷³

Přeloučtí si nechávali vykrmit 1–3 selata a krávu, povinnost přetrvávala i po prodeji mlýna Macháčkům ke konci 18. století. Analogicky se generoval trend zajišťování obživy vybraných obyvatel, který se začíná objevovat již po transakci mlýna Přeloučí. Radní městečka přenesli do plánu mlynáře živobytí učitelstva přeloučské školy. Prvním byl Diviš Kolínský (hospodařil v období 1594–1612), který na základě kontraktu z roku 1594 zabezpečil odvod platů a naturálií městské „inteligenci“. Smluvním závazkem pro mlynáře byl odvod věrtele krup a jahel jednou za čtvrt roku („*Diviš mlynář z téhož mlejna obecního na Čtvrt léta dáváti má po jednom věrteli krup a jahel*“). Nástupce Jan Žitavský měl obstarávat učitelstvu kromě věrtele jahel také oběd, večeři, pivo a pecen chleba. Dodávka naturálií činila nový sekundární druh podnikání, náklady na výživu totiž nesli do přelomu 16. a 17. století přeloučtí radní. Žitavský dostával za služby z městské kasy 11 kop grošů míšeňských.⁷⁴

Inventář zabezpečovaných sousedů se v následujících desetiletích rozrůstal, městská kniha trhová stvrdila odvody nájemnímu mlynáři Josefu Bendákovi (hospodařil v letech 1748–1750). Odváděl obilné desátky písaři, soudnímu zřízenci, špitálníkům, poustevníkovi a právnímu poslovi. Každý uvedený si ročně přišel na žito v hodnotě 2 zlatých. Nesměl opomenout obživu učitelstva.⁷⁵ Ani změny na poli vlastnických práv neodbouraly odvodní povinnosti. Rod Macháčků vypravoval potahy do přeloučské sladovny. Například Josef Macháček (hospodařil v letech 1806–1835) zajišťoval nejpozději do sv. Jiří dovoz 25 strychů ječmene. A městu plynulo dále neupřesněné množství obilí a na audience 76 zlatých. Ze staršího období přetrvaly rovněž závazky na odvod naturálií a peněžitých prostředků určeným sousedům. Inteligenci a radnímu

70 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1516, list. 11.

71 P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. ...*, s. 146–147.

72 Srov. P. SOLNICKÝ, *Vodní mlýny ...*

73 Hans-Dirk JOOSTEN, *Mühlen und Müller im Siegerland: mi teinem Verzeichnis der Wasserkraftanlagen dieser Region*, Münster 1996, s. 27–28.

74 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 97.

75 SOKA Pardubice, AO Břehy, kn. č. 1, s. 110–111.

písaři dodával 2 strychy žita, svatopolskému opatrovníkovi a policejnímu var-
týři dvojnásobek těchto obilnin a právnímu služebníkovi 2 věrtele žita anebo
odpovídající peněžitou náhradou. Učitelstvu strych krup a 2 věrtele jahel, opa-
trovníkovi věrtel krup a stejné množství jahel a špitálníkovi města Přelouče
věrtel jahel a 2 věrtele krup.⁷⁶

Mlynářský rod se v ohledu výdajů nespokojil se stavem svých příjmů, hledal
další vydatné zdroje. V rámci diverzifikace inicioval Jan Macháček (hospodařil
v letech 1873–1905) ke konci 19. století vybudování pohostinství. Již ve starším
období výrovští mlynáři provozovali tyto sekundární činnosti, ale pivo vařili
pro svou potřebu. Souběžné vykonávání mlynářského řemesla a pohostinství
nastolil až rod Macháčků. Nový podnik si vyžádal samostatnou budovu z kva-
litních materiálů, jak požadovala obecní a vrchnostenská správa, desítky metrů
západně od budovy mlýna na pozemku č. 272/6.⁷⁷

Mlynář Macháček získal pro nové číslo popisné 53 hostinskou živnost ještě
na sklonku století,⁷⁸ hlavním podnětem k činnosti na Výrově byl provoz pohos-
tinství v domě číslo 27 v Rohovládově Bělé. Implementoval prodej pokrmů,
piva, lihových pálených nápojů, kávy a dalších teplých tekutin a jiné. V lednu
1897 byla živnost rozšířena o výčep vína, ubytování a provoz povolených her.
O dva roky později vykonával aktivity syn Jan, jako zástupce působil od roku
1907 František Tichý. Macháčkovci skončili definitivně s povolenými činnostmi
roku 1928 převedením hostince na Václava Bažanta.⁷⁹

Ekonomická efektivita z hlediska technologie

Římský vodní mlýn pronikl během prvního tisíciletí do celé Evropy. V jižních
oblastech Britských ostrovů se prosadil prokazatelně nejpozději v 5. či 6. století.
Masivní archeologický průzkum provedený ke konci osmdesátých a na počátku
devadesátých let 20. století, zvláště v povodí řeky Fleet, to jen potvrdil.⁸⁰ Ve 4.
století byly zřízeny první vodní mlýny na území Německa, české mlýny se za-
čaly objevovat až o čtyři století později. Technologicky odpovídaly původním
římským, docházelo ovšem k modifikacím.

Vodní kolo se masově rozšířilo ve vrcholném středověku. V roce 1800
bylo v Evropě v činnosti na 500 000 vodních kol, na německých územích se
nacházelo více než 30 000 z nich.⁸¹ V méně vyspělých a v horských oblastech
na malých prudkých potocích a říčkách se uplatnila horizontální kola s různý-
mi variacemi lopatek přichycených ke hřídeli, k lemu anebo mezi osu a plášť.

76 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 338, fol. 533–534.

77 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2.

78 *Tamtéž*.

79 SOKA Pardubice, f. Expozitura OKÚ Přelouč, kn. č. 31, s. 544–545, 554–555.

80 Robert SPAIN, *A Possible Roman Tide-Mill, Paper submitted to the Kent Archaeological Society*
[dostupné online: <http://www.kentarchaeology.ac/authors/005.pdf>].

81 Mathias DÖRING, *2500 Jahre Energie aus Wasser*, DWhG 2013, s. 8–9.

V Alpách bylo zaznamenáno šest různých provedení.⁸² Na Opatovickém kanálu s nízkou průtočností se prosadila výhradně vodní kola korečková, v českých zemích jednoznačně nejpoužívanější a využívající potenciální energii. Lopatková vertikální kola nejsou na tomto toku prokázána. Využívala se výhradně zhruba do roku 1400.⁸³

V Čechách bylo vybudováno kolem 7 000 vodních mlýnů.⁸⁴ Na Přeloučsku vznikala do první poloviny 16. století řada mlýnských stavení s jedním českým složením, jak bylo pro toto období a lokalitu typické. Rozvíjely se mlýny mnohdy několik stovek metrů od sebe vzdálených.⁸⁵ Přírodní katastrofy, rajonizace a i nerovnoměrný rozvoj (sídelní aj.) zapříčinily zánik mnohých z nich, například byly zrušeny mlýny na Labi u Přelouče.⁸⁶

Zkoumaný mlýn efektivně posiloval s ochabováním konkurenčních sestav. České složení bylo již za mlynáře Jana (hospodařil ve mlýně do konce třicátých let 16. století) obohaceno o druhé soukolí. Zrno se zpracovávalo pomocí čtyř mlýnských kamenů s již mechanickým prosévacím zařízením. Do vybavení spadaly dva koše a stejný počet truhel, pět pytlíků a další typické vybavení českého mlýna.⁸⁷ Z hlediska kvantity klasického složení se mlýn Výrovský nacházel na klimaxu od konce 18. století, kdy měl šest výrobních sestav a pilu. Nejen z regionálních aspektů představovala soustava nadstandard a je vodítkem pro vymezení prostornosti mlýnice a významnosti mlýna v dané lokalitě. Sousední semínský mlýn disponoval v té době šesti technologiemi bez dřevozpracujícího objektu.⁸⁸ Kapacitou jej překonávaly zpravidla klášterní a velké vrchnostenské mlýny a leckdy i městské, například velký knížecí mlýn v Opavě disponoval již ke konci 16. století deseti složeními.⁸⁹ Vsazením do širšího kontextu odpovídal uvedenému paradigmatu. Pro komparaci: středoevropský městský mlýn Winterthur měl na vrcholu rozvoje v polovině 19. století o dvě vodní kola více než Výrovský.⁹⁰

Počet mlecích kamenů je rozhodný pro určení kapacity a není klíčový pro definování hospodářské prosperity. Tvrzení se může podpořit hospodářsky stabilním švýcarským městským mlýnem Otelfingen, jehož běhouny se roztá-

82 Adrian SCHÜRCH, *Wasserräder – Typologie und Einsatzbereiche*, Mühlenbrief Nr. 16, Oktober 2010, s. 8–12.

83 Luděk ŠTĚPÁN, *Vodní mlýny jako objekty průzkumu*, Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny, Vysoké Mýto 2002, s. 7.

84 *Tamtéž*, s. 7.

85 Průměrně 4–7 mlýnů na městečko s nejbližším okolím, srov. Z. WINTER, *Řemeslnictvo...*, s. 643.

86 Pravobřežní neexistoval již koncem 15. století a levobřežní podlomily záplavy a požár na počátku století následujícího. Srov. P. VOREL, *Dějiny města Přelouče, díl I. ...* s. 198.

87 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 1516, list. 11.

88 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 77, n. f. t. 4–5.

89 P. SOLNICKÝ, *Vodní mlýny ...*, s. 131.

90 Ursula SCHÖNENBERGER, *Die Wespimühle in Winterthur*, Mühlenbrief Nr. 16, Oktober 2010, s. 2–3.

čely pomocí dvojice korečníků.⁹¹ Vrchnostenský/poddanský mlýn na Výrově zaznamenával vzestupné kapacitní dimenze, již v roce 1574 převzala Přelouč tři česká složení. Pomocné vybavení se v podstatě neměnilo, ale rozšiřovalo se energeticky nenáročné drcení a rozmělnování pomocí stoupy, složené ze šesti stup.⁹² Velmi staré zpracování plodin formou rozmělnování se na Výrově prosazuje od nejstarších dob. Stupníky byly vedeny jako součást mlýnice, nebo stavba se samostatným korečníkem. Využití převodů z mlýnského složení (po vzoru mlýnů dislokovaných na německých územích) pro nasazení další technologie se v oblasti prakticky nevyužívalo, vylučovaly jej podmínky a průtočnost. Na západ od českých zemí se ujala vodní díla i s devíti složeními poháněnými zařízeními pro mechanický přenos hnací síly z jednoho kolového zdroje.⁹³

V 17. a 18. století se na mlýnských stavech podepsalo relativně časté střídání nájemních mlynářů či mlynářských rodů, spory či preferování výnosů. I přes peněžité úspory, které měly neblahý vliv nejen na stav mlýna, lze zhruba ve dvousetleté historii pozorovat další navyšování kapacity. Zásadního průlomů v technologické otázce ovšem dosaženo nebylo, v mlýnici přibyla další dvě jednoduchá složení. Rekognoscaci primárního mobiliáře umožňuje protokol sepsaný při příležitosti prodeje stavení Václavu Macháčkovi roku 1777. Submisivní náklady na opravy a údržby se odrazily na nadpoloviční většině technologického vybavení. Vodní sílu vedly ke čtyřem mlýnským kolům stále dřevěné vantroky. Relativně zachovalé dřevěné hřídele korečníků poháněly v zanedbané mlýnici chátrající mechanismus odpovídající starému českému mlýnu. Čepy, palečná kola, kladnice, vřetena, tančmajstr, vačka, odrážka, pytlavačka a pytlík byly tedy samozřejmostí a od neupřesněného data korčák.⁹⁴ Mlecí sestava zaostávala za německou v mechanizaci a automatizaci přípravy meliva, které se do násypných košů aplikovalo stále pracněji. Německý mlýn využíval i dopomocný systém kladek a lan, jak upozornil Moog ve svém díle.⁹⁵

Rozložení procesu odpovídalo standardu, mlýnská složení s mlýnskou hranicí se nacházela v přízemí. Dubová hranice představovala mohutné řemeslné dílo, nesla váhu mlecích kamenů a odolávala otřesům při provozu mlýna. Kompozice vyžadovala odborné znalosti, záznamy o stavebním podílu mlynářů, sekerníků nebo tesařů se ovšem nedochovaly. Melivo v závislosti na druhu procházelo kameny až 5 krát. V rozdrčeném stavu postupovalo truhlíčkami a průchodem moučnými pytlema se prosévalo na mouku, výsledný produkt

91 E. FEIER-ERNI, *Die Mühle ...*, s. 51.

92 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 281, fol. 653.

93 Johannes MAGER – Günter MEI NER – Wolfgang ORF, *Die Kulturgeschichte der Mühlen*, Lipsko 1988, s. 50, 66 a 69.

94 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 4, f. 15–17.

95 Berthold MOOG, *Die Getreidemühle*, Mühlenbrief Nr. 8, Oktober 2006, s. 3–4; Berthold MOOG, *Vom Griechischen Rad zum Lady Isabella Wheel: Eine kurze Entwicklungsgeschichte des Wasserrades*, Mühlenbrief Nr. 16, Oktober 2010, s. 3–4;

padal skrz tkaninu pytlů do moučnic. Druhotné otruby vypadávaly z dolních hrdel pytlů přes žejbra do moučných truhel.⁹⁶

Již zastaralé složité postupy mletí a třídění ustoupily nejpozději ke konci století výkonnějším zařízením. Proces industrializace se odrazil v technice pohonu, nasazením turbín. Nejvýrazněji nahrazením standardních složení válcovými technologiemi převážně ke konci 19. století.⁹⁷ V českých zemích se začaly přelomové technologie prosazovat na základě podnikatele Gabrle, který v roce 1842 postavil v Žacléři první mlýn s uměleckým („amerikánským“) složením. Přelomové modernizace a potřebné úpravy na Výrově proběhly nejpozději na počátku 20. století, mlýn byl tehdy klasifikován jako: „amerikánský válcový mlýn“. Zařízení výrazně zvýšilo produktivitu mletí násobenou a zkvalitněnou přestavbou na válcové stolice. Umělecké složení tvořilo podle vzoru tři části a to čistící, mlecí a vysévací. Válcová technologie byla rozdělena mezi mnoho po sobě pracujících strojů a každý vykonával pouze určitou operaci. Rozložení v čtyřpodlažní budově mlýna bylo standardní. V přízemí spočívaly hnací stroje, rozvody, násypky dopravníků a kartáčovačka. V prvním patře se nacházela loupačka, mlecí stolice, váha a pytlování, ve druhém patře síla a ve třetím čistička, vysévače, reforma a prachové filtry. Půdní prostory sloužily jako skladové.⁹⁸

Nároky na mechanickou energii byly řešeny jako v ostatních mlýnech, ovšem v polovině 19. století již nemohly dílčí modifikace i náhražky korečníků robustnějšími vodními koly uměřit potřeby. Nastal zásadní zlom v podobě turbín, ale na Výrově se udržely korečníky až do počátku 20. století. Pět vertikálních vodních kol měřilo v průměru 3,6 m, světlá šíře lopatek činila 120 cm a hloubka 48 cm; lopatky dvou korečníků byly o 10 cm kratší a o 3 cm mělčí. Největší kolo mělo průměr 4 m, rozsah lopatek dosahoval 150 cm a hloubka byla 48 cm. Parametry dokládají snahu vyrovnat se s prudce zvyšujícími se nároky na kinetickou energii. Kola v průměru měřila o více jak polovinu metru více než ke konci 18. století, šířka korečků tehdy činila 69,8 cm, 77,7 cm, 72,4 cm, 76,4 cm a 80,3 cm.⁹⁹ Korečníky zapadaly průměrem do evropského standardu, nejčastěji měřily v rozmezí 3–5 m. Maximální střední hodnoty mlýnských kol činily 12 m.¹⁰⁰ Podobný trend je možné sledovat v případě pily. Kolo na vrchní vodu o velikosti 3 m se žlábký o šířce 84,2 cm a s palečným kolem určeným k zpřevodování pohybu kliky až na 110 otáček za minutu pohánělo ke konci 18. století jednušku.¹⁰¹ O šedesát let později pohánělo výkonnější stroje kolo

96 Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II*, Praha 2008, s. 37–38.

97 Josef REINHOLD, *Mühlen und Müller im Eichsfeld: von Leinefelde bis Bodenrode*, Häftad 2007, s. 15.

98 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2; Radim URBÁNEK, *Technologické vybavení mlýnů na příkladech z okresu Rychnov nad Kněžnou, Orlické hory a Podorlicko*, 2009, č. 16, s. 143–160; L. ŠTĚPÁN, *Vodní mlýny...*, s. 8–9.

99 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2. SOA Zámrsrk, Vs Pardubice, kart. č. 77, n. f. t. 4–5.

100 Berthold MOOG, *Wassermühlen*, Mühlenbrief Nr. 6, Oktober 2005, s. 5.

101 SOA Zámrsrk, Vs Pardubice, kart. č. 77, n. f. t. 4–5.

s větším průměrem o necelý 1 m, šířka lopatek činila 120 cm a hloubka 35 cm.¹⁰² Přesto se řadily v širším kontextu k průměrně až podprůměrně výkonným. Ku příkladu pilu s jedním složením, přiléhající k malému Hájkovu mlýnu čp. 253 (okres Rokycany), poháněl korečník o průměru 4,3 m a šířce 1,9 m.¹⁰³ Hlavní výrovský stroj představovala ručně broušená rámová pila dřevěné konstrukce, pohyb pilového rámu byl zajišťován klikovým mechanismem umístěným v prostoru s rámovou pilou. Klikovou hřídel poháněl pastorek. Zpracovávané dřevo se umístilo na vozík rámové pily, ke kterému se kulatina upevnila. Rám s listem se pohyboval nad vozíkem, díky tomu list pily vozíkem neprocházel a tak s ním bylo možno vyjet po kolejnicích i mimo vlastní stroj a naložit tak těžké kusy kulatiny ještě před budovou. Po dokončení se vozík navracel do původní polohy.¹⁰⁴

Přetlaková Francisova turbína (pro užitečný spád vody 5,3 m) byla uvedena do provozu až po přestavbě a modernizaci ve dvacátých letech 20. století, k technologickému pokroku a zvýšení efektivity přispěla tedy i požárová zkáza. Průměr turbíny oběžného kola činil 75 cm a rozváděcích lopatek 16 cm. Podle hydrotechnického výpočtu mohlo protéci spádem maximálně 1900 l vody/min. Druhá rezervní turbína s o 5 cm menším oběžným kolem a s 16 lopatkami měla sloužit při vyšších stavech vody (za minutu mohla využít maximálně 900 l vody), ale nikdy nebyla uvedena do služby.¹⁰⁵

Maximální výkonnost primární turbíny při užitečné výkonnosti 0,77 činila 77,55 kW, záložní 36,54 kW. Vodní kolo na svrchní vodu udávalo výkon jen 3,183 kW při průtoku 1,23 l vody/s. Uvážili se vnější průměr korečníku 3 m, celková maximální šíře vodního kola 1 m a minimální počet lopatek 36 kusů, lze předpokládat minimální spád 3,5 m a 8,5 otáček/min. Nároky na pohon se lišily dle průměru a hmotnosti kamenů, jedno složení vyžadovalo okolo 3–4 kW. Za běžných podmínek dodával tedy korečník prostřednictvím pomocných soustav dostatečný výkon starému českému složení. Práce turbíny zpravidla (výrazně) předčila vodní kola. Turbína mlýna čp. 35 v Písečné o výkonu 3,7 kW nahradila vodní kolo o výkonu 2,6 kW a poháněla i mlátičku, okružní pilu a řezačku.¹⁰⁶ Francisova turbína Libošského mlýna (ve stejnojmenné obci) měla výkonnost 14 kW.

Výkonnější Francisova turbína Výrovského mlýna poháněla přes palečnicový převod transmisní hřídel a kožené řemeny, které zprostředkovávaly pohon mlýnských zařízení. Z hlediska vnějšího zajištění kladla technologická novinka požadavky na nové situování. Klíčové mechanické rotační stroje spočínuly v betonových kašnách s dřevěnými zákryty s překlenutou betonovou konstrukcí

102 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2.

103 V. JIŘIČKA, *Klapající minulost ...*, s. 58.

104 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 4, f. 15–17; L. ŠTĚPÁN – M. KRÍVANOVÁ, *Dílo ...*, s. 128–130.

105 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2.

106 Radim URBÁNEK – Hana HÁCOVÁ, *Mlýn čp. 35 v Písečné: Poslední zdejší svědek vodního mlynářství*, Vysoké Mýto 2005, s. 46–47.

do travera, na které byla zřízena strojovna. Před turbínovými stavítky stanuly česle, jinak do soustav stavidel správa nezasáhla.¹⁰⁷

Francisova turbína a transmise jsou s přestávkami udržovány v procesu do současnosti. Mlecí procedury, ukončily restrukturalizace po roce 1948 a strojní zařízení demontovali dělníci Nákupního podniku Přelouč. V padesátých letech se jednalo o běžný proces, odstraněno bylo tisíce mlýnských zařízení - například mlýna ve Slupi. Turbína slouží již jen k činnosti malé vodní elektrárny a prázdné prostory zužitkoval Zemědělský nákupní a zásobovací podnik Pardubice. Správa přistoupila k dvojímu hospodářskému využití: produkci elektrické energie a mísirně krmiv. Od roku 1965 byla v hospodářské budově postupně zřízena Strojní a traktorová stanice a Projekční středisko Českého rybářského svazu. Nešetrné průmyslové využití vykonalo na objektech mlýna své. Devadesátá léta lze považovat za období chátrání.¹⁰⁸

Sociální aspekty výkonu mlynářského řemesla

Chod panského/rustikálního mlýna zabezpečoval mlynář, kterému bylo stavení pronajato či jej vlastnil, se svou rodinou a družinou. Otázka správy Výrovského mlýna není dořešena. V uplynulých staletí se alternovalo nepřeberné množství mlynářů a jejich nadřízených. Z existujících pramenů a literatury¹⁰⁹ nelze sestavit úplný seznam mlynářů.

Držba mlýna	Období državy	Hospodařící mlynář	Období pronajmutí mlýna	Odvody do pokladny panství/roční nájemné
Panství Pardubické		mlynář Jan	?	?
Panství Pardubické		mlynář Martin	? (1537–1540) ?	?
Panství Pardubické		sirotci mlynáře Martina	?	?
Přelouč		Jan Kosina	?–?	?
Přelouč		Václav Sladomel	?–1591	?
Přelouč		Diviš Kolínský	1594–1612	?
Přelouč		Václav Vejrovský	1612–?	?

107 SOKA Pardubice, AO Břehy, kart. č. 2.

108 SOKA Pardubice, f. Místní národní výbor Břehy (dále MNV Břehy), kn. č. 54, s. 169–170; kn. č. 52, s. 410–411; kn. č. 53, s. 13–14; kn. č. 53, s. 151; R. URBÁNEK, *Technologické vybavení ...*, s. 143–160.

109 Krom zmíněných pramenů a literatury v textu: František Karel ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*, Pardubice 1909, s. 80.

Držba mlýna	Období državy	Hospodařící mlynář	Období pronajmutí mlýna	Odvody do pokladny panství/roční nájemné
Přelouč		Jan Sumpetr	1682–1692	155–170 kop g. m.
Přelouč		Mikuláš Porter	1693–1694	180 kop g. m.
Přelouč		Václav Cržek	1694–1696	190–195 kop g. m.
Přelouč		Jiří Formánek	1705–1721	450 kop g. m. 22 korců ječmene
Přelouč		Matěj Šutka	1722–1725	?
Přelouč		Jiří Formánek	1726–1747	300 zl. a 22 korců ječmene
Přelouč		Josef Bendák	1748–1750	500–600 zl.
Přelouč		Jiří Žídek	1751–1753	600 zl.
Přelouč		Matěj Diviš	?	?
Přelouč		mlynář Sokol	?	?
Macháčkoví	1777–1806	Václav Macháček		429 zl.
	1806–1835	Josef Macháček		429 zl.
	1835–1873	Jan Macháček		429 zl.
	1873–1905	Jan Macháček		?
	1905–?	Jan Macháček		?
	–1951	František Laštovička/ Laštovičková	1933–1950	
Nákupní podnik Přelouč	1951–1989			
Soukromé vlastnictví (potomci rodu Macháčků)	Devadesátá léta 20. století – 2008			
Obec Břehy	2008–			

Výkon mlynářského řemesla patřil k náročným, zahrnoval celou řadu dovedností: umění mlýn vystavět a případně vystrojit jej, zkoušky z mletí obilí byly samozřejmostí. To nešlo za předpokladu znalostí nejen stavebního směru, mlynář musel rovněž ovládat hydrologii či metrologii. Výchovu učedníků a skládání mistrovských zkoušek zabezpečovaly cechy, které se pokládaly za garanta pro zachování cti svých členů. Organizování mlynářského řemesla ve zkoumané oblasti lze bezpečně datovat až do období po třicetileté válce, kdy vznikl v Přelouči cech mlynářů a pekařů. Mlynáři se sice již v 16. století sdružovali, ale samostatnou organizaci nevytvářeli. Spojovali se s jinými řemesly do společného cechu. O sdružování výrovských mlynářů chybí dostatečné informace. V torzu protokolu Počet (cechovní) z let 1827–1830 se dochovala zmínka o příjmu 2 zlatých na zaučení budoucího výrovského mlynáře Jana Macháčka (mlynářem v období 1835–1873). Zlomem dokládá sdružování výrovských a semínských mlynářů v přeloučském cechu, které nastalo patrně již s jeho vznikem.¹¹⁰ Spolupráce se vytrácí se všeobecným zánikem cechů ve většině evropských zemí v 19. století. V Německé říši se objevily snahy o obnovu cechů po nevydařené světové válce.¹¹¹

V malých mlýnech většinou zastával výkon řemesla a opravy mlynář s úzkým rodinným kruhem. I autor Joosten přisuzuje tíhu drobných oprav malých mlýnů mlynářům Severního Porýní-Vestfálska, u velkých se odpovědnost přenášela na specializované řemeslníky.¹¹² Na mlýnech pražské obce – Šitkovský a mlýny Nové – sloužilo ke konci 16. století 15 a 13 osob.¹¹³ Výrovský spadl do kategorie velkých. Již ve starším období měli mlynáři k ruce četnou pracovní sílu, která s rozvojem hospodářství a počtem složení sílila. Mlynářovu družinu relativně podrobně dokládají prameny církevní povahy zasahující nanejvýš do 19. století. Kromě rodiny se ve služebnictvu objevuje: stárek, mládek, stupař, učeň, malý, pytlíkář a v neposlední řadě pilař. Nechyběli čeledíni, pasák, kuchyňská, chůvy a děvečky. Početnost usedlých jen utvrzuje význam, postavení a řadí mlýn do příslušné kategorie. Variabilnost členů osazenstva, která nepředstavovala výjimku, naopak poukazuje na velmi náročné řemeslo. V letech 1845–1846 zastával stárka Josef Kumpricht, stupaře Jan Baudyš, mládka Jan Marks, práška Josef Tomsa a pytlíkáře Václav Kraupa. Chasu zastupovali čeledín František Tamchyna, pasák František Horyna, děvečky Dorota Pavlík, Barbora Novotná a Anna Dědková.¹¹⁴ V roce 1850 zastával povinnosti stárka čtyřicetiletý Jan Morávek, mládkem byl stále Jan Marks.¹¹⁵ Již o tři roky později byl stárkem pětaticetiletý Josef Horák, mládkem jednatřicetiletý Adam Ranský, stupařem čtyřicetiletý Josef Macháček

110 Miroslav JANOTKA – Karel LINHART, *Zapomenutá řemesla: Vyprávění o lidech a věcech*, Praha 1984, s. 39; SOKA Pardubice, *Cechy na Pardubicku*, Pardubice 1972, s. 179; SOKA Pardubice, f. Cechy na Pardubicku, fascikl č. 1.

111 J. REINHOLD, *Mühlen ...*, s. 20.

112 H. JOOSTEN, *Mühlen ...*, s. 74–76.

113 Z. WINTER, *Řemeslnictvo ...*, s. 643.

114 SOKA Pardubice, f. Farní úřad ř. k. Přelouč 1707–1949 (dále Fú Přelouč), kn. č. 10.

115 SOKA Pardubice, f. Fú Přelouč, kn. č. 19.

a práškem čtyřřadvacetiletý Václav Veselka. V novějším období lze dokumentovat pozici mlýnského hlídače a koncem 19. století se objevují v souvislosti s provozováním pohostinství nové druhy pracovních činností.

Zprůmyslňování mlynářské výroby uvolňovalo pracovní sílu. Zavedené válcové stolice a další stroje umožnily postupnou automatizaci, která znamenala v podstatě konec řemeslné práce mlynářů a sekerníků. Z mlynáře se stal jakýsi dohlížitel – kontroloval chod mlýna.¹¹⁶ Nové mlýnské technologie začaly klást na mlynáře ke konci 19. století a na počátku 20. století nové nároky. S příchodem turbín odpadla Macháčkům běžná údržba korečníků, například namáhavé a nebezpečné odsekávání ledu z vodních kol. Nová zařízení měla sice podstatně nižší nároky na údržbu, obsluhu a výrazně vyšší životnost,¹¹⁷ ale vyžadovala zkušenosti a cvik s regulací otáček, aby mlecí stroje fungovaly ideálně. Každé odpojení či zapojení některého válcového zařízení vyžadovalo synchronizaci otáček. Nedodržením ideálních postupů klesala jakost mlýnských produktů a produktivity práce.

Dobrá technická stav a optimální průtočnost náležely do záruk maximální výkonnosti. Ke správné funkci potřebovaly stroje dostatek energie, tu mohly obdržet v souladu s dostatečnou průtočností a správnou funkcí mechanických součástí. Nároky na průtočnost se snižovaly modernizacemi zařízení případně se zvýšenou výkonností, což se nejvíce projevilo při náhražce korečníků turbínami. Dostatečný průtok byl stěžejním přáním mlynářů a také i vodohospodářské správy. Již od středověku platil soubor pravidel, kterými se mlynáři museli řídit. Vodní právo bylo ovšem často narušováno. V průběhu staletí vznikaly třenice o vodu mezi mlynáři a obyvateli, kteří nezákonně odebírali vodu z Opatovického kanálu například k závlahovým účelům a snižovali tak průtočnost. Podněty sporů a žaloby mlynářů končily na stole správy velkostatku. Jen pověřené osoby velkostatkem měly totiž právo na manipulace se stavidly. Práva byla zakotvena v nařízeních c. k. krajského úřadu číslo 2345 z 26. února 1842, číslo 12108 z 23. září 1843 a číslo 16635 z 26. listopadu 1849. Ustanovila, že vytahování a spouštění všech stavidel na Opatovickém kanále přísluší jen pověřeným služebníkům velkostatku. Mlynáři nemohli sami korigovat průtok a v případě problému se obraceli na správu velkostatku.¹¹⁸ Spory o vodu patřily k nejčastějším, ale byly často zavádějící a neopodstatněné. Na počátku 20. století se řešily manipulace mezi mlynářem Janem Macháčkem (hospodařil na Výrově v letech 1873–1905) a správou velkostatku. Podnět podal Macháček spolu s mlynáři Pilařem a Prokešem na Okresní hejtmanství v Pardubicích v roce 1902. Ve stížnosti stálo, že správa velkostatku odvedla velké množství vody k mlýnu v Černé, která poté chyběla v korytu kanálu. Úředníci prý způsobili škody mlynářům na Výrově a v Semíně, jelikož zařízení pracovala na částečný výkon. Macháček požadoval úhradu škody, za viníka byl ale označen mráz

116 L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo ...*, s. 183.

117 Arnošt POSPÍŠIL, *Mlýny a mlynáři ve staletích: na povodí vodních toků Moštěnky, Juhyně, Bystřičky, Rusavy, Mojeny, Dřevnice, Holešov* 2003, s. 9.

118 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 1221.

a stížnost smetena. V kanálu se totiž během zimního období utvořila 70 až 80 cm silná vrstva ledu, která vzhledem k hloubce koryta prakticky zastavila průtok. Velkostatek Pardubice popřel, že by záměrně zadržoval vodu stavidlem v Opatovicích, a zároveň potvrdil přání dostatečné průtočnosti.¹¹⁹ Celý spor měl dohru a protáhl se. Mlynáři Pilař a Prokeš svou stížnost stáhli, ale Macháček trval na svém. Nová výtky se týkala čištění, mlynář tvrdil, že správa tyto roční práce neprovedla a neodstranila travnaté porosty. Zatímco předešlé obvinění se týkalo téměř celého kanálu, nové se vztahovalo na přibližně kilometrový úsek. I tento právní akt byl označen za neadekvátní a předčasný, jelikož správa velkostatku nechávala čistit koryto v pozdějším termínu. O důležitosti sporu vypovídá prohlídka propusti i nejvyšším správcem velkostatku Otakarem Korseltem v doprovodu místního panského lesního Jana Jenka. Nedostatky nebyly hmatatelné, Macháček musel proto vzít stížnost zpět. Snažil se ovšem sehnat svědky a dokázat, že na podzim roku 1902 byl kanál zarostlý a mohl tak způsobit nízkou průtočnost, která si vysloužila první stížnost. Tuto variantu správa velkostatku prohlásila za nemožnou a neprůkaznou.¹²⁰ Rozepře skončila vítězstvím velkostatku. V tomto období gradovala nedůvěra i mezi mlynáři a obyvateli. Řemeslníci sloužící na dolním toku vyčítali horním mlynářům, že si „vodu pro sebe zadržují“ a že ji mají nedostatek pro vlastní výrobu. Na jaře roku 1921 vázil z tohoto důvodu provoz výrovského a samozřejmě semínského mlýna. Velké množství vody se rovněž ztrácelo v četných černých zavodňovacích struhách, vybudovaných obyvateli Živanic, Neradu a Přelovic mezi Bohdančí a Výrovem. Šetřením to bylo prokázáno 12 z nich. Rozepře skončila sepsáním protokolu v myslivně na Výrově a závazkem uvést břeh do původního stavu. V případě odmítnutí jim hrozilo trestní stíhání. Pointa spočívá v tom, že nízký stav mělo na svědomí spíše abnormálně suché počasí. Situace se opakuje do současnosti, kdy v letních měsících je přerušován kvůli suchu provoz turbín. Nedostatečné zisky dovedly ke spravedlnosti nevinné.¹²¹

Vesnické poměry, kdy se drtivá většina lidí i důvěrně znala, podněcovaly časté konflikty. Sociální a ekonomické aspekty byly hlavními ohnisky sváru, ústily v počiny proti cti. Význam cti se projevoval zásadním způsobem, urážka mohla ohrozit sociální i ekonomické postavení. Omezení se mohla odrážet v řemeslnických a obchodních stycích, jak zaznamenala Schwallerová. Urážky, zneuctění či pochybnost o poctivosti člověka byly bez okolků řešeny před rychtářským právem. Obžalování útočníka u práva byl jediným legitimním způsobem očištění svého dobrého jména a pověsti.¹²²

Mezi poddanými pardubického panství se odehrávalo značné množství sporů o čest, tehdejší společnost přikládala cti velký význam. V rámci trestněprávních případů zaujímaly spory o čest v období 16. a 17. století asi 60 %. Procentuální

119 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 3.

120 *Tamtéž*.

121 SOKA Pardubice, MNV Břehy, kn. č. 52. s. 331.

122 Jana SCHWALLEROVÁ, „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“ (*Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*), *Kuděj* 1/2006, s. 26–45.

vyjádření je patrně asi ještě vyšší, většinu sporů nedokládají písemné prameny.¹²³ Spory o čest se nevyhýbaly žádné kastovní třídě, ani mlynářům. Uznávaný specialista na problémy tzv. mikrohistorie – van Dülmen – staví mlynáře na čelní místo první skupiny tzv. nepoctivých živností. Do druhé zahrnul kočující osoby bez stálého bydliště a poslední veřejné služby neslučitelné s dobrou pověstí, související se špínou, trestem a smrtí.¹²⁴

Nezřídko docházelo k častování urážkami, na přeloučské radnici se řešily a zaznamenávaly do Liber Contractuum ke konci 16. století spory o čest mezi mlynářem Divišem Kolínským a rychtářem Jiříkem Pilařem z Mělic. Rozřešení „slov hanlivých“ se účastnili krom radních Přelouče i purkrabí Jan Poděbradský a primátor Martin Prachatický. Rychtáři pádně hájili zájmy pardubické správy, přesto v případě opětovných urážek musely odvést obě strany po 10 kopách grošů míšeňských do panské pokladny. K urovnání zhanění tedy v tomto případě došlo pohrůžkou.¹²⁵ Se slovními urážkami a křivými obviněními bylo v případě opětovného provinění nakládáno úplně stejně jako při řešení mnohem závažnějších činů. V raném novověku se stal výsadou vysoce propracovaný systém nejrůznějších sankcí, schopný flexibilně reagovat na rozmanité delikty. Dülmen rozlišuje pokání, veřejné výstrahy, potupné a tělesné tresty či vykázání.¹²⁶

Poněkud výlučná pozice mlynářů v žebříčku ostatních řemesel se odrážela patřičně v jejich společenském postavení. Lze snadno dokumentovat jejich sociální uzavřenost (cílené uzavírání sňatků v téže struktuře) a zvláště malichernost či vznětlivost, které je stavěly i proti sobě. Urážky mezi mlynářskou třídou datuje Contractuum na počátek prvního desetiletí 17. století. Napětí zavládlo mezi Václavem Rokosem a labským Jiříkem Kotwaldem, který v obydlí přeloučského rychtáře Jakuba Svobody poškodil čest výrovského mlynáře: „z nemalé nepoctivosti tohoto Václava Rokose nařekl a zhanil, z kterehož tak velikého nařku a slov hanlivých“. Spor v tomto případě dopadl udáním a obviněním Kotwalda a jeho doznáním: „že téhož Václava Rokosa mlynáře má za dobrého poctivého člověka“. Odpuštění bylo stvrzeno protokolem „o přátelství“. ¹²⁷ Spor o čest skončil tedy formou usmíření, jak bylo v této době obvyklé. Podle Siglové¹²⁸ skončilo na pardubickém panství v 16. a 17. století nějakou formou usmíření téměř 90 % případů.

Členy mlynářských rodin přiváděla do sporů s obyvateli majetkoprávní stránka; mlynáři si nárokovali i majetek či práva, která jim nebyla souzena (docházelo k porušení práv sousedů). Často se opírali o přízeň panských úředníků, kteří nejen využívali mlynářského tesařského umu. Museli ovšem vyvažovat relace v zájmu prosperity s obchodními a řemeslnými zákazníky, s povinností celý

123 Tereza SIGLOVÁ, „Soudové zisku nenesou“, Brno 2011, s. 245–246.

124 Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé: O katech, děvčáckách a mlynářích (Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku)*, Praha 2003, s. 26–27.

125 SOKA Pardubice, AM Přelouč, kn. č. 330, fol. 115.

126 R. DÜLMEN, *Bezectní lidé ...*, s. 66–70.

127 *Tamtéž*, fol. 178.

128 T. SIGLOVÁ, „Soudové zisku...“, s. 245.

život chránit a bránit čest před případnou újmou, která mohla mít nedozírné následky. Hranice niva měly, jak se ukázalo, křehký základ. Případ se udál ke konci 19. století; mlynář Jan Macháček popudil obyvatele Břehů, Vlčí Habřiny a Vyšehněvic. Předmětem sváru se stalo právo využívat polní a lesní spojnice vedoucí severním směrem ze zastavěné části vesnice Břehy k Opatovickému kanálu a přes panské pozemky k lesu Výrov směrem k Vlčí Habřině. Jednalo se o cesty č. kat. 823 a 824, dále spojnici cest č. kat. 836/2, cestu č. kat. 836/1 a dřevěný můstek majitele pardubického velkostatku barona Richarda Drascheho z Wartinbergu. Přečin do práv sousedů přišel v listopadu 1885, kdy správce velkostatku pan Otakar Korselt nechal mlynáře Jana Macháčka (hospodařil v letech 1873–1905) s družinou rozebrat vytěžovaný můstek i povozy a rozorat mezi rolemi č. kat. 365 a 379 desítky metrů cesty č. kat. 836/1. Dotčení obyvatelé řešili spor podáním žaloby na aktéry. V zájmu mlynáře bylo udržení dobrých ekonomických vazeb s usedlími, předpoklad ochotného zásahu do práv obyvatel je tak sporný. Omezení bylo ale pravděpodobně účelové a jednalo se o mstu směřující rolníkům z Vyšehněvic, kteří v odplatě podali žalobu; tedy Matěj Tluchoř, František Novák, Václav Štekla, Josef Kolman, Václav Kožený, Václav Zahradník, Jan Drábek, Josef Černík, Jan Sirůček, Josef Novák a Matěj Černík. Soud v tomto případě dal za pravdu poškozeným. Po soudním ohledání nebylo pochyb, v areálu mlýna se našel materiál z mostku. Korselt pokyn k nelegálním terénním a stavebním zásahům nakonec i doznal již před líčením a událost dosvědčil cestář Jan Šetina s Václavem Janským ze Břehů. Žalobci požadovali navrácení situace do původního stavu, nahrazení nákladů a zamezení dalšího rušení práv pod hrozbou pokuty 50 zlatých. Spor se ale nakonec protahoval z důvodu neplnění stanovených požadavků.¹²⁹

Vykonavatelé mlynářského řemesla ve vlastním zájmu dbali na udržení optimálních vztahů se svými nadřízenými, zájmy panských úředníků hájil výrovský lesní. Flexibilitu a komunikaci zatěžovaly nejčastěji majetkové spory, nevyvážené relace byly způsobené nejčastěji ušlými zisky. Mlýnská složení sloužila svým pánům více jak čtyři století. Mlynáři a majitelé těžili ze vznikajících produktů a tržeb, mlýn představoval výnosnou hospodářskou budovu. Hospodáři ovšem upřednostňovali mnohdy zisk na úkor potřebných oprav, což přineslo významnější spor v první polovině 18. století, kdy mlynář Sokol musel pozastavit na 6 týdnů mlýnská složení a provést na své náklady nutné opravy. Vynaložené prostředky vymáhal po Přeloučských, ovšem bezvýsledně. Hrozil neplacením ročního nájemného. Správci si ovšem dobře hlídali peněžních odvodů ze mlýna. Do situace se po výzvě vložil pardubický hejtman Würth, který zřídil nad mlýnem dohled. Nutno zmínit, že osazenstvo mlýna nemuselo v této době poskytovat pro pardubické panství robotu ruční či potažní.¹³⁰

Nový druh trestněprávního sporu se objevuje až v období druhé světové války a po ní, postihl Františka Laštovičku. Kontroverze tkvěla v mletí načerno, které jej přivedlo ke konci prosince 1944 před německý soud do Prahy. Proces v tomto

129 SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kart. č. 2, spis č. 14, bez očíslování.

130 SOKA Pardubice, AO Břehy, kn. č. 1, s. 112.

případě dopadl zproštěním pro nedostatek důkazů.¹³¹ V případě dokázání viny čekal mlynáře i trest nejvyšší jako, například Jaroslava Pazderníka z Hrochova Týnce. V roce 1943 jej zatkl Gestapo, o dva roky později zemřel při pochodu smrti.¹³² Zatýkání mlynářů v tomto období nebylo ojedinělé, mlýn pak spravovali němečtí komisaři. Po válce byl Laštovička označen za hrdinu, po roce 1948 za třídního nepřítele. Kontrolami ve mlýně se zjistily údajné přebytky obilí, svár vyústil ve stíhání ze sabotáže. Několik žalob bylo staženo. Na základě obnoveného stíhání Laštovičku odsoudili na 5 měsíců nepodmíněně a uložili mu pokutu 10 000 Kčs.¹³³

Výsledky

Výrovský mlýn s Opatovickým kanálem utvářejí nadregionální památku z pohledu historického, hospodářského, technického a kulturního. V minimálně 400leté historii přinášel v podstatě nepřetržitě zemědělské produkty rostlinného a i živočišného původu. Primát spočívá ve výnosech, žádný jiný objekt na Přeloučsku a Opatovickém kanálu nepřináší s několikaletými odstávkami nepřetržitě zisky více jak půl tisíciletí. Cukrovary či pivovary na Přeloučsku pozbyly produkci a zanikly, i stále pracující mlýn v městečku Lázně Bohdaneč neprodukoval v tak dlouhém horizontu. Prosperující etapy střídala období úpadku způsobená například živelnou pohromou (požár v roce 1913), politickou situací (pozastavení mlecího procesu v padesátých letech 20. století). Upřednostňování vlastních zisků na úkor stavu technologií přivedlo mlýn v polovině 18. století na pokraj zániku. Z krize dostal mlýn přijetím do majetku mlynářský rod Macháčků, až do počátku 20. století mlýn v podstatě prosperoval. V držbě královské komory, stavů a poddanském odpovídala dynamika zisků a vývoje střídání konjunktur a hospodářských depresí. Obecní správa přináší další primát, renovované stavení bez původní funkce je majetkem obce Břehy. Známý technologický pokrok přinesla druhá polovina 19. a počátek 20. století (amerikánský válcový mlýn, Francisova turbína). Překategorizování v období socialismu znamenalo sice konec klasického mlecího procesu, využití spočívalo ale v mísírně krmiv a malé vodní elektrárně, jež trvá do současnosti. Archeologické známky lze považovat za odpovídající, umožňují studium i sekundárních objektů areálu mlýna.

131 SOKA Pardubice, MNV Břehy, kn. č. 54, s. 169–170.

132 L. ŠTĚPÁN – M. KRIVANOVÁ, *Dílo ...*, s. 197.

133 SOKA Pardubice, MNV Břehy, kn. č. 54, s. 169–170.

Autor | Author

Ladislav Kulhánek

Strašov 1

533 16 Vápno u Přelouče

lada.kulhanek@seznam.cz

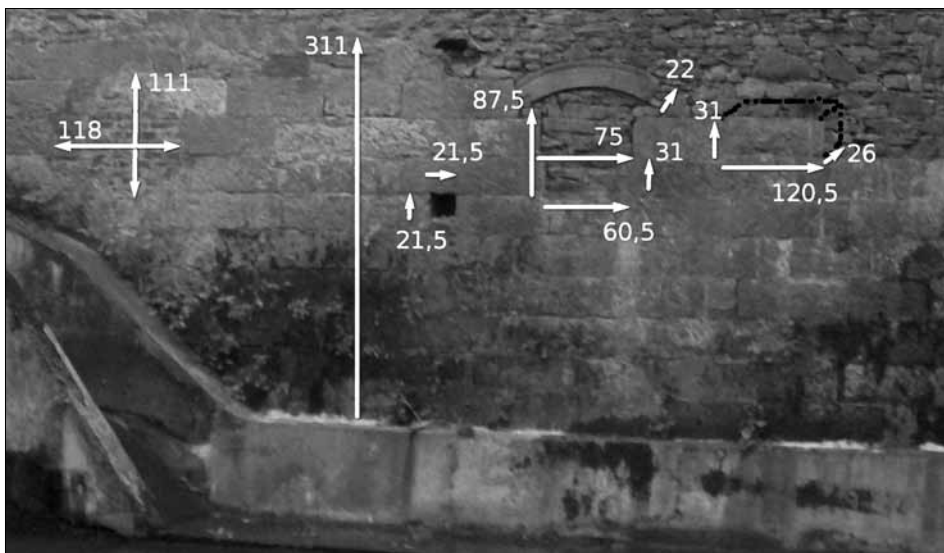
Ing. Ladislav Kulhánek, DiS., (* 1986), je regionální historik a ilustrátor.

Summary

The Mill of Výrov: The current state of economic and social recognition

Study provides a comprehensive overview of the historical development of one the most important historical and technical sights not only of the village of Břehy. The Mill of Výrov represents for at least five hundred years an old historical artifact and certainly a local rarity. The Mill was for centuries the most important and significant building of the regions of Přelouč and Opatovice, representing also a source of financial income of the royal chamber. To its owners and tenants the mill brought an important cash income. The family of Macháček, which has possessed a mill for a long time, refurbished the building to a new industry standard. The building lost its primary purpose in the second half of the 20th Century, which changed the nature of the economic recovery of the entire complex. At the beginning of the 21st Century began the renovations of the mill.

Přílohy

Obr. 1a. Naměřené hodnoty dílců základové jednotky (autor)

Obr. 1b. Pohled na základy mlýna; 1 – opracované kvádrové pískovcové bloky, 3 – neopracované lomové kamenné zdivo, 4 – pálené cihly, 2 – fragment (autor)

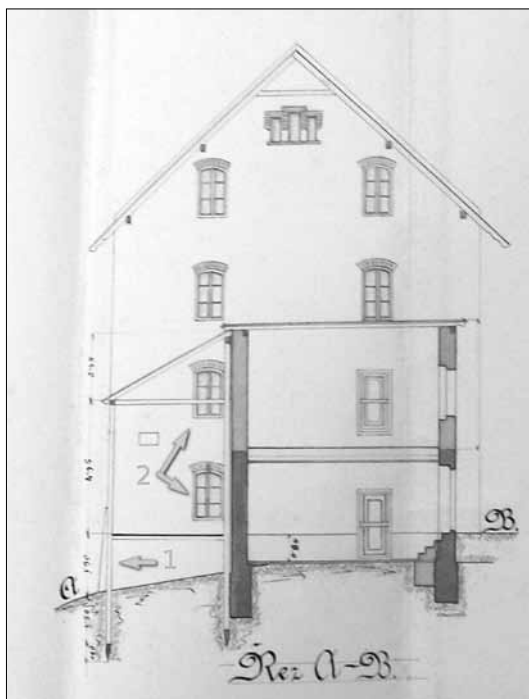
Obr. 2. Nejcennější známý dochovaný snímek mlýna z druhé poloviny 19. století (www.opatovice.xf.cz)

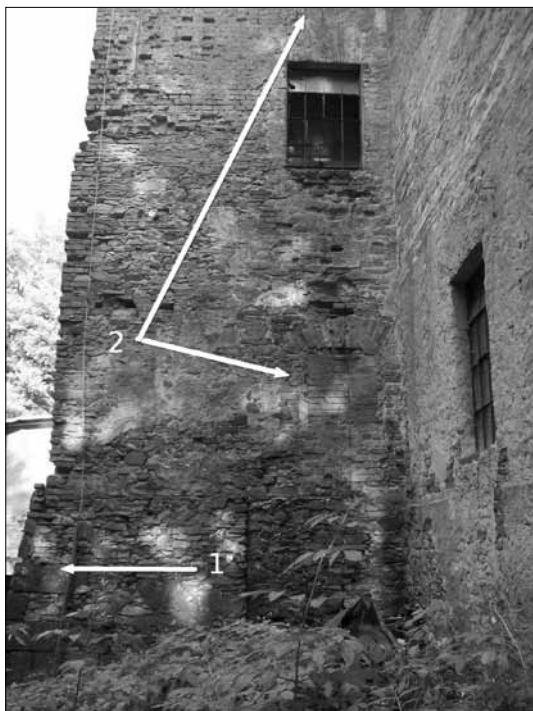
Obr. 3. Pohled na mlýnskou budovu a vilu pana mlynáře na počátku 20. století (Obec Břehy, Pozdrav z Břehů 2008, Břehy 2007)

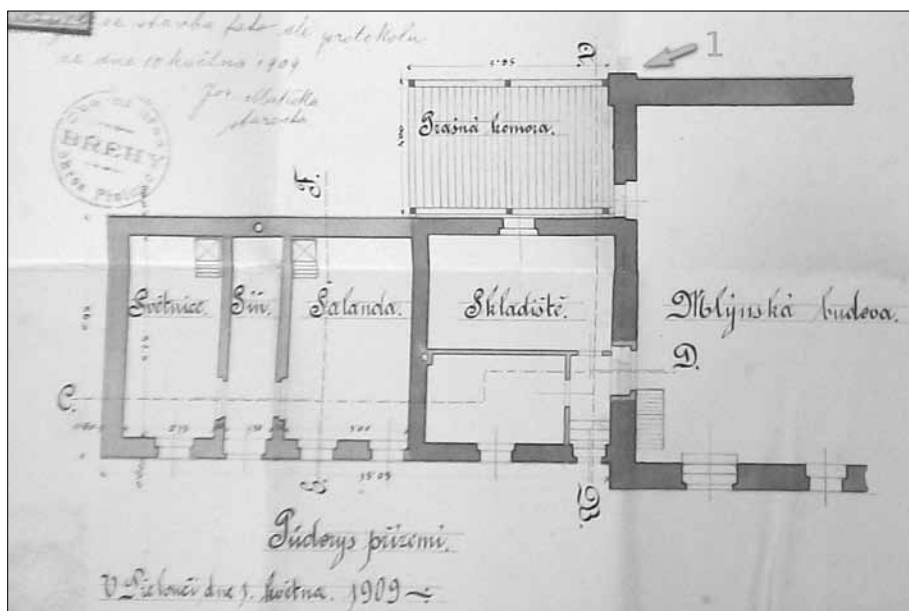
Obr. 4. Pohled na mlýn a vilu, snímek pochází z dvacátých let 20. století (Obec Břehy, Pozdrav z Břehů 2008, Břehy 2007)

Obr. 5. Bokorys přístavby skladiště a obydlí k západní straně mlýna s vyznačením opěrného pilíře (1) a ostění oken (2), které se dochovaly do dnešních dnů (SOKA Pardubice, AO Břehy, kt. č. 2)

Obr. 6. Vyznačení dochovaných ostění (2) a opěrného pilíře (1) (autor)

Obr. 7. Půdorys přístavby prašné komory, po které se dochovaly základy; 1 – dochovaný opěrný pilíř (SOKA Pardubice, AO Břehy, kt. č. 2)

Obr. 8. Do současnosti se dochovaly základové prvky po prašné komoře (3) (autor)

Obr. 9. Pod dřevěnými vantroky tvořily základovou plochu opracované kvádrové pískovcové bloky (1) (autor)

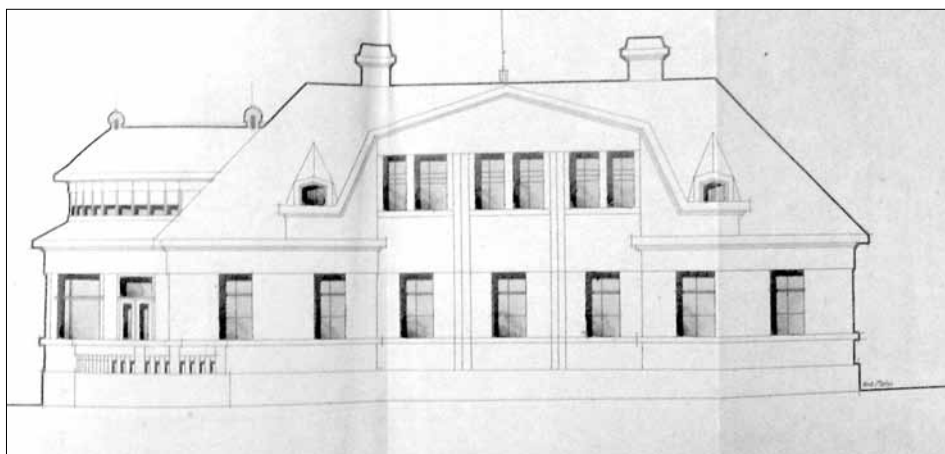
Obr. 10. Základový pilíř jako pozůstatek pilového mlýna – 4 (autor)

Obr. 11. Detailní záběr základového pilíře jako pozůstatku pilového mlýna – 4; je složen z opracovaných kvádrových pískovcových bloků (1) a neopracovaného lomového kamenného zdiva (3) (autor)

Obr. 12. Pohled na současný stav mlýna (autor)

Obr. 13. Bokorys mlynářovy vily z počátku dvacátých let dvacátého století (SOkA Pardubice, AO Břehy, kt. č. 2)

materiálové statě

Richardov na Plzeňsku. K historii měšťanské každodennosti a letního venkovského bydlení měšťanstva na přelomu 19. a 20. století

NADĚŽDA MORÁVKOVÁ

Abstrakt | Abstract

Stať se zaměřuje na zajímavý fenomén druhé poloviny devatenáctého století v rámci regionální historie Plzeňska, totiž na dějiny měšťanského letního bydlení a vzniku měšťanské rekreace. Příkladem toho a tedy námětem výzkumu je ojedinělá lokalita Richardov nedaleko Plzně. Studie se zabývá rodem zakladatelů a majitelů letoviska - Svátků-Kroftů, významnou místní patricijskou rodinou, spojenou s rozvojem moderní Plzně, podnikáním a obchodem, vznikem plzeňské novodobé samosprávy, politického života, kulturou a národní emancipací. V textu kromě základního přehledu o významu zmíněného rodu pro novodobou Plzeň najde čtenář zejména ojediněle podrobné informace o počátcích venkovského rekreování měšťanských rodin na konci devatenáctého a počátkem dvacátého století. Výzkum vychází z pramenů dochovaných v soukromých archivech a z unikátních svědectví potomků zmíněného rodu.

Richardov in Pilsen. The history of bourgeois everyday and summer rural housing of bourgeoisie in the 19th and 20th centuries

The essay focuses on the interesting phenomenon of the second half of the nineteenth century in the regional history of Pilsen, namely the history of summer housing and the roots of bourgeois recreation. The topic of research is unique location near Pilsen - Richardov. The study deals with the family of the founders and owners of the resort - Svátek-Krofta genus, an important patrician family, coupled with the development of modern Plzen, business and trade, the emergence of the modern Pilsner government, politics, culture and national emancipation. There is written the statement of the significance of that family for the modern Pilsen and extraordinarily detailed information about the origins of the rural recreation of patrician families in the late nineteenth and early twentieth centuries. The research is based on sources preserved in the private archives and a unique testimony to the descendants of that family.

Klíčová slova | Key Words

Plzeň, městský patriciát, Národní strana, rod Svátků-Kroftů, počátky rekreačního bydlení, Richardov

Pilsen, urban patriciate, National party, Svátek-Krofta family, the beginnings of recreational housing, Richardov

Úvodem o přerodu Plzně z řemeslnicko-agrárního středověkého města v průmyslovou metropoli západních Čech

V první polovině 19. století se z převážně řemeslnicko-agrárního středověkého města Plzně během několika málo desetiletí stalo významné industriální centrum. Počet obyvatel vzrostl z 5 246 osob uváděných při sčítání lidu v roce 1787¹ na 100 000 osob uváděných v roce 1917.² Plzeň se po napoleonských válkách poměrně rychle rozrostla daleko za někdejší středověké hradby, které byly od devadesátých let 18. století nemilosrdně odstraňovány. Nejprve se město šířilo zejména severním směrem, kde doslova jako houby po dešti přibývaly domky na tzv. Saském předměstí. Jen o něco málo pomaleji se rozrůstalo i jihovýchodní předměstí, tzv. Pražské. V druhé polovině 19. století pak nová výstavba moderních činžovních domů zaplnila daleko na jihozápad od bývalých hradeb tzv. Říšské předměstí. Tuto výstavbu si vynutila průmyslová výroba, a ta byla předním činitelem, který změnil někdejší středověké město v onu z moderní doby známou „černou Plzeň“, metropoli českého západu. Plzeň se v této době stala druhým největším a nejbohatším městem v království českém, hned po Praze.

Začaly vznikat skutečné průmyslové podniky. Vedle známých Waldsteinových železáren jmenujme strojírenský podnik bratří Belaniů, Bartelmusovu slévárnu a smaltovnu, dílny státních drah, Hirschovu cvočkárnu a výrobu drátu, Pilzovu strojírnou, Brožíkovu karosárnu, Klotzovu cihelnu, Pietteho papírnu, akciový pivovar Gambrinus a mnohé další. Industrializace si vyžádala rozvoj dopravy, bankovníctví, infrastruktury, stavebnictví, školství, zdravotní péče, kultury – zejména tisku, divadla, spolkového života, sportu. Přinesla i zájem o národní emancipaci. Již od čtyřicátých let 19. století můžeme v Plzni pozorovat zápas mezi německým a českým kapitálem. Byl provázen stále intenzivnější politickou angažovaností českých měšťanů na úrovni města, kraje i celého mocnářství. Začal se ovšem také objevovat nový fenomén, totiž volný čas.³ Zejména bohatý městský patriciát jím začal disponovat. Podnikatelé, velkoobchodníci, významní úředníci a činitelé městské správy, finančníci, lékaři, advokáti, notáři, vysocí důstojníci, ale postupně, byť pomaleji, též umělci a inteligence obecně bohatnou a začínají oddělovat čas pracovní a čas odpočinkový.⁴ Ten je možno využít různým způsobem, ovšem nejlépe k rekreaci, která je sama o sobě také novým pojmem. Volný čas a rekreace vedou městský patriciát ven z města, do přírody, na venkov. V této souvislosti mimo jiné vzniká potřeba letního bytu, letního

1 Archiv města Plzně (dále AMP), f. Městské knihy berní, kart. Rozvržení c. k. daní a zvláštních výloh na poplatníka v obci plzeňské z let 1854–1856, 1859–1885, inv. č. 3996–4004; *tamtéž*, kart. Kniha daně z příjmu z let 1864–1913, inv. č. 2555, 2558–2563, 2666, 4473, 4514–4526, 4528, 4550, 4566–4581; Josef STRNAD (ed.), *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad*, Plzeň 1901.

2 Ivan MARTINOVSKÝ a kol. *Dějiny Plzně v datech od prvních stop osídlení až po současnost*, Plzeň – Praha 2004, s. 122.

3 Srov. k tomu Milena LENDEROVÁ – Marie MACKOVÁ – Zdeněk BEZECNÝ – Tomáš JIRÁNEK, *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, sv. 2. Život všední i sváteční*, Pardubice 2005.

4 Fred INGLIS, *The delicious history of the holiday*, London – New York 2000.

sídla. Patriciát se snažil napodobovat šlechtu, letní sídla měšťanů jsou ovšem závislá na výši majetku majitele. Nejčastěji se jedná o venkovské usedlosti typu zakoupeného statku, mlýna, často zpočátku i komerčně využívané, teprve později se objevují venkovské podnikatelské vily. Ti nejúspěšnější a nejmajetnější si mohli posléze dovolit i venkovské zámečky a zámky. Požadavky na možnosti, které mělo letní sídlo skýtát, byly různé, žádanou nezbytností však obecně býval pozemek patřící k nemovitosti, využitelný rekreačně. Nejčastěji šlo o obytný dvůr a zahradu. Důležitou roli hrálo pochopitelně místo a okolí nemovitosti. Upřednostňovány byly objekty blízko řek, rybníků, lesů, vzdálené od ruchu rodících se průmyslových měst, ale ne příliš, jen tak, aby byly pohodlně dosažitelné dobovou dopravou. Výhodou byla zajisté dosažitelnost vlakem. Přesně tyto důležité parametry splňovalo osobité letovisko, vybudované postupně významnou plzeňskou rodinou Svátkových-Kroftových, tzv. Richardov, zkráceně Rich.

Co byl a je Richardov

Nemovitost, či spíše nemovitosti, zvané Richardov, se nacházejí severně od Plzně, u Nadryb, nad řekou Berouňkou, v katastru obce Smědčice.⁵ Dnešní Richardov se však od toho původního již dosti liší. Prvním objektem zde byl starý mlýn na řece Berouňce,⁶ asi dva kilometry od ústí říčky Klabavky. Mlýn zakoupil roku 1848 plzeňský měšťan František Adalbert Svátek. Jednalo se o usedlost č. p. 19, patřící pod názvem Telínský mlýn k obci Smědčice. František Adalbert Svátek objekt vydražil za vyvolávací cenu 6 000 zlatých.⁷ Nemovitost přejmenoval na Richardsthal, tedy Richardovo údolí, podle jména svého prvorozeného syna Richarda, tehdy asi čtyřletého. Zkrácené pojmenování Richardov vzniklo až mnohem později, rodina dle svědectví pamětníků dlouho užívala označení „mlejn“ a obrat „jedeme do mlejna“.⁸ K mlýnu patřilo zhruba 15 ha půdy, která však nebyla obdělávána. Část tvořila příkrá a holá stráž, již vesničané ze Smědčic příležitostně využívali jako pastvinu. Svátek byl podnikatel a nemovitost se jal využívat hospodářsky. Mlýn opravil,⁹ zprovoznil a zřídil zde vedle něj ještě hamr na výrobu lopat. Nedaleko ve stráni přistavěl Svátek domek na uskladnění dřevěného uhlí pro hamr, materiálu a výrobků, tedy lopat. V přízemí vybudoval byt mistra provozu, patro pak sloužilo jako přechodné obydlí pro majitele a jeho rodinu. Bylo zde celkem šest menších místností. Právě ony se staly prvním rekreačním bydlením rozrůstající se rodiny podnikatele Svát-

5 Srov. Příloha č. 3.

6 Původní stavba nesla na překladu nad vchodem letopočet 1798. Srov. AMP, f. LP Josef Krofta, kart. 607, inv. č. 1c69; Richard KROFTA, *Richardov. Ze vzpomínek nejstaršího žijícího Richardovana JUDra Richarda Krofty. (1951–1952)*, Strojopis, s. 1. Další dvě kopie - soukromý archiv vnučky Richarda Krofty paní Jany Bobkové a soukromý archiv pravnučky Richarda Krofty paní Jany Matějkové v Richardově. Srov. Příloha č. 1.

7 *Tamtéž.*

8 *Tamtéž.*

9 Na překladu nad hlavním vchodem dnešní mlýnské ruiny najdeme dodnes zřetelné Svátkovy iniciály F. A. S.

ka a základem zajímavého komplexu jménem Richardov. Počátky však ještě patřily komerci. Dozor nad provozem mlýna i lopatárny vykonával Svátkův otec František, původně chalupník ze Svinětic u Bavorova v okrese Vodňany. Přebýval pak již trvale v jednom z pokojů v patře. Mistrem provozu byl starý vojenský vysloužilce František Kastl. Bydlel v přízemním bytě, s manželkou, která tu vedla drobné hospodářství. Když odešel starý Kastl na odpočinek, místo po něm převzal jeho syn František. I ten zde bydlel s manželkou a jejich pěti dětmi. Sám František Adalbert Svátek do mlýna často dojížděl. Nový domek měl tehdy číslo popisné 22. Postupem času byl objekt stále více přizpůsobován rodině majitele a jejím rekreačním potřebám. Za domem byla zbudována stáj a okrasná zahrada se zídkami, altánky, studnou a modlitebnou, kde rodina každou neděli a o svátcích konala pobožnost předčítáním z evangelia a z modlitebních knih, popřípadě z vlastenecké literatury, oblíbený byl zejména Václav Beneš Třebízský. Zahrada byla vůbec oblíbeným místem setkávání širší rodiny. Stráž Svátek osázel ovocnými stromy.¹⁰ V tom ovšem narazil na problém, odpor vesničanů, kteří už tak jeho podnikání sledovali s nelibostí. Po osázení stráně však začali protestovat hlasitě. Považovali ji tradičně za obecní a pásli na ní, jak již bylo zmíněno, dobytek. Svátek si je musel průběžně udobřovat ve vesnické krčmě pivem a jejich manželky nakonec darem – v obci Smědčice nechal vystavět kapličku zasvěcenou svatému Václavu.¹¹

Zakladatelé Richardova – významný patricijský rod Svátků-Kroftů

Letní rekreace měšťanstva nebyla v devatenáctém století, obzvláště v českých zemích, ještě nijakou samozřejmostí. Předpokládala pochopitelně určitý finanční standard a také volný čas, který však přinášely teprve dobře prosperující a zavedené podniky. Bohatě české měšťanstvo vstupovalo ve sledované době též do života politického, spolkového a kulturního. To s sebou neslo další povinnosti a ubíralo z volného času, který by snad již poskytoval úspěšný podnik. Letní bydlení se ovšem také stávalo čím dál tím více záležitostí prestižní, bylo známkou úspěchu a moderního životního stylu. Richardov patří bezesporu k prvním počínům tohoto charakteru na Plzeňsku. Abychom mohli sledovat jeho vývoj, je potřeba přehlédnout alespoň zběžně obraz zakladatelů, plzeňské patricijské rodiny Svátkových-Kroftových.

František Adalbert Svátek byl váženým a movitým měšťanem a obchodníkem. Jeho plzeňské občanství pocházelo z rodu Kleisslů, kteří se přistěhovali do Plzně z Tyrolska koncem 18. století a získali si zde významné postavení. Bratr Svátkovy nevěsty Josefíny, Jan Kleissl, byl vlivným plzeňským obrozeňským politikem.¹² František Adalbert Svátek se přiznil do Plzně z Písku,

10 Ovocným stromům se ve stráni nedařilo, je orientována na sever. Byly postupně nahrazeny akáty, duby, jasany apod., dnes zde najdeme i jehličnany.

11 Podle sdělení prom. práv. Miloslava Kreysy, manžela pravnučky Richarda Krofty Jany Kroftové, poskytnutého autorce textu v dubnu 2016 v Richardově.

12 **Jan Kleissl** (1829–1876), uváděn i jako Jan Kleisl, rakouský a český podnikatel a politik z Plzně, byl městským radou, náměstkem starosty a starostou Sokola, v 60. a 70. letech 19. století

kde se roku 1813 narodil, a kde byl jeho otec František Svátek rovněž váženým měšťanem, kupcem a majitelem domu č. 52.¹³ Brzy po svatbě s o 11 let mladší Josefínou Kleisslovou si František Adalbert Svátek pronajal v Plzni dům k obchodním účelům, od významného plzeňského podnikatele Josefa Tuschnera.¹⁴ Obchodu se dařilo a Svátek si mohl brzy pro potřeby bydlení pořídit dům vlastní, na rohu Riegrovy a Sedláčkovy ulice, č. p. 225 (dnes č. p. 109).¹⁵ Zde se postupně narodily jeho děti, celkem pět, nepočítáme-li dvě zemědělské záhy po narození, a to Richard (*1844), po němž je Richardov pojmenován, Marie (*1852), Emílie (*1856) a Libor (*1862). Pro osudy letoviska jsou významné zejména biografie Richarda a Marie, i když dědici a pravidelnými návštěvníky Richardova byli všichni potomci. Richard se vydal po krátkém pokusu o kněžskou dráhu v otcových obchodních šlépějích, Marie byla provdána za mladého podnikavého právníka Josefa Kroftu (*1845). Krofta pocházel ze skromných poměrů, z chalupnické rodiny z Potvorova na severním Plzeňsku. Byl velmi pilný a nadaný, vystudoval v Plzni gymnázium a v Praze práva, a již po složení první doktorské zkoušky na jaře roku 1869 se ucházel o místo okresního tajemníka v Manětíně. Nebyl však úspěšný. Po absolutoriu tedy nastoupil do advokátní kanceláře českého Žida JUDr. Jindřicha Steinschneidera v Plzni. Zde setrval od května 1876.¹⁶ Od května do listopadu tohoto roku pokračoval v získávání

byl poslancem českého zemského sněmu. Pocházel z rodu přistěhovalého do Plzně z Tyrolska koncem 18. století. Identifikoval se však s českým národním hnutím. Profesí byl obchodníkem. V Plzni byl rovněž aktivní ve veřejném a politickém životě. Zastával funkci člena městské rady, náměstka starosty a starosty místního Sokola. Plzeňským radním se poprvé stal v roce 1864. V roce 1865 se v obecní samosprávě zasazoval o podporu českého divadla v Plzni. Když se v roce 1866 do Čech blížila invazní pruská armáda, byl Kleissl pověřen převozem obecních cenností a důležitých listin do bezpečí do Lince. Patřil tehdy k hlavním představitelům mladé generace českých plzeňských politiků. Zároveň byl rivalem Emanuela Tuschnera, který se stal koncem 60. let plzeňským starostou. Počátkem 70. let podporoval započetí výstavby obecního vodovodu v Plzni. Srov. Václav ČEPELÁK a kol., *Dějiny Plzně II, od roku 1788 do roku 1918*, Plzeň 1967, s. 107.

- 13 Fridolín MACHÁČEK, *Rod a rodina*, in: Jaroslav WERSTADT (ed.), *O Kamilu Kroftovi, historikovi a diplomatu. Stati psané k jeho šedesátinám*, Praha 1936, s. 11–19.
- 14 Jednalo se o dům č. p. 109 na dnešním náměstí Republiky v Plzni, později k němu byl připojen i sousední dům č. p. 110 na rohu Zbrojnické ulice a náměstí, pod novým č. p. 229. Zde pak provozoval advokátní praxi i Josef Krofta. Srov. *tamtéž*, s. 11–19. Tuschnerové byli v Plzni významným měšťanským rodem, patřili k prvním podnikatelům, zastávali významné funkce, např. Jan Tadeáš Tuschner byl purkmistrem Plzně v letech 1796–1801, Emanuel Tuschner v letech 1868–1873 purkmistrem a také zemským poslancem. Srov. Václav ČEPELÁK a kol., *Dějiny Plzně II, od roku 1788 do roku 1918*, s. 107; *Regionální databáze osobností Knihovny města Plzně* [dostupné online: <http://lanius.kmp.plzen-city.cz/clpr56.htm>; 20. 12. 2015].
- 15 Dům byl roku 1903 stržen a nahrazen zajímavou novostavbou, realizovanou plzeňským stavitelům Františkem Němcem. Srov. kol. autorů, *Plzeň. Krok za krokem I. Historické jádro*, Plzeň 2011, s. 209–210.
- 16 Jak uvádí Richard Krofta ve výše citovaném strojopisném textu, již tehdy zaujal Josef Krofta jako neohrožený a bojovný polemik. Vysloužil si tak drobné disciplinární řízení za to, že vytkl protivníkovi dr. Čechilovi u soudu užití slova „švindl“, ovšem okomentoval to nařčením z vlivu „nakažlivého vzduchu“ kanceláře dr. Jonáka. Do Schneiderovy kanceláře se ještě coby koncipient vrátil krátce roku 1877. Srov. *tamtéž*, listy 4 a 5. Dále srov. AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 59/58, Osvědčení Josefa Kroftu o koncipientské praxi z roku 1877.

potřebné praxe jako koncipient u krajského soudu. Ani advokátní ani soudní koncipientská praxe nebyly placeny. Kroftu v té době však již podporovala rodina Marie Svátkové, kterou krátce po dokončení studií pojal za manželku. Oporou a přítelem byl Josefu Kroftovi také jen o rok starší švagr, zmíněný Richard Svátek, pozdější okresní starosta Plzně, úspěšný podnikatel, člen správní rady Měšťanského pivovaru v Plzni. Mladí manželé Kroftovi nejprve bydleli v prvním patře dalšího z domů nevěstiniých rodičů, jenž si otec Svátek pořídil pro svou obchodní činnost, a to na rohu Palackého třídy a Kramářových sadů (dnes sadů Pětatřicátníků), č. p. 70, přímo naproti kasárnám 35. pluku.¹⁷ Zde se pak také narodily jejich děti, Richard (*1873), Marie (*1874) a Kamil (*1876). Když si Josef Krofta mohl konečně otevřít vlastní advokátní kancelář, přesídlila rodina roku 1878 do již zmíněného Tušnerovského domu na rohu plzeňského náměstí a Zbrojnické ulice, který si předtím pronajímal jeho tchán. Zde měli Kroftovi byt i advokátní kancelář, zde se narodily další děti, Otakar (*1878), dvojčata Josefa a Marta (*1881), Libuše (*1883) a Anna (*1888). Roku 1877 složil JUDr. Josef Krofta advokátské zkoušky a byl zapsán do seznamu obhájců s platností od 1. ledna 1878.¹⁸

Přiřazení se do významné plzeňské rodiny pomohlo Josefu Kroftovi získat pro sebe vážnost ctihodného měšťana. I to bylo nejspíš, kromě nesporných osobnostních kvalit mladého advokáta, který se aktivně účastnil společenského a vlasteneckého života, spolkové práce a který hojně psal do novin, jistě příznivou okolností pro renomé mezi měšťany a jeho následné zvolení do zemského sněmu počátkem roku 1876. Stalo se tak v jeho pouhých jednatřiceti letech. Následujícího roku byl pak zvolen za město Plzeň i do říšské rady. Dva roky se sice s ostatními českými poslanci v rámci pasivní rezistence neúčastnil jednání, poslanectví si ovšem užil i aktivně, neboť byl opakovaně volen až do roku 1890,¹⁹ kdy se vzdal říšského mandátu kvůli plnému oddání se funkci purkmistra Plzně. Zemské poslanectví pak vykonával zodpovědně až do své smrti. Ostatně, jak píše Kamil Krofta, patřil jeho otec spolu s dalšími dvěma mladými plzeňskými politiky, Františkem Schwarzem, který mu byl i blízkým osobním přítelem a nejbližším spolupracovníkem, a Václavem Petákem, k důrazným prosazovatelům aktivním politiky od samého začátku.²⁰

Coby politik místní správy i poslanec Krofta mnohokrát prokázal, že je vášnivým vlastencem, který nelituje práce ani obětí pro českou věc, ať už to

17 Fridolín MACHÁČEK, *Rod a rodina*, s. 14; Archiv Akademie věd České republiky (dále AAVČR), f. Kamil Krofta, kart. 22, inv. č. 640; Richard KROFTA, *Data k životopisu zemřelého Josefa Krofty a ke charakteristice jeho působení a doby*, Strojopis, 36 listů, nestránkováno, 1925. Další kopie srov. AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 64/16; Kamil KROFTA, *Vzpomínka na rodiče. Památce JUDra Josefa Krofty a jeho choti Marie*, Plzeň 1932, s. 6.

18 AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 59/57, Advokátská licence Josefa Krofty z roku 1877.

19 Městskou radou byl několikrát chválen za skvělou poslanceckou práci a motivován, aby znovu přijal říšský mandát. Srov. AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 62/28, Dopis Městské rady královského města Plzně JUDr. Josefu Kroftovi ze dne 27. dubna 1885; Dále AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 607/157a, 157b, Výroční zpráva Českého poslanceckého klubu za roky 1876 a 1877.

20 Kamil KROFTA, *Vzpomínka na rodiče*, s. 7.

byly záležitosti kulturní – vlastenecké spolky v Plzni, české školství, záležitosti hospodářské – podpora českého kapitálu a podnikání, či dobové politické boje mezi silící českou většinou a tradičně vlivnou německou menšinou v tomto druhém nejvýznamnějším městě Čech. Po celou dobu své politické kariéry ctil Josef Krofta jako člen Národní strany a staročeského poslaneckého klubu staročeský politický program. A to i v době, když už cítil, zejména za tzv. vídeňských smluv neboli punktací, že doba kráčí jinudy. Věrnost svému staročeskému mandátu nikdy neporušil. Velikou autoritou a současně osobním i rodinným přítelem mu byl zejména František Ladislav Rieger.²¹

Pro Plzeň je ovšem daleko významnější, než činnost parlamentní, Kroftova činnost v rámci a pro blaho plzeňské obce. Poprvé byl Josef Krofta zvolen do obecního zastupitelstva okresu plzeňského roku 1876,²² namísto zemřelého strýce své ženy Jana Kleissla. Záhy nato byl jmenován starostovým náměstkem. Působil i v komisích, zejména finanční. Po smrti starosty zastupitelského okresu Karla Hahnenkamma v roce 1882 byl zvolen jeho nástupcem. Působil pak i v městské radě. Dne 7. května 1888 byl po smrti krátkodobého starosty JUDr. Karla Houšky²³ zvolen přímo purkmistrem Plzně, a to českými hlasy proti německým.²⁴ Vzdal se tehdy kvůli tomuto úřadu, který pojímal velmi zodpovědně, jak funkce starosty zastupitelského okresu, tak svého mandátu v říšské radě, aby se mohl plně věnovat problematice města Plzně. V obecní správě po sobě Krofta za více než šestnáct let svého působení zanechal poměrně úctyhodné dílo. Purkmistrem mu osud dopřál být jen tři roky, je ovšem třeba započítat k tomu i dobu, kdy ovlivňoval purkmistrovský úřad prostřednictvím svého přítele a předchůdce Františka Pecháčka, který s ním mnohé věci konzul-

21 Ze vzpomínek **Adolfa Srba** (1850–1933), novináře a staročeského politika působícího v denících *Politik a Plzeňské listy*, se dozvídáme zajímavé okolnosti vstupu Josefa Kroftu do politiky: „*Tehdy rozhodoval ve straně staročeské o kandidátu poslanecký máločlenný sbor důvěrníků s Riegerem v čele, vlastně dr. Rieger sám, a voličové přijímali ochotně návrh jeho. Stávalo se častěji, zejména v letech šedesátých, že voličové poznali svého příštího poslance teprve při volbě, ano stalo se, že ho ani nepoznali [...] U dr. Kroftu bylo tomu ovšem jinak. Dovedl si, usadiv se v Plzni a přičiniv se do vážené rodiny Svátkovy, záhy získati všeobecné obliby a s radostí uvítáno jeho jmenování kandidátem poslaneckví. Bylo to roku 1874 neb 1875, když mi bylo drem Riegerem uloženo, abych do Plzně zajel a dr. Kroftu přiměl k převzetí mandátu sněmovního, kterýž se tehdy pro pasivní opozici ovšem nevykonával. Dr. Krofta zdráhal se, nechtěje se věnovati politice, ale nakonec se přece uvolil ke kandidatuře a býval při tehdejších často se opakujících volbách vždy velkou většinou zvolen. Když roku 1879 čeští poslanci vstoupili do říšské rady, byl také dr. Krofta mezi nimi a záhy vynikl.*“ Srov. Adolf SRB, *Z půl století. Vzpomínky Adolfa Srba*, Praha 1913, s. 162.

22 Setrval pak v okresním zastupitelstvu šestnáct a půl roku. Srov. AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 62/9, Volební certifikát Josefa Kroftu.

23 **JUDr. Karel Houška** (1833–1889) nahradil roku 1888 ve funkci plzeňského purkmistra Františka Pecháčka (purkmistrem 1873–1888), který zmíněného roku zemřel. Sám Houška však po necelých osmi měsících podlehl náhlé mozkové příhodě.

24 AAVČR, f. Kamil Krofta, kart. 22, inv. č. 640; Richard KROFTA, *Data k životopisu zemřelého Josefa Kroftu a ke charakteristice jeho působení a doby*, Strojopis, 36 listů, nestránkováno, 1925. Další kopie srov. AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 64/16.

toval.²⁵ Pecháček v Kroftovi a jeho přátelích, jakými byli Václav Peták, František Schwarz nebo Josef Čipera, oceňoval názory mladší generace plzeňské politické scény, jež pojímal se vši vážností.

Přehled odkazu Josefa Kroftu ve správě města Plzně je obsáhlý. Plzeň získala pod jeho vedením speciální městský status, který dosud v říši měla jen některá německá města. Zasloužil se ve svých funkcích o podporu přerodu Plzně v moderní město – podpořil nákladné dokončení městského vodovodu, pokračovalo se také v budování soustavné kanalizace a dláždění města, podpořil dokončení úpravy i výstavbu nových důležitých komunikací v celém okrese. Zasazoval se o rozvoj železniční sítě protínající Plzeň, o zestátnění drah. Působil také ve věci zlepšení veřejné správy, nechal zrevidovat veškerý obecní majetek. Bojoval za samostatnou budovu průmyslového muzea, za moderní budovu nemocnice, podporoval zřízení městské pojišťovny a osobně se na něm podílel. Zasadil se o změny v sociálních otázkách, např. prosazení nového zákona o bratrských pokladnách hornických, statutu chudinství, nechal zřídit v Plzni nový chudobinec. Roku 1889 se stal v obecním zastupitelstvu iniciátorem a předsedou přípravné komise obecní kuchyně. Tato instituce byla nejprve družstvem, od roku 1891 spolkem pod patronátem obecního zastupitelstva a Krofta byl zvolen předsedou tohoto spolku. Spolek provozoval i tzv. polévkový ústav, který stravoval bezplatně, na náklady obce, chudé děti.²⁶ Krofta se angažoval také v krejcarovém spolku, jenž byl v Plzni založen po vzoru sušického roku 1879 a sloužil k podpoře žáků měšťanských škol, jejichž rodiče byli nemajetní. Byla díky němu ustavena stálá stipendia pro chudé a pilné děti.²⁷ Za Kroftova působení v obecním zastupitelstvu byla díky němu a jeho příteli Václavu Petákovi věnována velká pozornost rozvoji plzeňského školství. V těchto letech byla i jeho přičiněním zřízena a postavena plzeňská první česká reálka, ve Veleslavínově ulici č. p. 42. Dalším důležitým počinem, na němž měli svou politickou zásluhu Krofta a Peták, byla německá reálka v Resslerově ulici, kde pak vyučoval vlastenec a spisovatel Karel Klostermann, a také státní průmyslová škola v Tylově ulici č. p. 931. Tato sice byla též německá, ale s převahou českých studentů i učitelů. Zde působil od roku 1892 i nově ustavený český plzeňský učitelský ústav. V roce 1886 vznikla česká vyšší obchodní škola, pozdější obchodní akademie, kde byl

25 Tuto okolnost ze vzpomínek pamětníků účetního rady Čenka Bílého a Jana Kesslera i ze vzpomínek vlastních zaznamenal Richard Krofta: „V posledních dobách starostování Pecháčkova byl vlastně ředitelem osudů obce plzeňské již dr. Krofta aneb, že aspoň vykonával velký vliv na Pecháčka. Soudím to z častých přátelských styků a vzájemných návštěv. Pecháček každoročně navštívil Kroftu na jeho letním sídle v Richardově u Chrástu (obec Smědčice, okres Rokycany) a Krofta chořoval k Pecháčkovi na večere, při nichž předkládána bývala lovecká kořist páne starostova v rozmanité úpravě proslulého umění kuchařského paní starostové. S Pecháčkem podnikl otec výlet do Krkonoš a konal časté výjezdy do plzeňských lesů, pro něž byl Pecháček v městské radě referentem. Společnost těchto dvou přátel doplňovali obyčejně František Schwarz, MUDr. Josef Týl, městský lékař a osobní lékař všech jmenovaných, pak také lékárník Alois Formánek.“ Srov. AAVČR, f. Kamil Krofta, kart. 22. inv. č. 640; Richard KROFTA. *Data k životopisu zemřelého Josefa Kroftu a ke charakteristice jeho působení a doby*, Strojopis, 36 listů, nestránkováno, 1925; AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 64/16.

26 *Tamtéž*.

27 *Tamtéž*.

Josef Krofta i předsedou kuratoria a zasadil se o přeměnu ústavu ze soukromého ve státní a zajistil škole významnou podporu obce.²⁸ Roku 1892 bylo otevřeno, po delších přípravách a díky Kroftově podpoře, druhé klasické gymnázium, české, v budově na Husově třídě. Začalo se i s přípravou zřízení školy rolnické a také moderní vychovatelny, ústavu pro narušenou a obtížně vzdělatelnou mládež. Zde však úspěchu v době Kroftova života dosaženo nebylo.

K podpoře vzdělání a kultury, jak si můžeme níže povšimnout v případě Měšťanské besedy, využíval Josef Krofta všech pro něj dostupných prostředků, například i své politické postavení, či svou pozici ve Spořitelně města Plzně, kde zastával místo ředitele. Zasadil se o výstavbu nové spořitelní budovy, ústav držel v prosperitě a vedl důsledně k podpoře města, vzdělávání a různých vlasteneckých a dobročinných podniků. Josef Krofta byl od mládí činný také v mnoha plzeňských spolcích. Patrně nejvýznamnějším z nich pro něj byla již zmíněná Měšťanská beseda, jejímž byl členem, jednatelem a nakonec i starostou, a jejímž stavebnímu fondu dopomohl k zajímavým finančním prostředkům i materiálním darům. Nové, dnešní, budovy se sice nedočkal, jen nových místností v roce 1876, ale jeho zásluhy o spolek i budovu jsou nesporné. Dalším významným spolkem, vzniklým v Plzni roku 1871 k posilování politických a národních práv a svobod Čechů, v němž se Krofta významně angažoval, byl odbor Českého politického spolku v Plzni. V jeho čele se vystřídali postupně Kroftovi přátelé a spolupracovníci – František Schwarz, MUDr. Vilém Šel, JUDr. Václav Peták a nakonec i sám Josef Krofta. Spolek byl zřizovatelem čítárny politické a osvětové literatury, pořádal přednášky, besedy, organizoval veřejná shromáždění a petice, zřídil též speciální konsorcium,²⁹ které coby volné sdružení dobrovolných přispěvatelů podporovalo minimální měsíční částkou 30 zl. od každého z nich vydávání českých novin v Plzni; tedy *Plzeňských novin*, později *Plzeňských listů*. Jménem Českého politického spolku se také Kroftovi podařilo získat pro Plzeň speciální městský status.

Josef Krofta byl zakládajícím členem spolku Národní jednota pošumavská a zakladatelem jejího plzeňského odboru, který vznikl 15. listopadu 1884. Byl zvolen předsedou výboru tohoto odboru.³⁰ Plzeňský odbor se i Kroftovým úsilím a neúnavností jemu vlastní snažil účinně podporovat vlastenecké aktivity v okrese, kulturní, společenské i politické dění.

28 Ještě v roce 1913 věnuje Antonín Kostinec v textu ke slavnostnímu otevření nové budovy obchodní akademie tato vděčná slova: „Hlavní zásluha o udržení nového ústavu přísluší tak záhy zesnulému JUDru Josefu Kroftovi, který zvolen byv předsedou kuratoria, funkci té ochotně se věnoval a vlivem svým zjednal obchodní škole vydatnou podporu jak u obce, tak i v okresním výboru i v jiných korporacích a tím existenci mladého ústavu trvale zabezpečil.“ Srov. AAVČR, f. Kamil Krofta, kart. 22, inv. č. 640; Richard KROFTA, *Data k životopisu zemřelého Josefa Krofta a ke charakteristice jeho působení a doby*, Strojopis, 36 listů, nestránkováno, 1925; Další kopie srov. AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 64/16.

29 Jednatelem a organizátorem konsorcia byl opět Josef Krofta. Srov. *tamtéž*.

30 Srov. František JIZERSKÝ-MALÝ, *Čtyři desetiletí Národní jednoty pošumavské v Plzni 1884–1924*, Plzeň 1924, s. 13.

Josef Krofta zůstal až do své smrti velmi angažovaným člověkem. Působil mimo výše jmenované instituce dále i např. jako zástupce patrona chrámu sv. Bartoloměje v Plzni, předseda kuratoria městských muzeí, městského sirotčince, předseda zdravotní rady, inspektor a čestný setník Sboru ostrostřeleckého, zakládající člen Spolku českých žurnalistů v Plzni.³¹ Byl čestným členem Tělocvičné jednoty Sokol v Plzni, Spolku vojenských vysloužilců v Plzni, Spolku vzájemně se podporujících dělníků plzeňských a vůkolních, Čtenářské a zábavní besedy v Nýřanech³² a čestným občanem obcí Radnice a Sulislav. Pojímal bezesporu službu národu a Plzni více než zodpovědně. Zakládal si na svém poctivém a čestném profilu, ctil pravdu, i kdyby měla být v jeho neprospěch, a vedl k tomu, jak se prameny shodují, i své děti. Veřejné funkce, včetně působení ve sněmech a v plzeňském zastupitelstvu, ba dokonce i úřad plzeňského starosty, mu rozhodně nepřinášely samy o sobě zisk, spíše naopak, nejednou dotoval své počiny z vlastní kapsy. Nebýt vyženěného majetkového zázemí, těžko by si mohl dovolit věnovat se politice a vlasteneckým aktivitám a advokátní praxi přenechávat svým koncipientům, těžko by mu zbýval čas i na rodinu a na pravidelnou rodinnou rekreaci v Richardově. Přestože byl významným a váženým měšťanem, majetkově patřil spíše k středním vrstvám českého patriciátu a představitelům inteligence v Plzni. V jeho poslední vůli najdeme převážně vyženěný majetek Svátků, včetně podílu na Richardově, který odkázal své manželce a dětem.³³

Je potřeba si v souvislosti s nastíněným přehledem o postavení, významu a majetku Svátkových-Kroftových uvědomit fakt, že letní rodinné sídlo Richardov tehdy plně odpovídalo svou úrovní a charakterem možnostem a potřebám české střední podnikatelské a intelektuální vrstvy, k níž rod Svátků-Kroftů patřil.

Počátky venkovského rekreačního bydlení rodiny Kroftových v Richardově

V osmdesátých letech 19. století můžeme pozorovat změny v užívání richardovských nemovitostí. Hamr podlehl v konkurenčním boji moderní velkovýrobě, mlýn byl sice ještě nějakou dobu pronajímán, ale nakonec jej zničila nevratně povodeň. Rodina Svátkových se mezitím značně rozrostla, děti dospěly a pořídily si své rodiny, domek začal být těsný. Protože však všichni stále lpěli na oblíbeném venkovském sídle a trávení volného času na venkově v kruhu celé rodiny, bylo nutné provést určité stavební úpravy objektů. Mladší Kastlovi byli přestěhováni do nového domku se dvěma místnostmi na místě bývalé skladištní kolny. Původní pokoj starých Kastlových v přízemí byl přestavěn na kuchyni a skladiště lopat, tzv. kvelb, a na společnou jídelnu, tzv. sednici. Zde se celá

31 AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 607/137, Certifikát zakládajícího člena Spolku českých žurnalistů pro Josefa Kroftu.

32 AAVČR, f. Kamil Krofta, kart. 22, inv. č. 640; Richard KROFTA. *Data k životopisu zemřelého Josefa Krofta a ke charakteristice jeho působení a doby*, Strojopis, 36 listů, nestránkováno, 1925; Další kopie AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 64/16.

33 *Tamtéž*; Další kopie AMP, f. LP Josef Krofta, sign. 64/16, list 33.

široká rodina s oblibou scházela. V létě se obědvalo v nově zbudovaném altánu za domem na místě bývalé stáje, jež byla zbořena. Hlavní hospodyní byla babička Josefa Svátková. Její kuchařka Anče Háchová vařila pro celou rodinu, služebné ostatních rodin jen pomáhaly. Po smrti babičky si však vařila již každá rodina sama. Kroftovi byli v rámci širší rodiny nejpočetnější. Přijížděli i s vychovatelkou dětí slečnou Annou Beštovou z Přeštic, která měla na starosti nejen Richarda, Marii, Kamila a Otakara Kroftovy, ale také „malého“ Rídu,³⁴ jejich bratrance, syna Richarda Svátka. Přijížděl za ní často její ženich Tomáš Průcha a s dětmi jí pomáhal. Městské děti si zde pod jejich dozorem užívaly přírody, zahrady, volnosti a her. Pouze v horkých dnech při koupání, které se ovšem neodehrávalo v nedaleké řece, jak by se očekávalo, ale v mělké, bezpečné mlýnské strouze, přebíral dozor jeden ze strýců Svátkových, Richard nebo Libor.³⁵ Do Berounky děti směly až tehdy, kdy už uměly zcela bezpečně plavat, a opět jen za dozoru strýců. Pro neplavce byly k tomu ještě na břehu řeky zřízeny bazény, z dřevěných latí, zapuštěné do země. Nejoblíbenější zábavou mládeže byla jízda na lodičce. Hoši rádi veslovali proti proudu až k ústí řeky Klabavky, za dozoru a kormidlování strýce Richarda nebo strýce Libora. Strýc Libor Svátek kromě toho sestrojil plachetnici, se kterou plachtil k radosti synovců po Berounce a snil o moři.³⁶ Když byli chlapi starší, převáželi lodičkou podle potřeby zájemce z jednoho břehu na druhý. Kromě veslování děti s oblibou chodily „na ryby“, chytávaly úhoře, které pak babička nechávala nakládat do octové marinády. Rybaření probíhalo nejčastěji do sítkového podběráku, v případě úhořů na udici. Častou zábavou byly hry na honěnou a schovávanou ve mlýnici.³⁷ Celá rodina pak často o nedělích a o prázdninách ráda podnikala různé dlouhé procházky a výlety do blízkého i vzdálenějšího okolí. Richard Krofta si o tom poznamenal:

„Za vedení dospělých jsme konávali výlety pěšky nebo selským povozem, bryčkou. Cílem býval zámek Kaceřov, zřícenina hradu Libštejna, Hradiště u Březiny, Kašparka, Nadrybské lesy a jiné. Radost nám působily tzv. čokoládové výlety lodkou až k potoku Točená proti ústí řeky Klabavky, kde jsme se vylodili a v lesnatém údolí potoka připravovali jsme si na ohništi čokoládový nápoj. Rodina Jahnova se všech těchto výletů účastňovala jen zřídka. Pouze výjimečně vedl nás strýc Zdeněk Jahn³⁸

34 Tzv. „malý“ Rída Svátek byl ovšem stejně starý jako jeho bratranec Rída Krofta, jen byl menšího vzrůstu.

35 Původní stavba nesla na překladu nad vchodem letopočet 1798. Srov. AMP, f. LP Josef Krofta, kart. 607, inv. č. 1c69; Richard KROFTA, *Richardov. Ze vzpomínek nejstaršího žijícího Richardovana JUDra Richarda Krofty. (1951–1952)*, Strojopis, s. 5. Další dvě kopie srov. soukromý archiv vnučky Richarda Krofty paní Jany Bobkové a soukromý archiv pravnučky Richarda Krofty paní Johany Kroftové v Richardově.

36 Sen se mu nakonec vyplnil, sloužil tři roky u rakouského námořnictva v Pulji a Šibeniku. Srov. *tamtéž*.

37 *Tamtéž*.

38 **Zdeněk Jahn** (1949–1906), manžel Emilie Svátkové-Jahnové, český chemik, pedagog, soudní znalec a spisovatel. Studoval na nižší reálce, poté na České vyšší reálce v Praze, roku 1870 absolvoval studia chemie na polytechnické škole v Praze. Téhož roku byl jmenován suplujícím učitelem při vyšší reálce v Plzni. Zde od r. 1872 působil jako profesor chemie a přírodopisu. Byl soudním znalcem z oboru chemie. Roku 1893 byl zvolen dopisujícím členem Společnosti

na delší vycházku, při níž jsme se bavili určováním rostlin. Botanika byla totiž strýcovým učebním oborem na plzeňské střední škole. Z Plzně podnikali jsme výlety do Richardova jako studenti (kolega Jan Paul, Jan Schücker, bratr Kamil a já) třeba pěšky tam i zpět za účelem sbírání květin pro své školní herbáře. Někdy pořádán tzv. „Majáles“, t.j. jízda na 1. máje kočáry do Richardova, kde jsme si uchystali „hody z jídel, která jsme si přivezli...“.³⁹

Specialitou richardovských pobytů byly rodinné hudební večery. Richard Krofta na ně vzpomínal takto:

„Chladnější večery trávil skoro celé osazenstvo Richardova v sednici. Po večeri byly zpívány národní písně a vážné i humorné písničky [...] Strýc Richard nám zpíval sólově operní a vlastenecké písně. Měl hezký tenor a hudební nadání. Teta Emilie Jahnová dala se někdy uprositi a svým příjemným altem zpívala nám při starém piáně árii *Azuceny z Verdiho Trubadura Do vlasti své se navrátíme (Ai nostri monti ritoreremo)*“.⁴⁰

Návštěvníci i rodina jezdili do Richardova zpravidla vlakem, a to z nedalekého Chrástu. Bylo potřeba přejít za tím účelem železniční most přes Klabavku. Richard Krofta na cesty k vlaku vzpomínal takto: „Cesta z Richardova k vlaku trvala asi hodinu a bylo třeba z údolí ‚vyšplhat se‘ napřed na vršíček překonáním asi 45 m stoupání. To se dalo ‚vršíčkem‘, což byla úzká hadovitě vinutá stezka (serpentina) počínající u slaměné střechy. Byla vroubena přistříhovaným živým plotem ze smrčků, které byly udržovány jen v takové výši, že bylo lze hlavu stoupajícího viděti po celou dobu stoupání. Proto bylo možno kynouti mu na rozloučenou cesty ke mlýnu, kde se za tou příčinou shromáždili ti, kdož zůstávali doma. Sborem bylo za odcházejícím voláno ‚s bohéém!‘, načež on stejně odpovídal. To bylo stálým pravidlem i při odjezdu třeba na jediný den“.⁴¹

Roku 1890 postihla celé Čechy, a tedy i Richardov, velká povodeň, tzv. stoletá voda. Domek byl zaplaven do výše jednoho metru. Rodina byla tou dobou uvnitř, v patře, a musela se evakuovat vchodem do stráně. Z Plzně povolányi kočáry potom opustili bez újmy Richardov. Další dva roky sice byl vyčištěný a opravený domek ještě využíván, ale sourozenci Richard a Libor Svátkovi a jejich švagr Josef Krofta se rozhodli vybudovat si pro své rodiny místo nevyhovujícího a ne už zcela bezpečného domku v údolí nová moderní stavení pro rekreaci svých rodin, a to nahoře nad strání, kam voda již nemůže. V letech 1892–1893 vyrostly na společně zakoupeném pozemku č. k. 295 o výměře cca 1 ha blízko sebe tři nové vily. Josef Krofta se však toho již nedožil. Novou vilu, Kroftovskou, kterou začal budovat, dokončila a obývala už jen jeho paní Marie a děti. Později, roku 1908, byla postavena na pozemku ještě další nová vila, vila Svátkových-Jahnových. Také Emilie Svátková-Jahnová však zemřela před jejím dokončením,

pro průmysl chemický v království českém. Psal články do Ottova slovníku naučného z oboru chemie a přírodopisu. Srov. *Knihovna města Plzně* [dostupné online: <http://lanius.kmp.plzen-city.cz/1.dll?hal~1000097769>; 19. 12. 2012].

39 AMP, f. LP Josef Krofta, kart. 607, inv. č. 1c 69; Richard KROFTA, *Richardov*, s. 8.

40 *Tamtéž*.

41 *Tamtéž*, s. 7.

stejně jako její švagr Josef Krofta, a objekt již neužila. Původní Richardov, dole ve stráni, ještě nějaký čas využívali Jahnovi a vedlejší domeček manželský pár Kastlových, kteří vykonávali jakousi správcovskou službu Richardova. Když ale František Kastl zestárl, odstěhoval se k dceři do Kyšic a Jahnovi si postavili novou vilu také nahoře. Starý objekt pak pustl a chátral. Podepsaly se na něm negativně i majetkové problémy dědiců Svátkových. Roku 1898 upadla do konkurzu firma Kopecký a Svátek, patřící Liboru Svátkovi a Adolfu Kopeckému, jeho švagrovi, manželovi nejmladší ze sourozenců Svátkových Kamily.⁴² Kamila svůj majetkový podíl na Richardově převedla na sourozence, kteří byli jejími věřiteli na úhradu dluhu. Liborův podíl vydražili ostatní sourozenci, Richard Svátek, Marie Kroftová a Emílie Jahnová, v konkurzní dražbě. Po úmrtích Richarda Svátka v roce 1904, Zdeňka Jahna roku 1906 a Emílie Jahnové roku 1910 se dědici stali jejich potomci. Jak se rodina rozrůstala, vlastníků přibývalo a nebylo již možné se bezproblémově dohodnout. Jediným řešením se pak stala soudní dražba. V letech 1924 a 1925 byl vydražen mlýn i pustnoucí domek v údolí. Ani to však nemovitost nezachránilo, pustla i nadále a roku 1939 musela být její podstatná část z bezpečnostních důvodů snesena. Dnes najdeme na místě ruiny obou staveb – mlýna u řeky i domku ve stráni se zbytky sklepů. Místo využívají vodáci a také pionýři, kteří si zde vybudovali loděnici.⁴³

Richard Krofta ve svých pamětech z padesátých let minulého století smutně glosuje zánik starého Richardova: „*Opuštěný a nehlídaný domek v údolí přirozeně dále chátral. Kdekdo vzal si odtud, co se odnést dalo. Brzy nebylo tu oken, dveří, hrazení dvora atd. Nadto hlodal na stavbě zub času a nepřízeň živlu dovršovala dílo zkázy. Stavební stav domu ohrožoval náhodné zvědavce. Proto bylo r. 1939 nutno stavbu ze tří čtvrtin snést a jen východní čtvrtina s kolnou byla jakžtakž zajištěna a byly v ní uskladňovány součástky Jahnových kupačky a jejich loďka. Ale ani tato část nakonec v tomto stavu neobstála. Dnes je kolna otevřena, má jen polovinu vrat, byt nad kolnou je bez dveří a stropy v něm se propadávají. Sklep ve stráni je rovněž bez dveří a vůbec všechno dřevěné v celém okolí zmizelo. Bývalé staveniště je býlím a keřinami zarostlé, zahrada je zpustlá, bývalé tenisové hřiště v ní není od ostatní plochy rozpoznatelné. Stráně nad bývalou zahradou jsou těžko přístupnou divočinou přes to, že na nich kdysi byly péčí nás mladých vytvořeny pohodlné pěšiny. Žalostný je pohled na sídlo našeho radostného mládí a smutek náš zvyšuje i to co vidíme, že zbylo z mlýna, hamru, jezu, zbraní proti ledům, tzv. hrádku, i všeho ostatního u řeky. Vidíme všude jen zříceniny, zbytky staré ‚slávy‘. Zříceny jsou pobřežní terasy, protržený uprostřed jez je porostlý vodními rostlinami a keři, podobaje se spíše nehlazené zahradní cestě než vodní stavbě, z vody trčejí ohnilé zbytky pilotů, na nichž stávaly kupačky, zbraně proti ledům atd.*“⁴⁴

42 Po této tetě dostal Kamil Krofta při křtu jméno.

43 Dle sdělení paní Jany Bobkové, v rozhovoru s autorkou, listopad 2012.

44 AMP, f. LP Josef Krofta, kart. 607, inv. č. 1c 69; Richard KROFTA, *Richardov*, s. 10.

Nový Richardov

Vilám na kopci se začalo říkat Nový Richardov. Původní stavební plány pocházely od amatérského projektanta Libora Svátka a byly pro všechny tři vilky stejné. Josef Krofta ale nakonec neodbornému projektu nedal důvěru a raději si zaplatil profesionální projekt vrchního městského architekta ing. Františka Auera. Udělal dobře, protože zbývající dvě budovy vyšly sice na počátku levněji, ale později musely být několikrát stavebně upravovány a nikdy nedosáhly kvalit Kroftovy vily. Stavbu prováděl zednický mistr z nedalekého Chrástu Jan Štaif.⁴⁵ Stavby byly dokončeny na jaře roku 1893.⁴⁶ Společnou okrasnou zahradu navrhoval a založil zkušený zahradnický mistr z Liblína. Zajímavostí byl krytý kulečník vybudovaný v jihozápadním rohu.

Richard Krofta o nové vile Kroftových píše: „*Dům Kroftových byl o užitečné ploše asi 200 m² [...] V podkroví domu proti východu byl v trámoví zřízen mansardní pokojík. V domě byl jeden záchod na splachování vodou, donášenou do plechové nádrže o dřevěném obalu. Stavba byla hned od počátku pod severní a západní polovici podsklepena. Na půdu vedly kamenné schody, které byly v přízemí uzavřeny železnými ohnivzdornými dveřmi. Zevní okna byla na zimu vyměňována za dřevěné okenice. Do vily vedl vedlejší vchod po přeloženém kamenném schodišti přes otevřenou verandu s balustrádou, pod níž byl rekvizitář na zahradní nářadí [...] O prázdninách 1893 jsme vilu poprvé obydli. Protože vila Kroftových byla největší a měla jednu velkou, 47 m² měřící, místnost, soustředil se v ní všechn společenský život celé nové richardovské osady. Tak jako kdysi v údolí v ‚sednici‘, tak nyní v Kroftových jídelně konaly se každoročně večerní schůzky se zpěvem, recitací, hrou na piano (po odchodu bratra Kamila z Prahy do Vídně po prázdninách r. 1896 bylo jeho pražské piano převezeno do Richardova ... Bylo pokračováno stejně družně a přátelsky i ve výletech do okolí“.⁴⁷*

Péče o Richardov, tedy vilu Kroftových, se ujala především matka Marie a později i Richard Krofta, po návratu ze studií v Praze a založení vlastní rodiny. Sestra Marie se provdala do St. Polten, Kamil Krofta počínaje univerzitními studii nadlouho přesídlil do Prahy. Ovšem velmi rád i s manželkou a později dětmi do Richardova přijížděl a s matkou a příbuznými trávil i nadále krásné chvíle odpočinku, jak jen mu to stále se zmenšující volno vědce, pedagoga a diplomata dovolovalo.⁴⁸

Roku 1902 vila získala obytné patro se dvěma místnostmi, rodina se povážlivě rozrůstala a bylo potřeba více pokojů. Stavbu provedl opět zedník Štaif, tentokrát však Štaif mladší, syn původního stavitele. Roku 1904 byla prohloubena studna na společné zahradě a do všech tří domů rozveden vodovod. V roce 1908, kdy již přestávalo vyhovovat původní stavení pod strání, stále ještě obývané v létě

45 Štaif byl s rodinou spřízněn, neboť jeho vnuk, lesník Vladimír Štaif, se oženil s vnučkou Emilie Jahnové MUDr. Naděždou Jahnovou, provdanou nejprve Štaifovou, později Rušavou, zvanou v rodině „Bašula“. Srov. *tamtéž*, s. 11.

46 Vila původně patřící Liboru Svátkovi má č. p. 43, vila Kroftových č. p. 44 a vila patřící rodině Richarda Svátka č. p. 45.

47 AMP, f. LP Josef Krofta, kart. 607, inv. č. 1c 69; Richard KROFTA, *Richardov*, s. 12.

48 Blíže o tom srov. Marie STRETTIOVÁ, *O starých časech a dobrých lidech*, Praha 1947.

Jahnovými, rozhodla se vdova Jahnová, jak bylo již zmíněno, nechat si postavit také nový dům nahoře, vedle vil sourozenců. Zvolila tzv. místo „U paraplete“, kde si dříve rády hrávaly Kroftovic a Svátkovic děti a je zmiňováno ve vzpomínkách Richarda i Kamila, napravo od cesty dolů k mlýnu. Lokalizaci chtěla konzultovat přímo na místě, a proto pozvala synovce Richarda Kroftu, synovce Richarda Svátka a stavitele Josefa Paška k „inspekční cestě“ do Richardova. Netušila, že všichni budou nemile zaskočení nepříjemným zážitkem. Richard Krofta jej v pamětech popisuje takto: *„Vyjeli jsme kočárem: teta, stavitel Josef Pašek, Richard Svátek ml. a já. Měli jsme cestou zlověstnou příhodu. Při silnici před Zábělou visel na stromě oběšenec, 70 roků starý, jak jsme zjistili z jeho pracovní knížky, kromě níž neměl u sebe ani to nejmenší. Sňali jsme jej ze švestky a pokusili jsme se o umělé dýchání, ježto nebyl ještě vychladlý – ale marně. Náhodné chodce jsme požádali, aby případ hlásil u obecního úřadu v Újezdě, do jehož obvodu spadalo místo sebevraždy. Stavitel Pašek uřízl si, prý pro štěstí, kousek zcela nového postranku, na němž oběšenec visel. Teta Jahnová vykoupila si od spoluvlastníků potřebnou stavební plochu a do jara 1909 byl její domek s čís. pop. 48 dostavěn. Ale teta, jak také bylo již pověděno, užila ho jen velmi krátce. Jí oběšenec štěstí nepřinesl, neboť zemřela již 7. února 1910“.*⁴⁹

V roce 1911 si další rozhojnění Kroftovy rodiny vynutilo další stavební úpravy. Bylo rozšířeno druhé patro, takže v něm vzniklo šest pokojů a veranda na sloupech nad terasou za domem, v podkroví pak ještě byly vybudovány čtyři mansardní pokojíčky. Roku 1928 byl zaveden elektrický proud a přikoupeny či pronajaty nové pozemky u řeky pro zřízení tenisového kurtu a také koupaliště a přístaviště pro loďku u řeky Klabavky. Staré pozemky u řeky Berounky totiž rodina ztratila v souvislosti se zmíněnou dražbou původního domku. Navíc byla Berounka v souvislosti s rozrůstající se moderní Plzní čím dále špinavější a koupání začalo být možné jedině v Klabavce.⁵⁰ Bohužel i zde se později někdejší idyla vytratila, po válce zde začínaly růst chaty a vznikat rekreační oblast. Téhož roku, 1928, si Richard Krofta začal budovat novou vlastní vilu, na části pozemku v těsném sousedství rodinné vily Kroftových. Jeho příkladu pak za války v roce 1942 následoval ještě bratranec MUDr. Jaromír Jahn a vybuďoval si poblíž vily Jahnových malý vlastní domek.

Vila Richarda Krofta byla ve třicátých letech místem zajímavých setkání významných osobností. Byly pořádány např. tzv. „kajicné poutí“, kdy skupina významných rodinných přátel z řad inteligence a podnikatelů absolvovala pěší pouť z Prahy do Richardova, zakončenou zahradní slavností v Richardově, každoročně se zde na výjezdním zasedání setkávala celá správní rada měšťanského pivovaru v Plzni, několikrát zde v Richardově v rodinné vile přijal významnou politickou návštěvu i Kamil Krofta. Rodinní pamětníci tvrdí, že tajně Richardov navštívil i Kroftův osobní přítel prezident Edvard Beneš.

Za druhé světové války sloužil Richardov jako místo, kam bylo možné se uchýlit před nálety na Plzeň, ale také jako náhradní bydlení pro ty členy rodiny,

49 AMP, f. LP Josef Krofta, kart. 607, inv. č. 1c 69; Richard KROFTA, *Richardov*, s. 15.

50 *Tamtéž*, s. 15–16.

kteří to potřebovali. Rekreační využití objektů bylo upozaděno. Matka Kroftová již nebyla naživu, zemřela roku 1932. Když Němci 23. března 1943 zbavili byt Marty Charvátové, poskytl jí bratr Richard Krofta svůj byt v Plzni a sám bydlel v Richardově. Na jaře roku 1945 bylo v jídelně hlavní rodinné vily ubytováno 17 národních hostů,⁵¹ po roce 1948 pak sem bylo nastěhováno jedenáct sociálně potřebných rodin. Kroftovi však směli omezeně nemovitosti využívat i nadále.⁵²

Dnes jsou Richardovské vily vesměs majetkem potomků široce rozvětvené rodiny Svátkových-Kroftových. Genius loci a duch někdejšího patricijského letoviska je zde však dodnes k pocítění. Rodinné archivy, z nichž především vycházel tento text, o něm naštěstí zachovávají zajímavá svědectví.

Závěr

Volný čas a s ním spojená venkovská rekreace měšťanstva je sociálně ekonomický jev, který lze pozorovat v novodobých českých městech, v případě těch větších koncem devatenáctého, v případě maloměst spíše v první polovině dvacátého století. Únik z rozvíjejících se center průmyslu a obchodu, plných denního ruchu a shonu, kde mizí zeleň a příroda vůbec, do klidu venkova je pochopitelný a přirozený. Otázkou realizace zůstávaly i tehdy spíše finanční možnosti měšťanů. Rod Svátků-Kroftů patřil k plzeňské střední třídě patriciátu, někteří z příslušníků širší rodiny však dosáhli i do sfér dosti vysokých. Většina mužských členů klanu se zabývala obchodem a podnikáním, nejčastěji pivovarnickým, a patřila k dobové inteligenci, do řad právníků, učitelů, lékařů a důstojníků. Letovisko Richardov, sledované předloženou studií, tedy nemůže být srovnáváno s honosnými venkovskými sídly místních nejvyšších vrstev společnosti, zejména podnikající šlechty (např. Valdštejnové, Černínové z Chudenic) či bohatého patriciátu německého a židovského, o to zajímavější však jsou fakta o možnostech a způsobech trávení volného času u rodiny zkoumaného typu. Zajímavá fakta výzkum zjistil i v rámci historické sociologie. Informace o rodinných vztazích, soudržnosti a koexistenci jednotlivců v rámci rodiny, rodových ekonomických a právních aspektech jsou nesporným bonusem výzkumu, který bude možné ještě rozvíjet v další fázi bádání. Výzkum vycházel v základě z archivních pramenů, zejména pozůstalostí Josefa Krofty a Kamila Krofty. Byl však významně doplněn prameny z rodinných archivů, pozůstalostí Richarda Krofty, jeho ojedinělými strojopisnými memoáry, vzpomínkami historika Kamila Krofty, situačními a momentálními fotografiemi Richardova a života v něm, rodinnou galerií, podrobným rodokmenem rodu, a zejména

51 Tzv. národní hosté byli civilní uprchlíci, etničtí Němci, kteří žili na územích, jež obsadila nebo hodlala obsadit Rudá armáda (Slezsko, Besarábie v Rumunsku, Východní Prusko, Slovensko, Maďarsko apod.), a také říšští Němci evakuovaní z měst a průmyslových aglomerací (včetně dětí v rámci akce Kinderlandverschickung), jež byly bombardovány spojenci.

52 Podle výpovědi paní Jany Matějčkové, pravnučky Richarda Krofty a jejího manžela prom. práv. Miloslava Kreysy, v rozhovoru s autorkou textu ze dne 1. 4. 2016. Richardovské vily dnes vlastní potomci rodu, využívají je k rekreaci a zejména hlavní vila je udržována v zásadě v původním stavu. V jídelně jsou k vidění portréty Svátkových i Kroftových, rodinné fotografie, původní nábytek. Srov. Příloha č. 3.

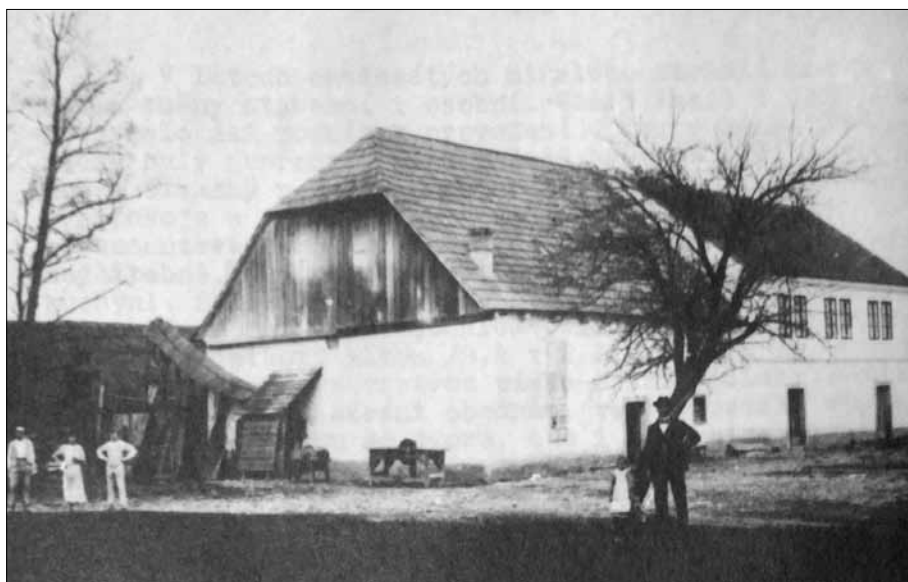
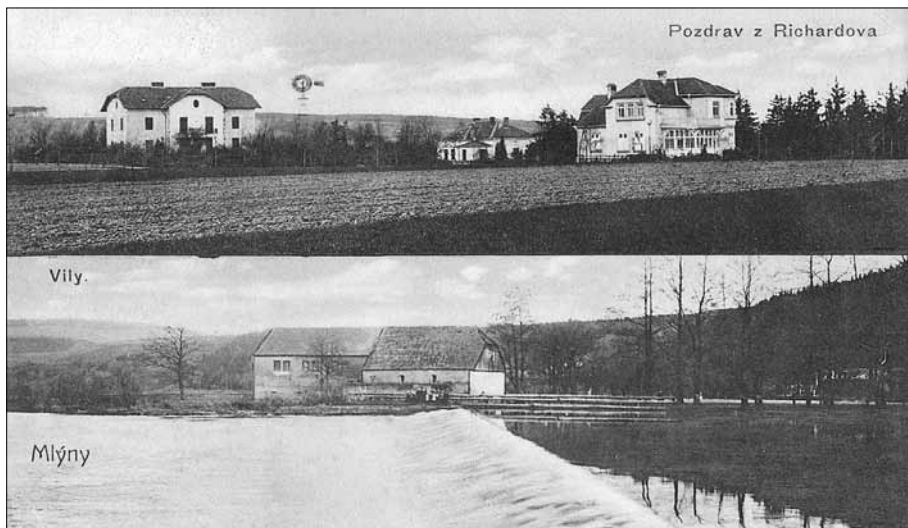
množstvím vzpomínek příslušníků současných generací rodu. Autorka doufá v přínos práce k nejen regionálním dějinám každodennosti a všedního života v minulosti a též v metodologickou inspiraci pro další badatele.

Autorka | Author

Naděžda Morávková

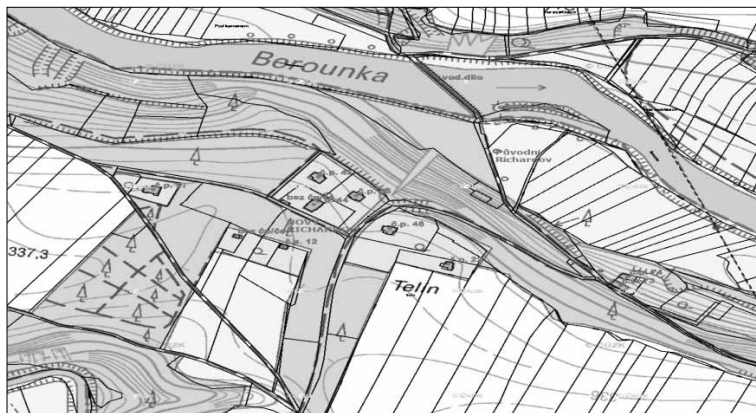
Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta pedagogická
Katedra historie
Veleslavínova 42
301 00 Plzeň
moravkov@khi.zcu.cz

PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D., (*1961), působí na katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni. Badatelsky se zaměřuje na dějiny historiografie 20. století v rámci regionu i mimo něj, publikovala monografii o plzeňské historické škole *Miloslav Bělohávek a plzeňská historická škola*, monografii o Františku Grausovi *František Graus a československá poválečná historiografie*, dále o díla o Růženě Vackové, Zdeňku Mackovi, monografii *Osobnosti plzeňského vysokého školství* atd. Založila a rediguje edici *Historikem ve 20. století* a odborné periodikum *MEMO/Časopis pro orální historii*.

Přílohy:Příloha č. 1⁵³

Richardov: Starý Telínský mlýn s hamrem, nahoře vily Nového Richardova.

53 Soukromý archiv paní Jany Matějčkové, pravnučky Richarda Krofta; Richard KROFTA, *Ze starcovy paměti a zásuvky. Výstřížek ze života jedné rodiny a její doby*, Strojopis, 1950.

Příloha č. 2⁵⁴

Katastrální mapa Richardova.

Příloha č. 3⁵⁵

Současná podoba hlavní vily rodiny Kroftových v Novém Richardově – exteriér od severu.

54 Foto autorka; Katastr nemovitostí a katastrální mapa. [dostupné online: <https://www.google.cz/#q=Mapy+katastr%C3%A1ln%C3%AD>; 20. 3. 2016].

55 Foto autorka, 1. 4. 2016.

Současná podoba hlavní vily rodiny Kroftových v Novém Richardově – jídelna hlavní vily.

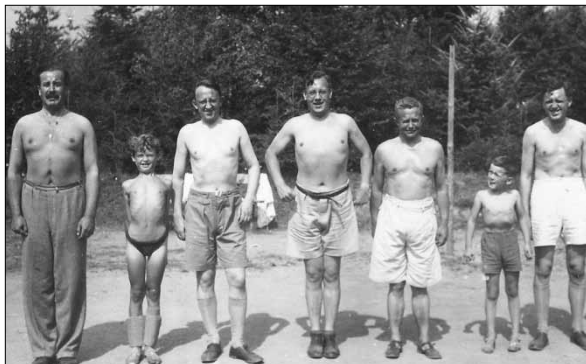
Příloha č. 4⁵⁶

Rodina Kroftových v Richardově r. 1892, zleva: Richard Svátek, Marie Kroftová ml., Marie Kroftová matka, otec Josef, Anička, Kamil, Pepa, Kamila Kopecká-teta, Marta.

⁵⁶ Soukromý archiv paní Jany Matějčkové, pravnučky Richarda Krofty.

Příloha č. 5⁵⁷

Válečné léto u řeky v Richardově. 1941.

Příloha č. 6⁵⁸

Sestry Kroftovy, Pepa a Marta, s bratry Kamilem, Richardem a Otakarem na zahradě v Richardově. 6. 9. 1936.

57 *Tamtéž.*

58 Soukromý archiv paní Jany Bobkové.

Legislativní zakotvení a reálný vliv KNV Pardubice ve volbách do národních výborů v roce 1954

MONIKA KABEŠOVÁ

Abstrakt | Abstract

Tato materiálová stať¹ se zabývá prvními volbami do národních výborů v poúnorovém Československu v roce 1954 se zaměřením na volby do Krajského národního výboru (KNV) v Pardubicích. Nastiňuje genezi krajských národních výborů, nové úrovně systému národních výborů (NV), a jejich ústavní zakotvení. Text se věnuje převážně legislativnímu vymezení kompetencí KNV v mechanismu voleb do národních výborů a jejich následné realizaci z hlediska reality pardubického kraje. Odкрývá pozadí boje o mocenské postavení mezi KNV a KV KSČ v celém volebním procesu i prolínání jejich politiky v rámci Pardubického kraje.

The legislative enshrinement and the real influence of the Regional National Committee in Pardubice during the elections to the National Committees in 1954

The Essay deals with the phenomenon of the first elections to the administrative system of National Committees (NV) in post-February Communist Czechoslovakia in 1954, focusing on the elections to Regional National Committee (KNV) in Pardubice. It outlines the genesis of the Regional National Committees in Czechoslovakia (as a new level of National Committees) and their constitutional framework. The text is devoted mainly to the legislative definition of competence of the KNV in the mechanism of the elections to the system of National Committees and the subsequent realization of the election act in the Pardubice Region. The essay also reveals the background of the electoral process and specific communist policies – fight for power positions between Regional National Committee and Regional Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in the Pardubice Region.

Klíčová slova | Key Words

*národní výbory, volby, kraj, krajské zřízení, Pardubice, 1954
national committees, elections, region, regional arrangement of administration, Pardubice, 1954*

1 Tato materiálová stať je výstupem projektu Specifického výzkumu Filozofické fakulty UHK za rok 2016.

Vznik KNV a jejich legislativní zakotvení v pouňorovém Československu

Krajské národní výbory, nové střední složky státní správy v hierarchii systému národních výborů, vznikly v pouňorovém Československu. Jejich vznik byl zakotven v Ústavě Československé republiky, přijaté dne 9. května 1948,² v jejíž VI. hlavě však byla primárně vymezena působnost všech národních výborů, jako „*orgánů jednotné lidové správy*“. Důležité existenci KNV bylo především znění §123, podle něhož „*Národní výbory jsou podle správní soustavy Československé republiky: 1. místní, 2. okresní, 3. krajské*“.³ Vznikala tak nová úroveň ve státní správě, která částečně přebírala pravomoci a kompetence v té době zanikajících ZNV.⁴ Podřízenost KNV, jakož i ostatních stupňů národních výborů, ministerstvu vnitra, která byla dána vládním nařízením č. 4/1945,⁵ nebyla ústavním zákonem změněna. Národní výbor nižšího stupně vždy odpovídal NV vyššího stupně a všechny NV byly zároveň odpovědné za svou činnost ministerstvu. To je mohlo rozpustit za předpokladu, že by neplnily jejich stěžejní úkoly, anebo ohrožovaly plynulý chod veřejné správy.

Dle zmíněné ústavy měly být národní výbory vykonavateli veřejné správy, která příslušela pouze jim.⁶ Jejich hlavním posláním tedy bylo, aby náležitě fungovaly všechny obory veřejné správy – obecná vnitřní správa, kulturní a osvětová správa, zdravotní a sociální správa, a částečně i správa finanční. Mezi další úkoly národních výborů patřila péče o národní bezpečnost, ochrana a posílení lidově demokratického zřízení, zvelebování národního majetku, účast na tvorbě a následná realizace jednotného hospodářského plánu, a s ním spojené plánování a řízení v hospodářské a zemědělské oblasti na jejich území. V ostatních otázkách, jako byl počet členů jednotlivých NV, zásady organizace, jednání a řízení NV, jejich kontrolovatelnost lidem, lhůta pro vypsání nových voleb či organizace NV v hlavním městě Praze, se ústava odvolávala pouze na znění příslušného zákona. Tento zákon byl přijat koncem roku, a bylo jím legislativně vytvořeno krajské zřízení v ČSR.⁷

Vymezení KNV zákonem o krajském zřízení – kraje jako územní jednotky

Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení republiky, byl Národním shromážděním Československé republiky přijat 21. 12. 1948. Měnil dosavadní územní členění republiky, které bylo v r. 1945 vymezeno dekretem č. 121/1945.⁸ Tento

2 Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

3 *Tamtéž*.

4 K zániku ZNV srov. dále v textu.

5 Vládní nařízení č/1945, o volbě a pravomoci národních výborů.

6 Jakýmkoliv ostatním orgánům mohl být ponechán výkon státní správy pouze za předpokladu, že jim to uložil zákon.

7 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení.

8 Dekret č. 121/1945, o územní organizaci správy vykonávané národními výbory.

dekret, s účinností od 27. 11. 1945, obnovoval území poválečného Československa do předmnichovského období, tedy k 29. 9. 1938. Byly jím k tomuto datu potvrzeny země, okresy a obce. Fungovaly tak dva zemské národní výbory (v Praze a Brně – včetně jeho expozitury v Moravské Ostravě), v okresech okresní národní výbory a obce byly spravovány místními národními výbory. Dekretem vzniklo 7 statutárních měst,⁹ ve kterých existovaly MNV s pravomocemi ONV a podřízeností k ÚNV v Praze. Součástí nařízení dekretu byla také úprava územních rozsahů některých správních okresů, ve kterých šlo většinou především o slučování měst s příměstskými oblastmi či spojování malých obcí v jeden správní celek.¹⁰ Takovéto členění republiky na obce, okresy a země tak fungovalo v poválečné třetí republice. Po dobu jejího trvání ale členové Komunistické strany Československa začali zvažovat prosazení zřízení krajů. Po únorovém převratu v roce 1948 jim v tom již nic nebránilo. Přijetí potřebného zákona ještě předcházela sjezd zástupců národních výborů z celého území Československa, který se konal v Kroměříži, a na němž byla potvrzena vize reformy území a s tím i samotných národních výborů.¹¹

De iure vešel zákon o krajském zřízení v platnost od 1. 1. 1949. Definováno jím bylo 19 nových územních a správních celků – krajů – a to 13 z nich v českých zemích a 6 na Slovensku.¹² Každý kraj byl utvořen tak, aby zaujímal rozlohu přibližně 5 000 km³ a sestával z 13–14 okresů, které dohromady obývalo asi 0,5 milionu obyvatel.¹³ Hranice těchto krajů v některých případech rozdělovaly dosavadní území obcí nebo okresů. V takových případech rozhodovala později dle zákona vláda svými nařízeními, která zajistila reorganizaci těchto okresů tak, aby jejich území byla přizpůsobena nově vznikajícím krajským hranicím.¹⁴

Krajské národní výbory – nová úroveň v systému NV

Paralelně se vznikem krajů byly utvářeny také krajské národní výbory, což bylo definováno v § 6 příslušného zákona: „Pro každý kraj se zřizuje krajský národní výbor se sídlem v krajském městě“.¹⁵ Celý 2–4 oddíl nového zákona byl věnován právě krajským národním výborům, jejich působení, úkolům, organizaci a fungování. KNV měly být vykonavateli krajské veřejné správy ve svých obvodech, kde šlo především o „správní obory, které doposud obstarávají zemské národní

9 Praha, Liberec, Plzeň, Olomouc, Brno, Opava, Moravská Ostrava, srov. *Tamtéž*.

10 *Tamtéž*.

11 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 447.

12 V českých zemích se jednalo o kraje: Pražský, Československý, Plzeňský, Karlovarský, Ústecký, Liberecký, Hradecký, Pardubický, Jihlavský, Brněnský, Olomoucký, Gottwaldovský a Ostravský. Na Slovensko to byly kraje: Bratislavský, Nitranský, Banskobystrický, Žilinský, Košický a Prešovský. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 1, § 2.

13 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 447.

14 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 1, § 4.

15 *Tamtéž*, § 6.

výbory“.¹⁶ Mimo to, že byly zákonem utvořeny kraje a KNV, jím totiž byly také zrušeny „*Země Česká a Moravskoslezská jako svazky lidové správy*“¹⁷ k 31. 12. 1948 a s nimi do té doby existující ZNV v Praze a Brně (včetně jeho expozitury v Moravské Ostravě).¹⁸ Zrušením ZNV se tak nejvyššími územně-správními celky v regionech ČSR staly *de facto* KNV.¹⁹

Úkoly KNV byly tytéž, jak je definovala ústava obecně u NV, s tím, že byly realizovány na krajské úrovni správy. Zákon určoval také počet členů jednotlivých KNV, který se u každého z nich odvíjel podle počtu obyvatel daného kraje.²⁰

Tabulka 1: Počet členů KNV dle počtu obyvatel kraje.²¹

Počet členů KNV				
Počet obyvatel kraje	do 500 000	500 000– 750 000	750 000– 1 000 000	nad 1 000 000
Počet členů KNV	36	48	60	72

Stejně jako u ostatních NV, i v případě KNV byli jejich členové oficiálně voleni lidem Československé republiky a mohli být ze své funkce odvoláni. K prvním řádným volbám do NV ale došlo až o pět let později, tedy v r. 1954. Ovšem podmínky volitelnosti, samotných voleb a odvolatelnosti jednotlivých členů zákon neukládal – v těchto věcech se odkazoval na zákon, který by byl k tomu určen.²² Celý krajský národní výbor mohl být rozpuštěn ministerstvem vnitra, kdyby bylo shledáno, že neplní jemu svěřené úkoly nebo narušuje činnost veřejné správy. Pokud by k tomu u některého z krajských národních výborů opravdu došlo, musel by jeho rozpuštění vyhlásit ministr vnitra v Úředním listě a nejdéle dva měsíce poté by musely být vypsány volby, ve kterých by byl zvolen nový KNV.²³

16 *Tamtéž*, § 8.

17 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 6, § 39.

18 O zrušení ZNV pojednává Oddíl 6, §39 Likvidace zemí a zemských národních výborů, téhož zákona. ZNV byly rozpuštěny ministrem vnitra a o jejich likvidaci se staralo ministerstvo vnitra ve spolupráci s ministerstvem financí a částečně jí byly pověřeny také některé KNV. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 6, § 39.

19 Výzkum činnosti krajských národních výborů je v současné historiografii stále nepříliš frekventované téma. Jediná monografie, která se věnuje konkrétnímu prostředí a specifické činnosti KNV v českých zemích, je vycházející publikace Tomáše HRADECKÉHO, „*Nejpokrokovější kraj v Československu. Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949–1960* (v tisku). K volbám do národních výborů v prostředí Ústeckého kraje se věnuje TÝŽ, *Mechanismus přípravy voleb do národních výborů v 50. letech na příkladu Ústeckého kraje (srovnání let 1954 a 1957)*, České, slovenské a československé dějiny IX, Hradec Králové 2014, s. 89–112.

20 Počet obyvatel kraje měl být stanoven na základě všeobecného sčítání lidu v době účinnosti tohoto zákona a do té doby dle jiných úředních záznamů. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 8, § 11.

21 *Tamtéž*.

22 Později zákon č. 14/1954 Sb., o volbách do národních výborů.

23 V období mezi rozpuštěním a zvolením nového KNV by bylo ministrem spravedlnosti vydáno opatření, které by zajišťovalo dočasné řízení dané krajské správy. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 14.

Velký prostor byl v zákoně ponechán deskripci **organizace krajských národních výborů**. Jejich předním orgánem bylo plénum.²⁴ **Plenární zasedání** měla sloužit k tomu, aby v nich bylo ustanoveno, jakým směrem se bude ubírat politika příslušného KNV a jaká činnost pro něj bude primární.²⁵ Svolání plenárních zasedání měl na starost předseda KNV, který tak činil alespoň dvakrát za rok. Mohla být svolána také mimořádná plenární zasedání, pokud se na tom shodla minimálně čtvrtina všech členů KNV s jasným vymezením předmětu jednání nebo vyžádala-li si jej skrz usnesení rada KNV. Zasedání pléna se mohl zúčastnit kdokoliv z občanů, neboť byla zpravidla veřejná.²⁶

Veškerá usnesení plenárních zasedání byla závazná pro výkonné orgány KNV, které se jimi řídily a vykonávaly skrz ně krajskou správu, o čemž musely zpětně předávat plenárním zasedáním zprávy. Na plenárních zasedáních mohl KNV rozhodovat o důležitých otázkách týkajících se kraje či krajské správy. Mezi ně patřilo schvalování krajského hospodářského plánu, vypracovaného v souladu s celostátním jednotným plánem, a dohled nad tím, zda je v následujícím období plněn. Dále pak rozhodování v klíčových hospodářských záležitostech, vypracovávání rozpočtu KNV a také vytvoření účetní závěrky hospodaření. Výsadou plenárních zasedání byla volba či zřizování všech výkonných složek krajského národního výboru – rady, předsedy a jeho náměstků, referentů a komisí. Všechny mohlo zasedání ale také odvolat nebo zrušit.²⁷

Rada KNV byla jakýmsi zastřešujícím elementem výkonných složek, neboť její součástí byl předseda KNV (a jeho náměstkové) a referenti. Poslední výkonné složky – komise – měly ve vztahu k radě poradní funkci. Schůze rady nebyly svolávány pravidelně, ale spíše na základě konkrétních potřeb a problémů, které bylo třeba vyřešit. Veškerá jejich jednání byla neveřejná, stejně jako schůze všech komisí.²⁸ Mezi pravomoci rady patřilo vedení a spravování veškerých otázek spadajících do oblasti kompetencí KNV,²⁹ projednávání záležitostí, které byly později probírány na plenárních zasedáních, dále také rozhodování o návrhu krajského plánu, jehož návrh musela předat plenárnímu zasedání, aby jej schválil. Do okruhu úkolů, kterými byla rada pověřena, lze zahrnout též kontrolu plnění hospodářského plánu. Všechna rozhodnutí, na kterých se rada usnesla, však musela být podle zákona vykonávána výlučně skrze příslušné referáty. Rada totiž byla velkou měrou provázána s referáty a komisemi. Nejen, že měla právo místo nich rozhodovat o věcech zařaditelných do jejich sféry vlivu, ale také nad nimi měla funkci dohlížecího a kontrolního orgánu, který jim mohl dávat obligatorní nařízení. Komise i referáty tak musely odevzdávat radě zprávy

24 Monika KABEŠOVÁ, *Mechanismus a realizace voleb do systému národních výborů v Pardubicích (srovnání let 1954 a 1957)*, bakalářská práce PdF UHK, Hradec Králové 2015, s. 19.

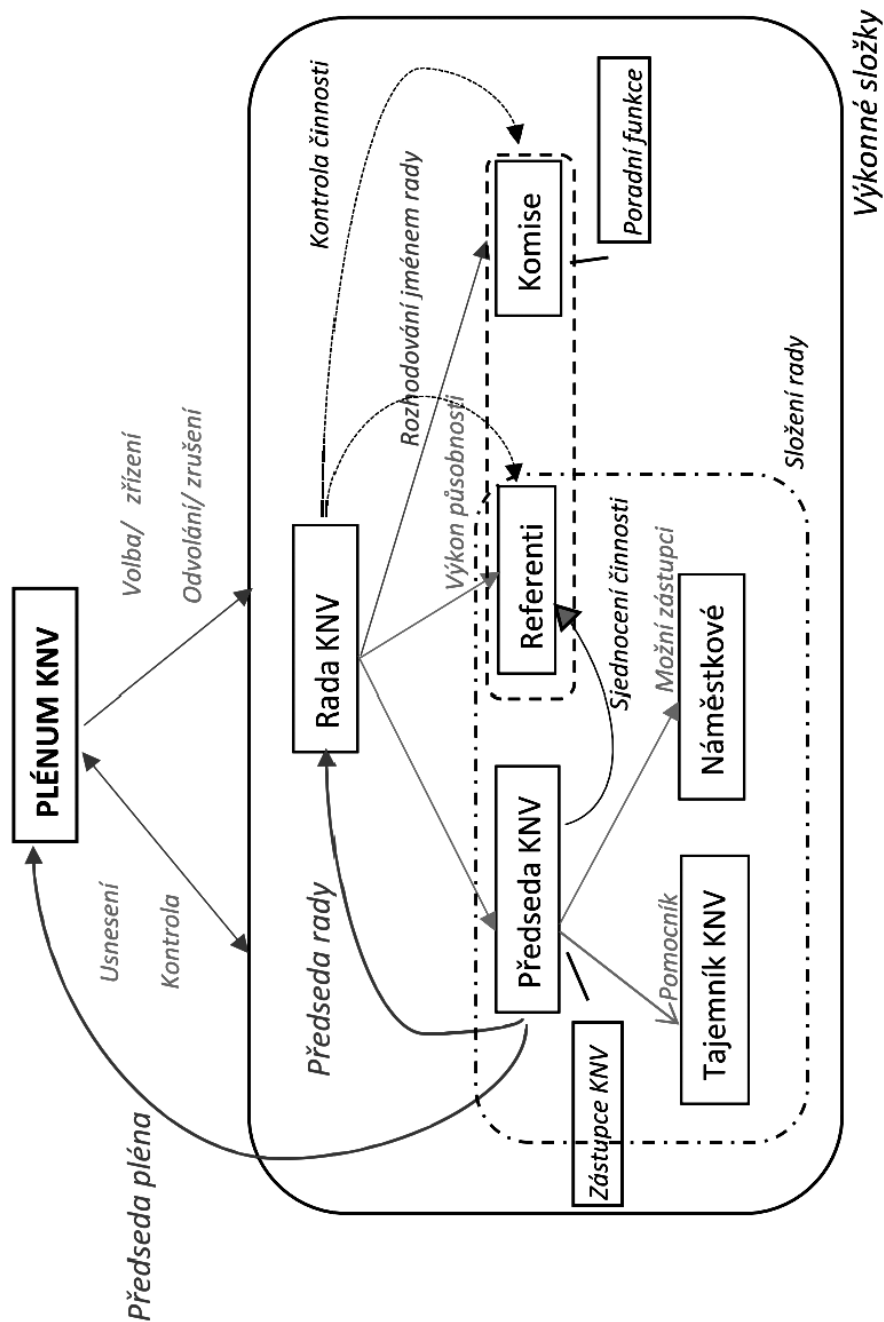
25 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 15.

26 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 26.

27 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 15.

28 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 26.

29 Za předpokladu, že tyto otázky nebyly určeny k rozhodování a správy předsedy či plenárního zasedání KNV. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 17.

Schéma 1: *Organizace KNV*³⁰

30 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 16–23.

obsahující informace o plánech jejich činností a pracovních vizích. Radou mohla být zřízena i komise nová, ale to pouze v období, kdy nebylo zasedání KNV, a za předpokladu, že ihned zažádala u následujícího plenárního zasedání o zpětné schválení. Do posledního pole působnosti rady KNV lze zařadit jednu její zvláštní funkci – byla jakousi odvolací instancí v případě stížností na rozhodnutí komisí, referentů nebo jimi zmocněných pracovníků. Pokud by se stalo, že by se rada usnesla, že odvolání je přípustné, mohla odvolávajícímu se za určitých podmínek vyhovět.³¹

Usnášeníschopnost zasedání pléna a schůzí rady byla stanovena nadpoloviční účastí všech jejich členů. Pokud tedy nastala situace, že se členové nesešli v dostatečném počtu s možností hlasování, byli předsedou svoláni ještě jednou k řešení stejných otázek, a v tom případě se usnášeníschopnost snižovala na nejméně jednu třetinu přítomných členů. Zasedání rady měly také své jednací a provozní řády, které byly stanovovány ministrem vnitra skrze jeho nařízení.³²

Předseda KNV byl do jisté míry jakýmsi jeho „manažerem“, což vyplývá z povinností a pravomocí jeho funkce. Byl totiž osobou, která byla mluvčím a zástupcem KNV ve vnějších záležitostech, ale na druhou stranu byl nepostradatelným i z hlediska interního, neboť měl na starosti spoustu věcí týkajících se chodu KNV a korigování činnosti některých jeho složek. Nebyl pouze předsedou v širším slova smyslu, tedy v zastupování celého KNV, ale byl jím i v tom užším – předsedal plenárním zasedáním a schůzím rady a dohlížel na to, aby jejich průběh byl plynulý a nepřerušovaný.³³ Mezi jeho nejdůležitější pracovní úkony patřil dohled nad usneseními plenárního zasedání a rady, jakož i referátů a komisí. Prováděl u nich kontrolu toho, zda skrze rozhodnutí nevybočují ze svého pole působnosti nebo zda nejsou v nesouladu s pokyny jim nadřízených orgánů. V případě nesrovnalostí byl předseda povinen nahlásit to příslušnému úřadu.³⁴ Vedle těchto kompetencí byl služebním představeným všech zaměstnanců KNV, což mimo jiné znamenalo to, že přiděloval vyškolené pracovníky jednotlivým referátům. Z hlediska referátů byl také sjednotitelem jejich činnosti a mohl vydávat opatření k zajištění jejich práce v tom případě, že jej určený referent nevydal ve stanovené lhůtě. Podobně mohl jednat také s opatřeními rady, za níž ale vydával pouze opatření neodkladné povahy, a musel *ex post* zažádat radu o jejich schválení. I přes skutečnost, že mohl určitým způsobem zasahovat do rozhodování rady a pléna, jednalo se o funkci, která oběma těmto orgánům byla v působení ve svém úřadě odpovědná. Mimo to výkon této funkce podléhal pokynům a příkazům ministerstva vnitra.³⁵ Všichni předsedové KNV

31 V ostatních případech řešil odvolání odvolací úřad ve lhůtě 3 týdnů. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 17.

32 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 27.

33 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 26.

34 Pokud šlo o usnesení pléna či rady, nahlašoval předseda rozpor věcně příslušnému ústřednímu úřadu a ministerstvu vnitra. Nesrovnalosti v opatřeních komisí a referátů nahlašoval radě KNV. Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 18.

35 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 18.

měli náměstky, kteří je v případě potřeby mohli zastupovat, a předseda jim mohl delegovat část pravomocí a úkolů.³⁶ Počet náměstků se lišil dle počtu obyvatel v daném kraji. V krajích čítajících do 500 000 obyvatel měl k dispozici 1 náměstka, v krajích s 500 000–1 000 000 obyvatel 2 náměstky, v krajích nad 1 milion obyvatel se jednalo o 3 náměstky.³⁷ Spjatost počtu náměstků předsedy KNV s počtem obyvatel kraje byla později, v roce 1954, zrušena zákonem o národních výborech,³⁸ ve kterém byl jejich počet pevně stanoven na 3.³⁹

Tabulka 2: Počet náměstků předsedy KNV svázaný s počtem obyvatel kraje⁴⁰

Počet náměstků předsedy KNV			
Počet obyvatel kraje	do 500 000	500 000–1 000 000	nad 1 000 000
Počet náměstků	1	2	3

Předsednická funkce, stejně jako jeho náměstků, byla funkcí čestnou, tedy neplacenou. Mohli však zažádat o finanční náhradu, pokud jim kvůli výkonu práce v KNV vznikla ztráta z výdělku v jejich zaměstnání.⁴¹ Jinak tomu bylo u **tajemníka KNV**. Ten byl platově ohodnocen jako státní zaměstnanec. Jednalo se o nově vzniklou funkci na základě zákona o krajském zřízení,⁴² kde byl tajemník definován jako: „pomocník předsedy krajského národního výboru při výkonu jeho působnosti“.⁴³ I když byl stanoven jako služební představený zaměstnanců KNV jeho předseda, v této funkci ho dle stejného zákona zastupoval tajemník, který se tak *de facto* stal nadřízeným všech zaměstnanců KNV a také přednostů jednotlivých referátů. Tajemník byl volen z řad zaměstnanců KNV radou a následně musel být ve své funkci potvrzen ministrem vnitra. Do okruhu jeho povinností patřila účast na každé schůzi rady, kde měl poradní hlas, a na všech schůzích plenárního zasedání.⁴⁴

Referáty byly orgány, skrze které KNV vykonával veškerou svou činnost. V čele referátů byl na návrh rady a volbou pléna ustanoven **vedoucí referent**, který byl oběma těmito složkám KNV odpovědný za svou činnost, z níž se zodpovídal také příslušnému ústřednímu úřadu a jeho pokynům. Referenti

36 Monika KABEŠOVÁ, *Mechanismus a realizace voleb do systému národních výborů v Pardubicích (srovnání let 1954 a 1957)*, bakalářská práce PdF UHK, Hradec Králové 2015, s. 19.

37 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 18.

38 Zákon č. 13/1954 Sb., o národních výborech.

39 Monika KABEŠOVÁ, *Mechanismus a realizace voleb do systému národních výborů v Pardubicích (srovnání let 1954 a 1957)*, bakalářská práce PdF UHK, Hradec Králové 2015, s. 19.

40 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 18.

41 Monika KABEŠOVÁ, *Mechanismus a realizace voleb do systému národních výborů v Pardubicích (srovnání let 1954 a 1957)*, bakalářská práce PdF UHK, Hradec Králové 2015, s. 19–20.

42 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 448.

43 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 22.

44 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 22.

pracovali a vydávali opatření jménem rady, a to v rozsahu jejich referátu, nebo mohli zmocnit radou schváleného zaměstnance, který práci vykonával za ně. Zákonem o krajském zřízení nebyl stanoven počet referátů ani obsah činnosti, ale bylo v něm odkazováno na předpisy, které tak učiní.⁴⁵ Předpisy vešly v účinnost postupně následující rok (1949) ve formě vládních nařízení.⁴⁶ Jako první byl projednán vznik čtyř nejdůležitějších referátů KNV – pro všeobecné vnitřní věci, bezpečnostní, finanční a plánovací, které byly odsouhlaseny ještě na konci roku 1948. Fakt, že jednu z klíčových rolí pro činnost KNV sehrával referát pro všeobecné vnitřní věci lze doložit tím, že v jeho čele stál samotný předseda KNV.⁴⁷

Tabulka 3: Vznik jednotlivých referátů KNV dle vládních nařízení

Referát	Vládní nařízení	Platnost	Účinnost
Pro všeobecné vnitřní věci	300/1948 Sb.*	30. 12. 1948	01. 01. 1949
Bezpečnostní	301/1948 Sb.	30. 12. 1948	01. 01. 1949
Finanční	302/1948 Sb.	30. 12. 1948	01. 01. 1949
Plánovací	303/1948 Sb.	30. 12. 1948	01. 01. 1949
Zemědělský	12/1949 Sb.	31. 01. 1949	01. 02. 1949
Technický	13/1949 Sb.	31. 01. 1949	01. 02. 1949
Pro školství, osvětu a tělesnou výchovu	14/1949 Sb.	31. 01. 1949	01. 02. 1949
Hospodářský	23/1949 Sb.	15. 02. 1949	15. 02. 1949
Pro vnitřní obchod a výživu	24/1949 Sb.	15. 02. 1949	15. 02. 1949
Zdravotní	28/1949 Sb.	20. 02. 1949	20. 02. 1949
Práce a sociální péče	29/1949 Sb.	20. 02. 1949	25. 02. 1949

**Později zrušen Vládním nařízením č. 1/1949 Sb.48, které bylo o měsíc dříve zrušeno Vládním nařízením č. 35/1949 Sb.⁴⁹*

Prozatímní ustanovení členů KNV

Členové KNV měli být voleni občany Československé republiky. V období vydání zákona však volby do NV nebyly plánovány, musela tak v něm být ustanovena „zatímní správa“, která na přechodnou dobu spravovala kraje. Přesné znění zákona uvádělo: „*Na přechodnou dobu, dokud nezačnou působiti krajské národní*

45 „Vláda vydá nařízením předpisy o rozsahu činnosti jednotlivých referátů.“ Srov. Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 4, § 19.

46 *Tamtéž.*

47 Vládní nařízení 300/1948 Sb., o plánovacích referátech krajských národních výborů, § 1.

48 Vládní nařízení č. 1/1949 Sb., jímž se stanoví některé další úkoly referátů krajských národních výborů pro všeobecné vnitřní věci

49 Vládní nařízení č. 35/1949 Sb., o referátech krajských národních výborů pro všeobecné vnitřní věci.

výbory vyšlé z voleb, zřídí se pro každý kraj zatímní krajský národní výbor“.⁵⁰ Přejichodnou dobou se nakonec stal časový úsek 5 let, neboť první volby do KNV byly konány až 16. 5. 1954.

Prozatímní krajský národní výbor byl sestavován na základě návrhu Ústředního akčního výboru Národní fronty ministrem vnitra, který určil počet jeho členů a mohl KNV také odvolat. Činnost prozatímního KNV se řídila stejnými zákony a nařízenými, jako budoucí volbami vzniklý KNV.⁵¹

Členům národního výboru mohly být vypláceny odměny za vykonávání jejich funkce. Výše odměn byla určena Vládním nařízením č. 304/1948.⁵² U krajských národních výborů se jednalo o částku 1 800 000,- Kčs ročně souhrnně pro celý KNV. O odměny žádal KNV svým oficiálním návrhem, ve kterém musel přesně vymezit okolnosti a rozsah prací, za které měla být odměna členovi KNV vyplacena.⁵³

Úloha KNV ve volbách do národních výborů v r. 1954

Na konci roku 1953 byl Národním shromážděním Československé republiky připravován zákon o volbách do národních výborů,⁵⁴ který měl přinést deskripci podmínek příprav a průběhu voleb do NV, které byly chystány na květen následujícího roku. Vedle tohoto zákona bylo také plánováno schválení dvou zákonů, týkajících se přímo fungování NV.⁵⁵ Aby byla obyvatelstvu Československé republiky zdůrazněna jeho úloha a spoluúčast na řízení státu, byly **osnovy těchto zákonů** projednávány na **tzv. všenárodních diskuzích k osnovám zákonů o NV**, které probíhaly ve všech obcích a městech kraje. Pro řízení všenárodních diskuzí byli vyškoleni referenti, kteří na nich předkládali osnovy zákonů občanům a hovořili s nimi o změnách, které přinášejí. K těmto účelům byla vytvořena Příručka pro referenty na veřejných schůzích, obsahující samotné *návrhy zákonů, Důvodové zprávy k návrhům zákonů, Osnovu referátů pro všenárodní diskuze k návrhům zákonů o NV, Metodické pokyny pro referenty či Prameny k získání argumentačního materiálu k doplnění referátu*.⁵⁶ Veřejné diskuze probíhaly v obcích v období mezi 18. 1. a 13. 2. 1954.⁵⁷ Z nich musely být KNV

50 Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení, oddíl 7, § 42.

51 *Tamtéž*.

52 Vládní nařízení č.304/1948 Sb., o odměnách členů národních výborů.

53 Vládní nařízení č.304/1948 Sb., o odměnách členů národních výborů.

54 Zákon č. 14/1954 Sb., o volbách do národních výborů.

55 Ústavní zákon č. 12/1954 Sb., o národních výborech a Zákon č. 13/1954 Sb., o národních výborech.

56 SOA Zámorsk, fond KNV Pardubice, inv. č. 14, kart. 692, Zákon o NV 1954, všenárodní diskuze, dokumenty, Příručka pro referenty na veřejných schůzích.

57 SOA Zámorsk, fond KNV Pardubice, inv. č. 14, kart. 692, Všenárodní diskuze, Organisační zajištění všenárodní diskuze k osnovám zákona o národních výborech z jednotlivých okresů.

podávány zprávy o průběhu jednotlivých diskuzí. Celkem se v Pardubickém kraji konalo 678 všennárodních diskuzí, kterých se zúčastnilo 23 097 voličů.⁵⁸

Tabulka 4: Účast voličů na všennárodních diskuzích k osnovám zákonů o volbách do NV.⁵⁹

Okres	Počet všennárodních diskuzí	Účast voličů
Pardubice – město	13	499
Pardubice – venkov	60	2 373
Čáslav	40	880
Hlinsko	63	2 000
Holice	26	1 139
Chotěboř	77	2 665
Chrudim	94	2 644
Lanškroun	33	1 790
Litomyšl	42	1 450
Polička	48	1 664
Přelouč	75	2 186
Ústí nad Orlicí	36	1 155
Vysoké Mýto	71	2 651
Celkem	678	23 097

Všennárodní diskuze se konaly především za účelem informování občanů o změnách, zanesených v připravovaných zákonech. Jak již však vyplývá z názvu, mělo se jednat především o debaty či rozmluvy s voliči, kteří tak dostali možnost k osnovám vznášet dotazy nebo námítky a připomínky. Všechny připomínky z všennárodních diskuzí musely být zaznamenávány v *zápisech z veřejných schůzí*,⁶⁰ které byly postoupeny KNV. Povinností KNV poté bylo připomínkami se zabývat. Vyřizoval je vždy ten referát, do jehož resortu spadaly. Připomínek ze všech schůzí vzešlo hodně, převážně se ovšem týkaly fungování NV či některých nedostatků v obcích, narušujících běžný život jejich občanů.⁶¹ Samotné připomínky k zákonům se nejčastěji týkaly snížení pasivního volebního práva na volitelnost do členství NV již od 18 let (oproti hranici stanovené v osnovách zákonů, kde byla stanovena na 21 let). Druhou nejčastější připomínkou bylo,

58 SOA Zámorsk, fond KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby d NV, Volby do NV 1954, Tabulka č. 3.

59 SOA Zámorsk, fond KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby d NV, Volby do NV 1954, Tabulka č. 3.

60 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 14, kart. 692, Zákon o NV 1954, všennárodní diskuze, dokumenty, Připomínky z všennárodní diskuze.

61 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 14, kart. 692, Zákon o NV 1954, všennárodní diskuze, dokumenty, Zhodnocení všennárodních diskuzí.

aby byl zvýšen počet volitelných členů rady MNV ze 4 na 5–6, především kvůli relevantnosti hlasování.⁶²

Dva z diskutovaných zákonů, ústavní zákon a zákon týkající se voleb, poté vstoupily v platnost 9. 3. 1954.⁶³ Samotný zákon o národních výborech až 17. 5. 1954, tedy den po volbách do NV.⁶⁴

Volební obvody a volební komise pro volby do KNV

Pro všechny stupně NV platilo, že se do nich volilo skrze jednotlivé volební obvody, přičemž v každém z nich byl zvolen jeden člen NV. Na jejich vytváření byl kladen ze strany KSČ velký důraz, neboť měly být zárukou toho, že voliči ve svém obvodě zvolí kandidáta, kterého budou dobře znát, a to převážně na základě předvolebních schůzí s voliči, na kterých se jim kandidáti představí. Mimo to, díky relativně malému územnímu vymezení obvodů, měl být zvolený kandidát v užším styku s voliči a lépe porozumět potřebám svého obvodu. Dokládá to také jeden ze sloganů, který se nacházel v příručce k volbám, určené pro voliče: „*Volební obvody – záruka nejužšího spojení kandidáta s voliči*“.⁶⁵ Při jejich zřizování mělo být přihlédnuto k tomu, aby teritoriální vymezení co nejméně narušovalo hospodářskou a případně i národnostní jednotu celku obvodu. Bylo také žádoucí, aby každý volební obvod pro volby do KNV v sobě zahrnoval několik volebních obvodů pro volby do NV nižších stupňů.⁶⁶

Všechny volební obvody byly spravovány obvodními volebními komisemi (někdy značeny ObVK), které v případě voleb do KNV byly podřízeny krajské volební komisi (KVK). Ta celý proces zaštiťovala, řídila a kontrolovala.⁶⁷ Zákonem bylo přesně stanoveno, jakým způsobem budou vytvářeny volební obvody a již zmíněné volební komise. Krajská volební komise měla zajišťovat především dohled nad tím, zda nejsou porušovány zákony a předpisy k volbám, vyřizovala stížnosti týkající se neadekvátního postupu volebních komisí nižšího stupně a hlavně kontrolovala, zda kandidáti NF kandidují pouze v jednom z volebních obvodů.⁶⁸

62 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 14, kart. 692, Zákon o NV 1954, všennárodní diskuze, dokumenty, Připomínky z všennárodní diskuze.

63 Ústavní zákon č. 12/1954 Sb., o národních výborech a Zákon č. 14/1954 Sb., o volbách do národních výborů.

64 Zákon č. 13/1954 Sb., o národních výborech.

65 SOA Zámorsk, fond KNV Pardubice, inv.č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volební informace, Co má vědět každý volič o volbách do NV, folie 11.

66 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv.č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volební informace, Volební oběžník č. 3 zasláný přímo na národní výbory – Sestavení seznamů voličů, tvoření volebních obvodů a volebních okrsků, folie 6.

67 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Zákon o volbách do NV a osnova referátu pro veřejné schůze, folie 5.

68 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv.č. 1, kn. 3, Schůze pléna KNV 9. 3. 1954, folie 13.

Volební obvody pro volby do KNV Pardubice

Volební obvody pro volby do KNV v daném kraji utvářela rada KNV, která měla za povinnost uveřejnit jejich seznam nejpozději 55 dnů před dnem voleb.⁶⁹ Musely být ustanoveny tak, aby jeden volební obvod zahrnoval cca 7 000 obyvatel, přičemž jako nejnižší možná hranice počtu volebních obvodů pro jeden kraj byl stanoven počet 50.⁷⁰ Vedle volebních obvodů byly vytvářeny také volební okrsky, které sloužily pro společné přijímání hlasovacích lístků v obcích pro volby do NV všech stupňů. Byly tedy v daném kraji stejné.⁷¹

Podle časového plánu měl být projednáván vznik volebních obvodů již v únoru 1954.⁷² Dne 14. 2. 1954 se konala porada vedoucího tajemníka KAV NF (Bartheldy), předsedy KNV (Lochman) a zástupce KV KSČ (Záruba), kteří měli na starost vypracování pokynů ke zřizování volebních obvodů a okrsků.⁷³ Stejný časový plán počítal také s předložením zprávy o kontrole stavu zřizování volebních obvodů a okrsků na řádném zasedání byra KV KSČ dne 22. 2. 1954 a o dva dny později s prověřením činnosti NV, zda z jejich strany již byla zahájena příprava k vytváření volebních obvodů a okrsků. Tuto prověrku měli provést pracovníci aparátu KV KSČ (Tesař, Záruba). Pravděpodobně se však celý průběh zpomalil, neboť zpráva o kontrole na zasedání byra předložena nebyla a úplně první návrh na ustanovení volebních obvodů pro volby do KNV se objevuje až na schůzi byra KV KSČ dne 1. 3. 1954. Ten obsahuje 59 volebních obvodů s celkovým počtem 429 635 obyvatel.⁷⁴

Již na schůzi byra KV KSČ dne 4. 3. 1954 se ale řešilo, že dosavadní návrh neodpovídá počtem obyvatel v některých obvodech zákonnému nařízení a mělo by dojít k rozdělení kraje do 64 obvodů. Některá města kvůli tomu musela být rozdělena do více obvodů.⁷⁵

69 Volby se v tomto roce konaly 16. 5. 1954, volební obvody tak musely být uveřejněny do 22. 3. 1954.

70 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv.č. 1, kn. 3, Schůze pléna KNV 9. 3. 1954, folie 12.

71 *Tamtéž*, folie 19–20.

72 Pro sestavení volebních obvodů bylo použito stavu obyvatel v kraji ke 31. 12. 1953, kdy byl jeho počet 444 547 obyvatel. Srov. SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1. 1954–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 15. 3. 1954, folie 2.

73 O 4 dny později, tedy 18. 2. došlo k podobné poradě, tentokrát mezi vedoucími tajemníky jednotlivých OV KSČ, OV NF a předsedů ONV, kteří řešili vpracování pokynů na okresní úrovni. Hlavně tedy vznik obvodů pro volby do jednotlivých ONV. Srov. SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis ze zasedání KV KSČ 4. 3. 1954, Časový plán politicko-organizačního zajištění kampaně k volbám do NV – krajskými, okresními výbory a masovými organizacemi, folie 2.

74 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kn. 45, Schůze předsednictva 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 1. 3. 1954, Návrh na stanovení volebních obvodů pro volby do KNV Pardubice, folie 1–2.

75 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kn. 45, Schůze předsednictva 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 4. 3. 1954, Návrh na ustavení volebních obvodů pro volby do příštího KNV.

Tabulka 5: Všechna města v pardubickém kraji, která musela být rozdělena na více volebních obvodů.⁷⁶

Město	Čáslav	Chrudim	Ústí nad Orlicí	Česká Třebová	Vysoké Mýto	Choceň	Pardubice (vnitřní město)
Počet obvodů	2	3	4	3	2	2	6

Návrh na 64 volebních obvodů následně projednávalo plénium KV KSČ na svém zasedání. Tento návrh již byl jednohlasně schválen. Připomínka byla jen u okrese Čáslav, kde jeden z členů KV KSČ (Vašíček) upozornil na to, že v původním návrhu bylo v tomto okrese 5 obvodů, a v konečném jich je 6, čímž bylo „dobré JZD“ rozděleno do dvou nejslabších obvodů. Reakcí na tuto připomínku bylo vysvětlení, že bylo nezbytné vytvořit 6. obvod, neboť v městě Čáslav pod jeden z volebních obvodů spadalo více než 8 000 obyvatel.⁷⁷ Z diskuze pléna vyplývalo, z jakého úhlu bylo krajskými složkami KSČ nahlíženo na vytváření volebních obvodů: „Při vytváření volebních obvodů bylo přihlédnuto i k politické situaci k výsledkům voleb v roce 1946 i v roce 1948 a obce byly zahrnuty do volebních obvodů tak, aby v každém volebním obvodu byl zajištěn dostatečný vliv naší strany jako základní předpoklad pro úspěch ve volbách“.⁷⁸ „Vzniklo několik volebních obvodů, kde v důsledku silného náboženského zaměření, nebo dřívějšího značného vlivu agrární strany a sociální demokracie, není situace příznivá.“⁷⁹ [...] Těmto obvodům bude muset krajský národní výbor věnovat v celém předvolebním období zvýšenou pozornost a pomoc“.⁸⁰

V konečné fázi byl návrh předložen radě KNV dne 17. 3. 1954. Součástí návrhu na ustanovení obvodů byla také zpráva o územních rozsazích všech obvodů s určením jejich sídla. Návrh byl radou jednomyslně přijat a bylo stanoveno, že seznam volebních obvodů bude uveřejněn skrz vyhlášku v časopise Zář do 22. 3. 1954. Úkolem předsedy KNV Lochmana následně bylo, aby o počtu volebních obvodů pro volby do KNV (ale i ONV a MNV) podal zprávu ústřední volební komisi nejdéle do 31. 3. 1954, a o zřízení obvodů vyrozuměl jednotlivé volební

76 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kn. 45, Schůze předsednictva 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 8. 3. 1954, Plnění úkolů lidové správy v technické přípravě voleb a uzavírání závazků na počest X. sjezdu KSČ v rámci soutěže národních výborů, folie 3.

77 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1. 1954–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 15. 3. 1954, Rozdělení volebních obvodů pro volby do KNV.

78 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1. 1954–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 15. 3. 1954, folie 3.

79 Pozn.: Jednalo se o obvody Dolní Dobrouč (Ústí nad Orlicí), Proseč (Polička), Svratka (Hlinsko), Habry (Chotěboř) a Sopřech (Přelouč). Srov. *tamtéž*.

80 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1. 1954–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 15. 3. 1954, folie 3.

komise do stejného data.⁸¹ V pardubickém kraji bylo celkově vytvořeno 932 volebních okrsků a 64 volebních obvodů.⁸²

Musela být ale také zajištěna propagace volebních obvodů mezi voliči. Zde bylo vedle ideologické myšlenky propagace důležité také hledisko pragmatické – aby voliči věděli, do kterých volebních obvodů či okrsků spadají. Úkolem I. a IV. referátu KNV ihned následující den po schválení volebních obvodů, tedy dne 18. 3. 1954, bylo vypracování schématu rozhlasových relací o významu volebních obvodů, které měly být vysílány v místních a závodních rozhlasech. Na starost měly také formulování článků s totožnou tematikou, vycházejících ve Vesnických novinách. Do 20. 3. 1954 pak měla být vytvořena v Pardubicích nástěnka, na které budou vyvěšeny seznamy volebních obvodů pro volby do KNV s jejich sídly.⁸³ Nástěnku musely vytvářet také ONV a MNV, vždy po linii svého NV, a k tomu pro volby do KNV. MNV měly za úkol rozšiřovat informace o vytváření okrsků prostřednictvím nástěnek, rozhlasových relací a pořádání besed, na kterých se mohly řešit případné nejasnosti voličů stran voleb.⁸⁴

Volební komise pro volby do KNV Pardubice

Oficiálně měly být všechny volební komise zřizovány na návrh AV NF z řad členů organizací pracujících, aby bylo zajištěno, že „volební komise jsou zárukou organizace a kontroly voleb voliči samými“.⁸⁵ AV NF měl tento návrh předložit předsednictvu NV, které by jej schválilo, a tím by byly komise vytvořeny. Celý proces však byl o něco složitější, což lze doložit na realitě pardubického kraje.

KAV NF opravdu vybíral budoucí možné členy KVK z řad masových organizací. Tento koncept však nepředával rovnou předsednictvu KNV, ale nejprve se ocitl na půdě KV KSČ. Zde navrhovaní členové podléhali kádrovému řízení, na které dohlíželo oddělení státní administrativy (Záruba, Lochman, Bartheldy). To mělo zajistit, aby v období mezi 3. 3. a 14. 3. 1954 byly připraveny kádrové posudky navrhovaných členů budoucího KVK (ale i ObvK) tak, aby mohly být předloženy schůzi byra KV KSČ, plánované na 15. 3. 1954.⁸⁶ Návrhy obvodních

81 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 11. řádné schůzi rady KNV, konané dne 17. 3. 1954 v Pardubicích, folie 1.

82 Původně se počítalo v návrhu s 65 volebními okrsky. Posledním volebním okrskem měl být samostatný vojenský volební obvod, který však nemohl být zřízen kvůli nedostatečnému počtu vojáků v Pardubicích. Srov. SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1. 1954–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 15. 3. 1954, folie 3.

83 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Časový plán propagačního a kulturního zajištění přípravy voleb do národních výborů 1954, folie 6.

84 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Časový plán propagačního a kulturního zajištění přípravy voleb do národních výborů 1954, folie 6.

85 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volební informace, Co má vědět každý volič o volbách do národních výborů, folie 13.

86 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 4. 3. 1954, Časový plán politicko-organisačního zajištění kampaně k volbám do NV – krajskými, okresními výbory a masovými organizacemi, folie 6–9.

volebních komisí pro volby do KNV byly podány schůzi byra KV KSČ dříve, a to spolu s návrhy kandidátů NF – již 8. 3. 1954.⁸⁷ Časový plán pro přednesení návrhu KVK na byru KV KSČ byl dodržen a k jeho projednávání došlo opravdu 15. 3. 1954. Svou roli při předběžném výběru vhodných členů budoucí KVK sehrála také směrnice ÚV KSČ, ve které bylo stanoveno, jaké má být procentuální zastoupení bezpartijních členů a zástupců jiných politických stran, a také zde bylo vytyčeno zastoupení žen mezi kandidáty NF pro volby do KNV. Tato procenta se ale podle archivní dokumentace týkala také procesu zřizování KVK, neboť tato směrnice byla platná i pro ně a ObVK (pro volby do KNV). Mělo v nich tak být 20–30 % bezpartijních osob nebo členů jiných politických stran a ženy měly být zastoupeny z 25–35 %, ⁸⁸ což u devítičlenných komisí znamenalo minimální zastoupení 2 bezpartijních a 2 žen. Realita ovšem byla trochu jiná, ne vždy se regule podařilo dodržet: „*Směrnice pro politické složení komisí a zastoupení žen v nich nebyla v některých případech dodržena. Do mnoha volebních komisí je zapojeno malé % bezpartijních. Horší situace je v zastoupení žen*“.⁸⁹

Tabulka 6: ObVK pro volby do KNV Pardubice, v jejichž složení byla pouze 1 žena.⁹⁰

Volební obvod	Číslo obvodu	Jméno	Funkce v komisi	Povolání	Politická příslušnost
Třemošnice	15	Emílie Dlouhá	tajemnice	úřednice	KSČ
Golčův Jeníkov	17	Pavčina Havlová	tajemnice	členka JZD	KSČ
Nasavrky	38	Emílie Drahá	tajemnice	administrativní síla OV KSČ	KSČ
Litomyšl	42	Alžběta Chnělíková	členka	v domácnosti	KSČ
Horní Sloupnice	43	Anežka Záleská	členka	pracovnice výboru KSČ	KSČ
Bystré	47	Marie Vorlíčková	tajemnice	učitelka	KSČ

87 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 8. 3. 1954.

88 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis ze zasedání KV KSČ 4. 3. 1954, Návrh na politické a třídní složení příštího KNV.

89 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zpráva o přípravě voleb do národních výborů ze dne 5. 3. 1954, folie 1.

90 Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 45, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 8. 3. 1954, Návrh kandidátů NF pro volby do KNV; SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 25. 3. 1954 v Pardubicích, Návrh na zřízení obvodních volebních komisí pro volby do krajského národního výboru v Pardubicích.

Volební obvod	Číslo obvodu	Jméno	Funkce v komisi	Povolání	Politická příslušnost
Vysoké Mýto	60	Božena Papáčková	členka	zaměstnan- kyně Ko- munálního podniku	KSČ
Choceň – východ	62	Božena Šedová	členka	pracovnice národního podni- ku Utex Choceň	KSČ
Choceň – západ	63	Anna Svatošová	členka	pracovnice JZD	*
Luže	64	Marie Šmahová	náměstkyně	předsedky- ně výboru žen v Luži	KSČ

* politická příslušnost v archivních písemnostech nebyla uvedena

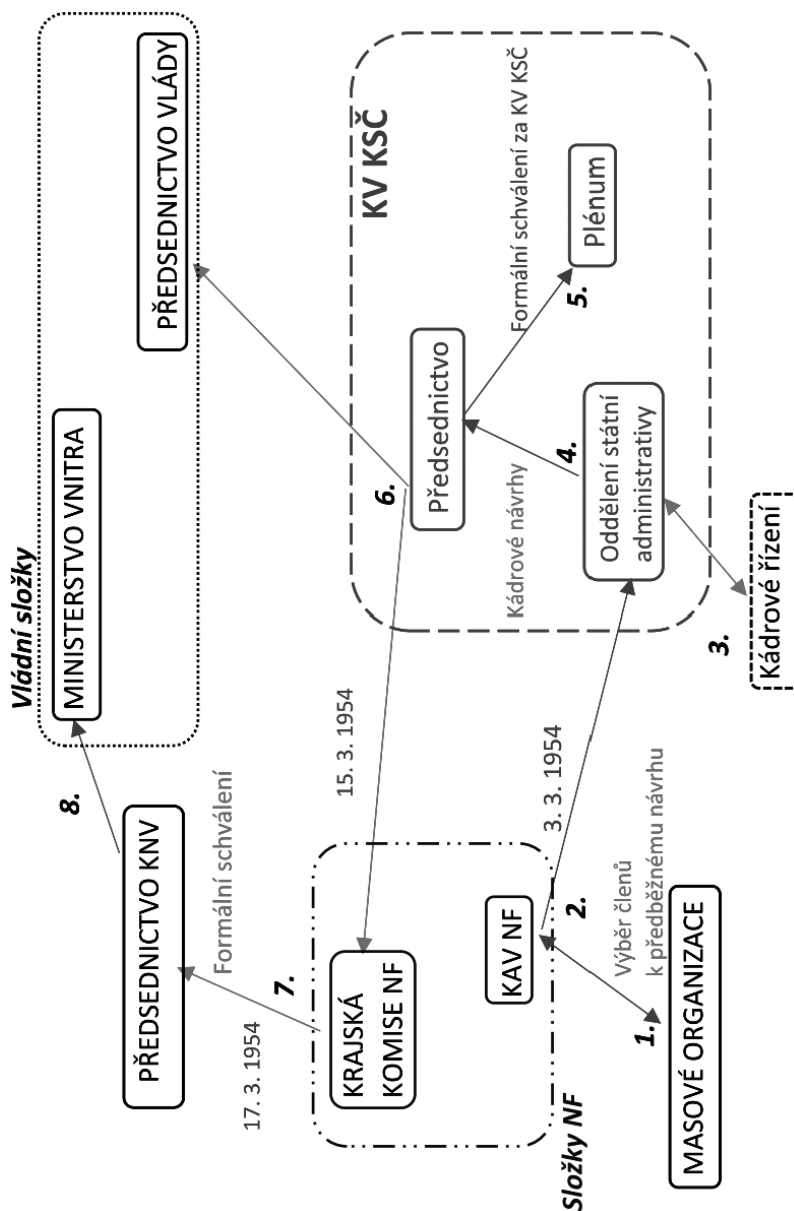
Prvotní návrh na zřízení KVK byl byrem KV KSČ pozměněn. Bylo to převážně v reakci na vyhlášení ústřední volební komise předešlého dne. Na jejím základě se členové byra KV KSČ shodli, že bude příhodnější, když předsedou KVK bude představitel státní správy a tajemníkem člen KV KSČ. V původním návrhu tak došlo pouze k prohození těchto dvou postů. Na pozici předsedy byl z místa tajemníka navržen Josef Hejna (ROH, SČSP) a na pozici tajemníka z pozice předsedy Josef Jägerman (tajemník KV KSČ). Mimo to se také domluvili, že by měl být původní dvanáctičlenný návrh doplněn o „některého zemědělce“.⁹¹ Jako nejlepší možný kandidát na toto místo byl navržen člen KV KSČ, který byl současně členem JZD, a mohl tak zajišťovat v komisi zastoupení zemědělců.⁹² Návrh byl ještě téhož dne odsouhlasen na plenárním zasedání KV KSČ.

Před schválením návrhů byly s navrhovanými kandidáty konány pohovory, na kterých od nich byl vyžádán osobní souhlas s navržením do funkce a její přijetí. U návrhu členů KVK všichni členové funkci přijali. Žádné větší problémy nebyly ani u ObVK, což dokládá část zprávy z průběhu příprav určená pro ÚV KSČ: „Zkušenosti z prováděných pohovorů s navrhovanými členy krajských obvodních komisí jsou dobré. Celá řada členů, zvláště bezpartijních, si pokládá funkci v komisi za čest a staví se k ní odpovědně“.⁹³

91 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Mimořádná schůze byra KV KSČ 15. 3. 1954, folie 2.

92 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Mimořádná schůze byra KV KSČ 15. 3. 1954, folie 2–4.

93 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zpráva o přípravě voleb do národních výborů ze dne 5. 3. 1954, folie 1.

Schéma 2: Proces vytváření schvalování KVK pro kraj Pardubický.⁹⁴

⁹⁴ Zdroj: Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755; SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv.j. 2, kn. 48; SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954; SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1. 1954 – 15. 3. 1954; SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83.

Pozměněný návrh KVK předávalo byro KV KSČ skrze své zástupce k projednání a potvrzení na zasedání krajské komise NF, a ihned poté ke schválení předsednictvu vlády. Aby ale bylo reálně zachováno zdání toho, že velké slovo v tomto procesu má rada KNV, byl jí tento předem schválený návrh předložen právě krajskou komisí NF. Návrh přijala organizační skupina KNV pro volby a předala jej radě KNV dne 17. 3. 1954.⁹⁵ Rada pak oficiálně „na návrh Národní fronty zřizuje krajskou volební komisi pro volby do krajského národního výboru, stanovené na den 16. května 1954, ve složení v návrhu uvedeném“.⁹⁶ Úkolem předsedy KNV Jaroslava Lochmana bylo, aby příštího dne, tedy 18. 3. 1954, požádal o schválení složení KVK vládu prostřednictvím ministerstva vnitra.⁹⁷ Zařídit měl také to, aby do 23. 3. 1954 byla uveřejněna vyhláška o vytvoření KVK v časopise Zář, případně i v jiných tiskovinách.⁹⁸ Radou KNV bylo předsedovi uloženo i to, aby do 27. 3. obstaral doručení dekretů o jmenování členů KVK a jejich pozvání k první schůzi, kde měl být předsedovi komise předán seznam volebních obvodů pro volby do KNV, a všichni členové měli být seznámeni s plánem práce KVK a s tím spojenými úkoly.⁹⁹ První schůze KVK se uskutečnila o několik dní před stanoveným termínem – konala se 24. 3. 1954.¹⁰⁰ Přesně o týden později, tedy 31. 3. 1954, byl uspořádán seminář, na kterém byli proškoleni členové KVK a ObVK pro volby do KNV. Školení se nezúčastnilo 11 členů ObVK, kterým byla neúčast nahrazena předáním směrnic s úkoly a následným projednáním se školiteli.¹⁰¹

Návrh na vytvoření jednotlivých ObVK měl být předložen organizační skupinou KNV radě KNV dne 23. 3. 1954.¹⁰² Nakonec jí byl předán ke schválení o 2 dny později, tedy 25. 3. 1954, na mimořádném zasedání rady.¹⁰³ Návrh byl radou přijat, ale později došlo 2× ke změnám v jeho obsahu. Poprvé tomu bylo 30. 3.

95 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 11. řádné schůzi rady KNV, konané dne 17. 3. 1954 v Pardubicích, folie 6.

96 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Návrh na zřízení krajské volební komise, folie 1.

97 Vládou byl návrh přijat dne 19. 3. 1954. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 13. řádné schůzi rady KNV, konané dne 30. března 1954 v Pardubicích, Průběh příprav k volbám do národních výborů, folie 1.

98 Zřízení a schválení KVK bylo uveřejněno v časopise Zář č. 24. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 13. řádné schůzi rady KNV, konané dne 30. března 1954 v Pardubicích, Průběh příprav k volbám do národních výborů, folie 1.

99 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Návrh na zřízení krajské volební komise, folie 1.

100 Od tohoto data poté měla pravidelné schůze každý týden v úterý. V případě potřeby mohly být svolány i schůze mimořádné. Srov. SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zpráva o přípravě voleb do národních výborů ze dne 5. 3. 1954, folie 1.

101 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zpráva o přípravě voleb do národních výborů ze dne 5. 3. 1954, folie 1–2.

102 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Návrh na zřízení obvodních volebních komisí pro volby do krajského národního výboru Pardubice.

103 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 25. března 1954 v Pardubicích, Návrh na zřízení obvodních volebních komisí pro volby do krajského národního výboru Pardubice.

1954, kdy byl obměněn vždy jeden člen u dvou volebních komisí,¹⁰⁴ podruhé až 9. 4. 1954 na mimořádné schůzi rady KNV. V tomto případě šlo o 13 ObVK.¹⁰⁵ K nahrazení členů muselo dojít pouze v případě, že se změna týkala předsedy, náměstka či tajemníka komise, nebo z důvodu poklesu počtu členů komise pod zákonem stanovenou mez (dohromady 7 členů).

Tabulka 7: Změny ve složení ObVK pro volby do KNV Pardubice.¹⁰⁶

Volební obvod	Číslo obvodu	Jméno člena	Výměna za:	Důvod
30. 03. 1954				
Pardubice-střed	1	Božena Mikysková	–	dovolená
Chrudim II.	32	Ladislav Samek (předseda)	František Pargač (tajemník komise)	přetížení funkcemi
Chrudim II.	32	Ludmila Malinová	František Malina (manžel)	hospitalizace v nemocnici
09. 04. 1954				
Pardubice – Svítkov	7	Oldřich Říha (předseda)	František Valenta (člen komise)	předsednictví OVK
Čáslav I.	12	Vilém Kenych	–	nemoc
Krouna	21	Oldřich Hebr (předseda)	Josef Malinský (člen)*	zeř kandidáta KNV
Dolní Roveň	25	Ladislav Nepimach	–	mimo kraj
Ždírec	29	Jaroslav Bečkovský	Jan Ferina	resignace - souběžnost funkcí
Chrudim II.	32	Jaroslav Brož (tajemník)	Antonín Blumel	přetížení funkcemi
Polička	46	Karel Krener (předseda)	Marie Paďourová	raněn mrtvicí

104 SOA Zámrsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 13. řádné schůzi rady KNV, konané dne 30. března 1954 v Pardubicích, Nutné změny ve složení obvodních volebních komisích pro volby do KNV.

105 SOA Zámrsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 9. dubna 1954 v Pardubicích, Změny ve složení obvodních volebních komisích pro volby do KNV v Pardubicích.

106 Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámrsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Návrh na zřízení obvodních volebních komisí pro volby do krajského národního výboru Pardubice; SOA Zámrsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 13. řádné schůzi rady KNV, konané dne 30. března 1954 v Pardubicích, Nutné změny ve složení obvodních volebních komisích pro volby do KNV; SOA Zámrsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 9. dubna 1954 v Pardubicích, Změny ve složení obvodních volebních komisích pro volby do KNV v Pardubicích.

<i>Volební obvod</i>	<i>Číslo obvodu</i>	<i>Jméno člena</i>	<i>Výměna za:</i>	<i>Důvod</i>
Proseč	49	Zlata Macháčková	–	odmítnutí jmen. dekretu
Přelouč	50	Jaroslav Rubeš	–	resignace - měsíční školení
Lipoltice	51	Miroslav Šilhavý	Václav Tyller	vzdálenost z místa bydliště
Řečany nad Labem	52		Miroslav Šilhavý	převezení z komise č. 52
Rybník	59	Mikuláš Stránský (předseda)	Břetislav Vojtěch (náměstek předsedy)	nástup na vojenskou službu
Vysoké Mýto – východ	61	Vlastimil Andrlé	Josef Harnach (náměstek předsedy)	odmítnutí výkonu funkce

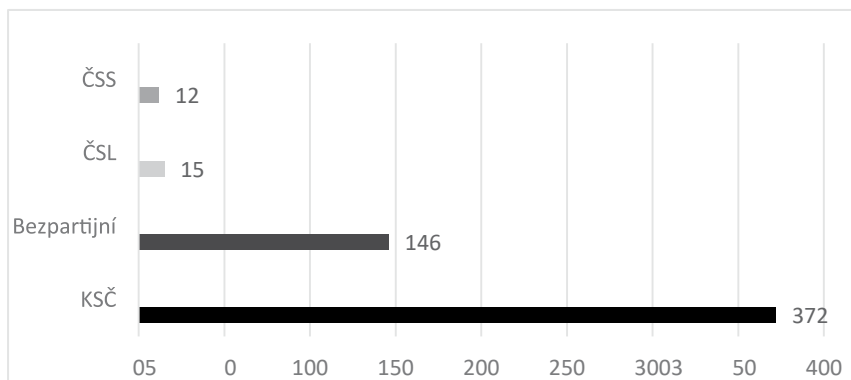
**pouze výměna předsednictví za členství*

Tabulka 8: Počet členů volebních komisí pro volby do KNV Pardubice v r. 1954 a jejich sociální složení.¹⁰⁷

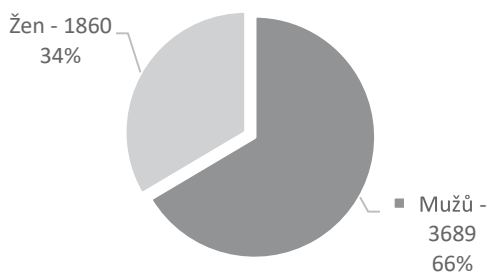
Volební komise	Počet komisí	Počet členů	Dělníci	Rolníci	Členové JZD	Ostatní
Krajská	1	13	3	0	1	9
Obvodní	64	533	142	34	45	312
Okrskové	932	5003	2169	864	434	1539

¹⁰⁷ Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954.

Graf 1: Politické složení obvodních volebních komisí pro volby do KNV Pardubice.¹⁰⁸

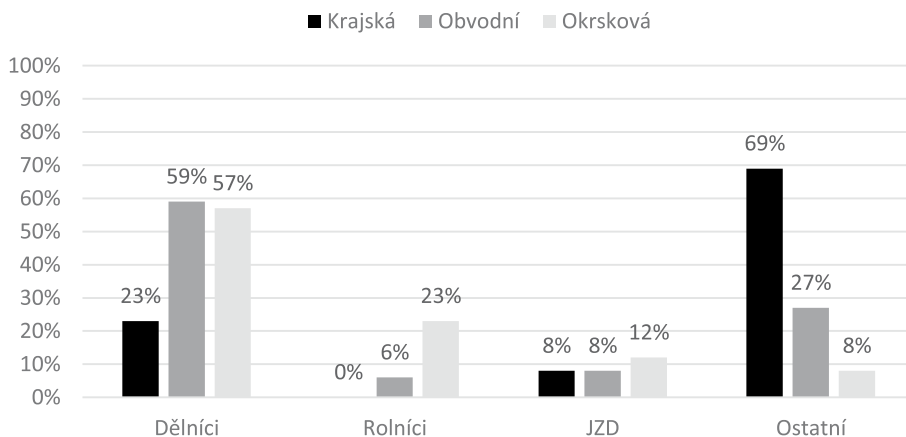
Graf 2: Genderové složení volebních komisí pro volby do KNV Pardubice (r. 1954).¹⁰⁹

¹⁰⁸ Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 45, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 8. 3. 1954, Návrh kandidátů NF pro volby do KNV; SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 13. řádné schůzi rady KNV, konané dne 30. 3. 1954 v Pardubicích, Nutné změny ve složení obvodních volebních komisích pro volby do krajského národního výboru; SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 9. 4. 1954 v Pardubicích, Změny ve složení obvodních volebních komisí pro volby do KNV v Pardubicích.

¹⁰⁹ Autorčina statistika. *Tamtéž*.

Graf 3: Komparace sociálního složení jednotlivých volebních komisí pro volby do KNV Pardubice (r. 1954).¹¹⁰

Seznamy voličů

Povinností rady KNV bylo podle vytvořených volebních okrsků sestavit seznamy voličů, které byly identické pro volby do všech stupňů NV. Seznamy poté musely být vyloženy nejdéle 30 dní před konáním voleb (tj. 15. dubna 1954) na veřejných místech, přičemž většinou se jednalo o úřední místnosti, ve kterých mohli občané nahlédnout do seznamů a případně upozornit radu na chyby. Pokud by takový případ nastal, bylo by radou KNV započato tzv. námitkové řízení, které do 3 dnů rozhodlo o tom, zde dojde k opravě v seznamu voličů či nikoliv.¹¹¹

Obecné pokyny k sestavení seznamů voličů byly opět dány příslušným zákonem. Mimo to byl všem KNV (a ÚNV v Praze) zaslán oběžník ministerstva vnitra,¹¹² který je blíže specifikoval.¹¹³ V něm bylo stanoveno, že soupisy seznamů voličů musejí být hotové do 7. 3. 1954, aby se poté mohlo přejít k sestavování seznamů voličů podle místa bydliště. Z informativní zprávy pro I. referát KNV Pardubice vyplývá, že lhůta pro soupis voličů byla dodržena, vyjma jedné obce, nacházející se v okrese Vysoké Mýto.¹¹⁴ Předseda KNV Jaroslav Lochman

¹¹⁰ Autorčina statistika. *Tamtéž*.

¹¹¹ SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Zákon o volbách do NV a osnova referátu pro všenárodní diskuze, folie 4.

¹¹² Oběžník ministerstva vnitra ze dne 12. března 1954 zn. NV 28/1-59-1954/ ve znění dodatku ze dne 13. února 1954 zn. NV-728/1-76-1954/. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volební informace, Volební oběžník č. 3 zasláný přímo na národní výbory, folie 1.

¹¹³ Z KNV byl poté rozeslán do jednotlivých okresů ve dnech 9. a 10. 3. 1954. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 48, Zápis o 10. řádné schůzi rady KNV, která se konala dne 11. března 1954 v Pardubicích, Průběh volební kampaně do národních výborů, folie 1.

¹¹⁴ V archivních písemnostech není konkrétně uvedeno, o kterou obec se jednalo.

a předsedové všech ONV v Pardubickém kraji měli poté na starost průběžnou kontrolu jednotlivých MNV, zda pracují na sestavení seznamů. Předsedové NV o tom podávali zprávy byru KV KSČ.¹¹⁵ Vypracování voličských seznamů probíhalo po linii MNV bez větších problémů. Potíže však – kvůli většímu počtu obyvatelstva, a tím i časově náročnější práci na vyhotovení seznamů – činilo jejich vytváření ve větších městech. Svědčí o tom také zápis ze schůze byra KV KSČ ze 22. 3. 1954: „*upozornili, že voličské seznamy nejsou hotovy a je vážné nebezpečí, že nebudou v termínu dokončeny. K větší důslednosti bude třeba vést instruktory z KNV, kteří jsou na jednotlivých okresech*“.¹¹⁶ Do 31. 3. 1954 bylo zhotoveno pouze 341 voličských seznamů. Pro urychlení práce v problémových oblastech kraje bylo nařízeno instruktorům KNV, aby v obcích zapojili do práce na seznamech zaměstnance MNV a v krajském městě důchodce.¹¹⁷ Efektivita tím byla do jisté míry určitě zvýšena, neboť k 10. 4. 1954 bylo vytvořeno dohromady 601 voličských seznamů. Stále se však nejednalo o konečné množství potřebné k tomu, aby byly seznamy 16. 4. 1954 bez zbytků vyloženy.¹¹⁸ Nicméně nakonec, po velkém administrativním úsilí, byly do stanoveného data všechny seznamy voličů sestaveny a zapsáno v nich bylo celkem 306 893 voličů.¹¹⁹

Tabulka 9: Počet voličů zapsaných v seznamech voličů v Pardubickém kraji v r. 1954.¹²⁰

Okres	Počet voličů	Muži	Ženy
Pardubice–město	27 812	14928	12884
Pardubice–venkov	23 982	11 353	12 629
Čáslav	28 584	13 070	15 514
Hlinsko	25 156	11 642	13 514
Holice	17 795	8 241	9 554
Chotěboř	21 521	10 027	11 494
Chrudim	37 690	17 389	20 301
Lanškroun	12 310	5 677	6 633
Litomyšl	19 525	8 791	10 734

115 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Časový plán propagačního a kulturního zajištění přípravy voleb do národních výborů 1954, folie 7–8.

116 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 22. 3. 1954, Usnesení, folie 10.

117 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 14. řádné schůzi rady KNV, konané dne 6. dubna 1954 v Pardubicích, Průběh příprav k volbám do národních výborů, folie 2.

118 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 16. řádné schůzi rady KNV, konané dne 20. dubna 1954 v Pardubicích, Průběh příprav k volbám do NV, folie 2.

119 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 17. řádné schůzi rady KNV, konané dne 27. dubna 1954 v Pardubicích, Průběh volební kampaně do národních výborů, folie 3.

120 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 17. řádné schůzi rady KNV, konané dne 27. dubna 1954 v Pardubicích, Průběh volební kampaně do národních výborů, folie 3.

Okres	Počet voličů	Muži	Ženy
Polička	19 479	8 927	10 552
Přelouč	19 888	9 163	10 725
Ústí nad Orlicí	27 066	12 292	14 774
Vysoké Mýto	26 085	11 957	14 128
Celkem =	306 893*	143 457	163 436

* počet zapsaných voličů se nejspíše ještě těsně před volbami navýšil na 307 223.¹²¹

Mechanismus výběru kandidátů NF pro volby do KNV

Kandidáti NF byli samozřejmě nejdůležitějším prvkem celé „mašinerie“ přípravy volebního procesu. Oni byli těmi, kdo se měli stát členy nově zvoleného KNV. Vždy byli důsledně označováni jako „kandidáti NF“ – tento používaný termín pramenil ze samotného zákona o volbách do NV: „Kandidáti pro volbu do národních výborů jsou kandidáty Národní fronty, jakožto svazku dělníků, rolníků a pracujících inteligence. Národní fronta – bojový blok Komunistické strany Československa, Revolučního odbojového hnutí, Československého svazu mládeže, Československé strany socialistické, Československé strany lidové, Strany slovenskej obrody, Strany slobody a ostatních organizací pracujícího lidu – navrhuje za kandidáty nejlepší dělníky, členy jednotných zemědělských vrstev, drobné a střední rolníky a příslušníky pracující inteligence“.¹²² Kandidáti tedy měli být navrhováni převážně masovými organizacemi, které vybíraly nejschopnější zástupce všech vrstev společnosti. Prvotní návrhy ze všech okresů kraje zřejmě opravdu vzešly z řad masových organizací, ale pod určitým nezpochybnitelným dohledem KV KSČ. Výběr kandidátů byl totiž limitován směrnicí ÚV KSČ, ve které bylo stanoveno procentuální složení příštích NV¹²³ vzešlých z voleb, které mělo být zasláno k projednání na zasedání jednotlivých KV KSČ. Na pardubický krajský výbor strany měla být směrnice doručena 15. 2. 1954, kvůli čemuž se chystalo na týž den mimořádné zasedání byra KV KSČ. To mělo podle ní vydat opatření k zahájení výběru kandidátů pro volby do KNV a ONV.¹²⁴ Odeslání směrnice však bylo ze strany ÚV KSČ opožděno a ke konání mimořádného zasedání nedošlo.¹²⁵ Podle směrnice a počtu volebních obvodů pro volby do KNV musela být procenta přepočítána konkrétně podle množství

121 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 16. 5. 1954–30. 5. 1954, Hlášení konečných výsledků voleb do krajského národního výboru v Pardubicích.

122 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Zákon o volbách do NV a osnova referátu pro všenárodní diskuze, folie 20–21.

123 Směrnice stanovovala, že mezi kandidáty musí být 30 % bezpartijních a 25 % žen. Srov. SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis ze zasedání KV KSČ 4. 3. 1954, Návrh na politické a třídní složení příštího KNV.

124 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání KV KSČ 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis pléna KV KSČ 4. 3. 1954, Časový plán politicko-organisačního zajištění kampaně k volbám do NV – krajskými, okresními výbory a masovými organizacemi, folie 2.

125 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Průběžná zpráva o zajištění příprav druhá a třetí etapy voleb do národních výborů, folie 2.

volebních obvodů v Pardubickém kraji. Tento úkol měli na starosti Jan Záruba (KV KSČ), Jaroslav Lochman (předseda KNV) a František Bartheldy (ved. taj. KAV NF). Prvotní návrh pochází ze dne 1. 3. 1954,¹²⁶ který počítal se vznikem 60 volebních obvodů. Politické a sociální složení je zde proto rozvrženo trochu jinak, než bylo v konečném návrhu. Chybí v něm také procentuální rozvržení žen a mládeže mezi kandidáty.

Tabulky 10 a 11: Návrh na politické a sociální složení KNV ze dne 1. 3. 1954.¹²⁷

Členů KNV	KSČ	Bezpartijních	ČSL	ČSS
60	42	11	4	3
Procentuálně	70 %	30 %		

Členů KNV	Dělníci	Rolníci a členové JZD	Pracující inteligence	ČSA a SNB
60	30	20	8	2
Procentuálně	50 %	33 %	14 %	3 %

Tento návrh měl být schválen oddělením státní administrativy KV KSČ a odeslán na ÚV KSČ do 5. 3. 1954. Mezitím ovšem ještě došlo ke změně počtu volebních obvodů, čímž musel být návrh pozměněn. Návrh zaslaný na ÚV KSČ dne 9. 3. 1954 předpokládal, že bude do KNV Pardubice voleno 65 kandidátů.¹²⁸ Z končeného návrhu volebních obvodů pro volby do KNV je zřejmé, že nakonec byl počet stanoven na 64.

Tabulky 12, 13 a 14: Návrh na politické a sociální složení + zastoupení žen a mládeže v KNV ze dne 4. 3. 1954.¹²⁹

Členů KNV	Žen	Mládeže
65	16	3
Procentuálně	25 %	5 %

126 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Návrh na politické a třídní složení příštího KNV, folie 2.

127 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Návrh na politické a třídní složení příštího KNV, folie 2.

128 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zpráva pro Ústřední národní výbor KSČ odbor NV dne 9. 3. 1954.

129 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zpráva pro Ústřední národní výbor KSČ odbor NV dne 9. 3. 1954

Členů KNV	KSČ	Bezpartijních	ČSL	ČSS
65	45	12	4	4
Procentuálně	70 %		30 %	

Členů KNV	Dělníci	Rolníci a členové JZD	Pracující inteligence
65	35	21	9
Procentuálně	53 %	33 %	14 %

Před výběrem kandidátů z řad masových organizací byly na pokyn ÚV KSČ pardubickým krajským výborem strany v každém okrese kraje zřízeny 2–3členné **tzv. pracovní skupiny**,¹³⁰ které měly zajišťovat dohled nad výběrem kandidátů a opatřovat na ně posléze kádrové charakteristiky.¹³¹ Na výběr kandidátů byla nejspíše ponechána čtrnáctidenní lhůta, neboť oddělení státní administrativy KV KSČ mělo předložit byru KV KSČ návrh kandidátů NF do 15. 3. 1954.¹³² Nicméně již 8. 3. 1954 se na schůzi byra KV KSČ jednalo o předběžném návrhu kandidátů. Jejich charakteristiky byly přiloženy k informacím o jednotlivých volebních obvodech pro volby do KNV. Mimo to u každého kandidáta byl ještě přidělen náhradník, přicházející v úvahu ve chvíli, kdy hlavní kandidát nebyl vyhovující nebo nakonec nemohl/odmítl kandidovat. Proces shromažďování informací o vhodných kandidátech a jejich následné prověřování a schvalování byl v podstatě svébytným **kádrovým řízením**, vytvořeným *ad hoc* pro potřeby volebního procesu. V charakteristikách kandidátů a jejich náhradníků se nacházely informace o jejich pracovním zařazení, o politické příslušnosti (případně kdy vstoupili do KSČ), situaci v rodině, osobní povahové rysy a oblíbenost u občanů.¹³³

Dne 15. 3. 1954 pak byro KV KSČ sestavovalo kandidátku NF pro volby do KNV. Kandidátka se sestavovala podle zásad **tzv. jednotné kandidátky**, která byla elementárním principem všech voleb probíhajících v komunistickém Československu od r. 1948. Tento princip zajišťoval KSČ kontrolu nad celým procesem voleb, neboť skrz jednotnou kandidátku byl úplně vypuštěn demokratický pluralitní princip voleb. Voliči se totiž nemohli rozhodovat pro jednotlivé strany či kandidáty, protože všichni kandidáti zastupující strany NF se nacházeli zapsaní na jedné kandidátní listině, pro kterou voliči buď hlaso-

130 V okrese Pardubice a Chrudim byly pracovní skupiny čtyřčlenné. Srov. SOA Zámrsrk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Návrh na politické a třídní složení příštího KNV, folie 1–2.

131 SOA Zámrsrk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Návrh na politické a třídní složení příštího KNV, folie 1–2.

132 SOA Zámrsrk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 1. 3. 1954, Usnesení, folie 6.

133 Srov. SOA Zámrsrk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 1. 3.–29. 3. 1954, Zápis ze schůze byra KV KSČ 8. 3. 1954, Návrh kandidátů NF pro volby do KNV.

vali, anebo nikoliv.¹³⁴ U voleb do NV jednotná kandidátka znamenala také to, že na ní bylo zapsáno právě tolik kandidátů, kolik mělo být zvoleno členů NV.

Návrh kandidátky vypracovaný byrem KV KSČ byl poté předán k projednání a konečnému sestavení krajské komisi NF a KNV. Vzhledem k tomu, že předseda KNV Jaroslav Lochman byl i předsedou krajské komise NF, zdá se, že došlo ke společnému sestavování kandidátky dne 19. 3. 1954,¹³⁵ která byla ale spíše v režii KNV. Ten předal sestavenou kandidátku ke kontrole KV KSČ.¹³⁶ Formálně však vzešel návrh „z pera“ komise NF, která ho o den později, tedy 20. 3. 1954 předala k potvrzení KAV NF na jeho poradě. Této poradě NF v rámci kraje se účastnili také předsedové KV masových organizací a ostatních politických stran, čímž byla kandidátka oficiálně sestavena.¹³⁷

Po sestavení kandidátky byly s navrženými kandidáty prováděny pohovory, neboť museli svou kandidaturu přijmout a podepsat prohlášení o souhlasu. Občas se stalo, že ji z nějakých závažných důvodů opravdu nepřijali, v tu chvíli byli na radě uvedeni náhradníci. Po konečném přijetí kandidatury všemi 64 kandidáty byly rychle přichystány **veřejné schůze kandidátů s voliči**, na kterých byli navržení kandidáti představeni, aby bylo zachováno zdání velké spoluúčasti a spolurozhodování občanů na řízení státu. Z toho důvodu také byli kandidáti na těchto schůzích voliči formálně (aklamačně) schvalováni jako budoucí vhodní zástupci lidu. Pro zdárný průběh těchto schůzí byla před jejich započítáním prováděna **instruktáž kandidátů** ve dnech 14.–17. 4. 1954.¹³⁸ Na školeních byli kandidáti seznamováni se situací v okrese a také tím, jak by měli na schůzích vystupovat: „*Kandidáty NF je třeba vyzbrojit pro úspěšné zvládnutí úkolů spojených s činností v předvolební kampani. Zejména je třeba [...] vysvětlit jim jakým způsobem vystupovat před voliči [...] blíže jim vysvětlit akční programové plány KNV, ONV a příslušných volebních obvodů a konečně upozornit na další vhodný materiál, kterého mohou ke své přípravě použít*“.¹³⁹ Kandidáti pro volby do KNV Pardubice byli takto vyškoleni dne 14. 4. 1954 v 9:00 hod. v agitačním středisku

134 Karel KAPLAN, *Národní fronta 1948–1960*, Praha 2012, s. 74.

135 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis ze zasedání KV KSČ 4. 3. 1954, Časový plán politicko-organizačního zajištění kampaně k volbám do NV – krajskými, okresními výbory a masovými organizacemi, folie 11–12.

136 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954 – volební komise, kandidáti, Návrh na kandidáty NF do KNV.

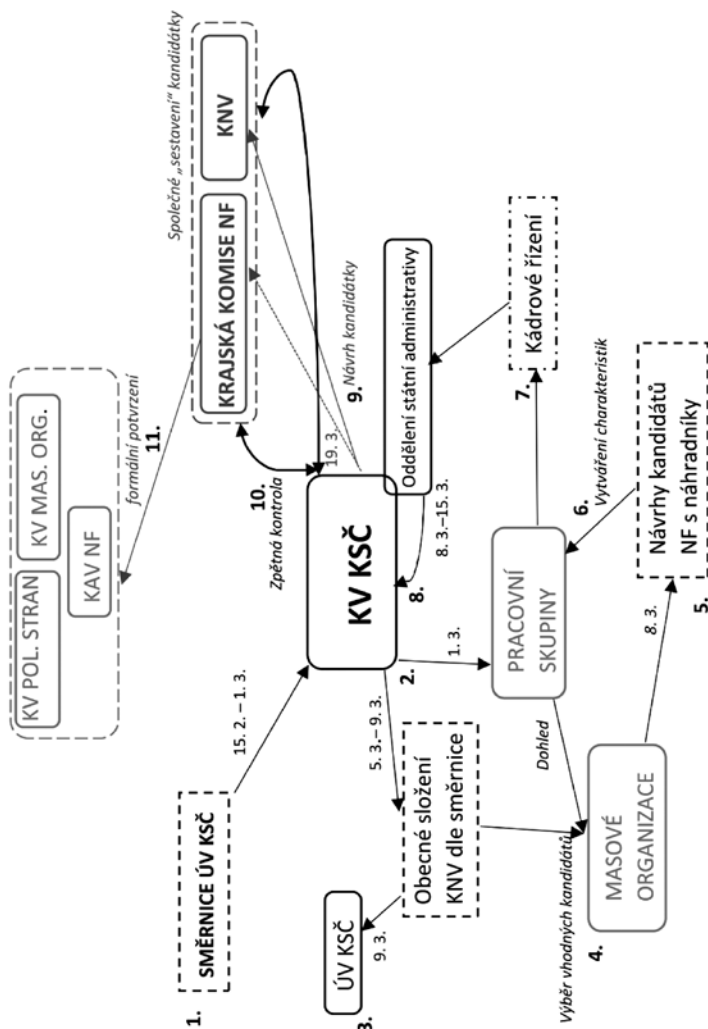
137 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954, Zápis ze zasedání KV KSČ 4. 3. 1954, Časový plán politicko-organizačního zajištění kampaně k volbám do NV – krajskými, okresními výbory a masovými organizacemi, folie 12.

138 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 9. dubna 1954 v Pardubicích, Školení kandidátů NV.

139 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z mimořádné schůze rady KNV, konané dne 9. dubna 1954 v Pardubicích, Návrh na provedení instruktáže kandidátů NF pro volby do krajského národního výboru v Pardubicích.

Stalingrad.¹⁴⁰ Jak vyplývá z archivních pramenů, celé školení těchto kandidátů bylo v režii jednotlivých oddělení referátů KNV.¹⁴¹

Schéma 3: Mechanismus výběru a schvalování kandidátů NF pro volby do KNV Pardubice (r. 1954).¹⁴²

140 Školení se účastnilo 60 kandidátů. Ostatní byli proškoleni dodatečně. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 16. řádné schůzi rady KNV, konané dne 20. dubna 1954 v Pardubicích, průběh volební kampaně do národních výborů, folie 1.

141 Tamtéž.

142 Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83; SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755; SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 7, Plenární zasedání 8. 1.–15. 3. 1954.

Před konáním veřejných schůzí či besed kandidátů s voliči museli být kandidáti zaregistrováni u obvodních volebních komisí. Registrace byla prováděna zástupci NF, a to nejdéle 30 dnů před dnem voleb.¹⁴³ Ke dni 13. 4. 1954 ovšem kandidáti ještě nebyli zaregistrováni.¹⁴⁴ Zákonem stanovená lhůta ale dodržena byla a seznam zaregistrovaných kandidátů pro volby do KNV byl dne 20. 4. 1954 zaslán Československé tiskové kanceláři v Praze, která si jej připsal ze dne 16. 4. 1954 vyžádala.¹⁴⁵

Veřejné besedy kandidátů s voliči se poté konaly ve dnech mezi 20. 4. a 10. 5. 1954 a zúčastnilo se jich celkem 82 378 voličů.¹⁴⁶ Toto číslo znamená souhrn všech voličů, kteří navštívili veškeré veřejné besedy konané v kraji, tedy nejen ty, na kterých se představovali kandidáti pro volby do KNV, ale i do nižších stupňů NV. Vzhledem k tomu, že v obcích do 400 obyvatel se představovali na besedách kandidáti společně a ve větších obcích vždy kandidáti pro jednotlivé obvody, lze brát toto číslo jako validní pro obecnou představu toho, kolik voličů se schůzí zúčastnilo.¹⁴⁷

Po zaregistrování kandidátů se mohlo přistoupit k vytvoření **hlasovacích lístků**, které byly nezbytnou součástí samotného postupu při hlasování voličů v den voleb. Necelé dva týdny předtím, než tento den nadešel, tj. dne 3. 5. 1954, vytvořilo byro KV KSČ **předběžný návrh složení příštího KNV**. Obsahoval návrh na složení rady KNV, ale i všech jeho výkonných orgánů – odborů a správ.¹⁴⁸ Návrh byl po volbách ještě dvakrát změněn, avšak nejvýznamnější pozice v radě KNV – předseda, jeho tajemník a náměstkové – již zůstaly neměnné.¹⁴⁹ Tento systém jednoznačně poukazuje na mechanismus voleb, v němž byli „zvoleni“ právě ti funkcionáři, kteří měli posvěcení od krajských stranických struktur.

143 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Zákon o volbách do NV a osnova referátu pro všenárodní diskuze, folie 21.

144 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 16. řádné schůzi rady KNV, konané dne 20. dubna 1954 v Pardubicích, Průběh volební kampaně do národních výborů, folie 1.

145 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Československá tisková kancelář – jména zaregistrovaných kandidátů v kraji.

146 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Tabulka č. 1.

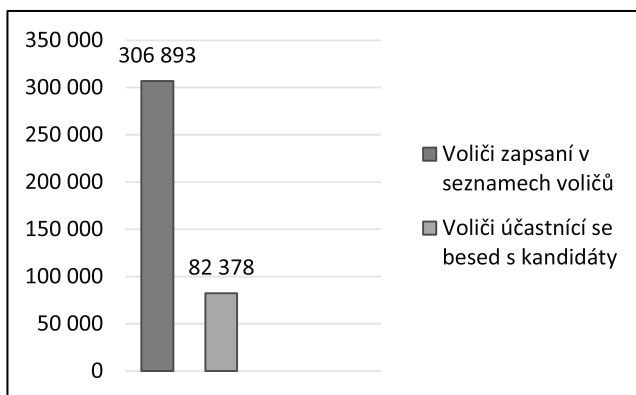
147 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z 15. řádné schůzi rady KNV, konané dne 13. dubna 1954 v Pardubicích, Průběh příprav k volbám do NV, folie 2.

148 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.–31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 3. května 1954, Předběžný návrh na kádrové obsazení výkonných orgánů příštího krajského národního výboru.

149 K regionální politice krajských národních výborů a KV KSČ v českých zemích, a o problematice součinnosti personální politiky mezi nimi, srov. Ondřej FELCMAN – Ondřej ŠINDELÁŘ, *Proměny východočeské komunistické politické elity v šedesátých letech – skupina představitelů KNV, Východočeské listy historické* 30, 2013, s. 37–73; Tomáš HRADECKÝ, *Josef Klaban. K politické kariéře předsedy KNV v Ústí nad Labem v polovině 50. let*, České, slovenské a československé dějiny 20. století VIII, Hradec Králové 2012, s. 159–171; o konfliktech a vnitřní politice mezi funkcionáři KNV a KV KSČ v prostředí Ústeckého kraje srov. TÝŽ, *Hodnocení činnosti krajského tajemníka KSČ Mikuláše Landy pohledem regionálních politických složek z doby před procesem*, České, slovenské a československé dějiny VIII, Hradec Králové 2013, s. 343–354.

Tabulka 15, Graf 4: Přehled o účasti voličů na veřejných schůzích kandidátů NF s voliči.¹⁵⁰

Okres	Počet schůzí	Účast voličů
Pardubice - město	118	5 655
Pardubice - venkov	276	4 792
Čáslav	300	6 036
Hlinsko	400	8 639
Holice	239	5 910
Chotěboř	233	6 624
Chrudim	443	12 649
Lanškroun	250	4 296
Litomyšl	295	5 255
Polička	246	4 205
Přelouč	153	3 519
Ústí nad Orlicí	298	4 727
Vysoké Mýto	369	10 026
Celkem	3820	82 378

¹⁵⁰ SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Tabulka č. 1.

Tabulka 16: Proměna návrhů na personální obsazení nově vzniklého KNV Pardubice.¹⁵¹

Datum návrhu	3. 5. 1954 (byro KV KSČ)	19. 5. 1954 (byro KV KSČ)	21. 5. 1954 (plénium KV KSČ)
Složení rady	Jméno	Jméno	Jméno
Předseda	<i>Jaroslav Lochman</i>	<i>Jaroslav Lochman</i>	<i>Jaroslav Lochman</i>
Tajemník	<i>František Vojtěch</i>	<i>František Vojtěch</i>	<i>František Vojtěch</i>
Náměstkové	<i>Richard Průša</i>	<i>Richard Průša</i>	<i>Richard Průša</i>
	<i>Ladislav Neugebauer</i>	<i>Ladislav Neugebauer</i>	<i>Ladislav Neugebauer</i>
	<i>Jan Kučera</i>	<i>Jan Kučera</i>	<i>Jan Kučera</i>
Členové rady	<i>Jaromír Kubánek</i>	<i>Bohumil Hnátnický</i>	<i>Bohumil Hnátnický</i>
	<i>MUDr. Zdena Prokūpková</i>	<i>Miluše Jiroutová</i>	<i>Miluše Jiroutová</i>
	<i>Marie Fišarová</i>	<i>Marie Fišarová</i>	<i>Marie Fišarová</i>
	<i>JUDr. Jan Meloun</i>	<i>Josef Mašek</i>	<i>Jaroslav Pavlišta</i>
	<i>Rudolf Dratnal</i>	<i>Rudolf Dratnal</i>	<i>Rudolf Dratnal</i>
	<i>Alois Linek</i>	<i>Alois Linek</i>	<i>Věroslav Vondrouš</i>
	<i>Věroslav Vondrouš</i>	<i>Vladimír Hranáč</i>	<i>Vladimír Hranáč</i>
	<i>Ing. Alexandr Kuchár</i>	<i>Ing. Alexandr Kuchár</i>	<i>Ing. Alexandr Kuchár</i>
Reserva	<i>Miroslav Jagerman</i>	<i>Věroslav Vondrouš</i>	
		<i>Josef Hejna</i>	

Volební den

Před započítáním volebního dne, jehož průběh byl předem přesně stanoven, byla naplánována ještě kontrola připravenosti a vybavenosti volebních místností, která proběhla v předvečer voleb. K tomuto účelu bylo vyčleněno cca 20 automobilů, které využívali členové KVK, krajské komise NF a volební aktivisté. Ti měli za úkol zkontrolovat volební místnosti a přítomnost volebních schránek v nich.¹⁵² Aby byla zajištěna také kontrola průběhu samotného volebního dne,

¹⁵¹ Autorčina statistika. Zdroj: SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.–31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 3. května 1954, Předběžný návrh na kádrové obsazení výkonných orgánů příštího krajského národního výboru, folie 2; SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.–31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva 19. 5. 1954, Návrh na výkonný orgán – radu KNV, folie 2–4; SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 21, kart. 8, Plenární zasedání 7. 4.–10. 10. 1954, Zápis ze zasedání KV KSČ 21. 5. 1954, Návrhy na kádrové obsazení zvolených KNV a předsedy, náměstky a tajemníky ONV, folie 2–3.

¹⁵² SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.–31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 10. května 1954, Zpráva o zajištění usnesené z byra KV KSČ ze dne 3. 5. 1954 – o organizaci volebního dne.

byli určeni tzv. **důvěrníci KVK**,¹⁵³ kteří byli vybráni z referátů stávajícího KNV byrem KV KSČ a poté schválení radou KNV dne 11. 5. 1954.¹⁵⁴ Mimo to byli právě radou KNV doplněni ještě o aktivisty (angažované spolupracovníky), kteří byli vysláni do všech volebních obvodů a podávali zprávy o průběhu voleb. Nahlašovali také předběžné volební výsledky. Především však dohlíželi na to, aby sčítání hlasů volebními komisemi neprobíhalo nezákonným způsobem.¹⁵⁵

Po sečtení hlasů okrskovými a obvodními volebními komisemi se výsledky zapisovaly do připravených vzorců pro Hlášení o výsledcích voleb. Výsledky se předávaly nejprve telefonickou cestou krajské volební komisi, která je postupně z jednotlivých okresů a volebních obvodů zpracovala, a poté o nich informovala krajské správě ministerstva vnitra.¹⁵⁶

Výsledky voleb

Tabulky 17 a 18: Sociální složení kandidátů NF + zastoupení žen a mládeže.¹⁵⁷

Členů KNV	Dělníci	Rolníci + JZD	Pracující inteligence
64	11	14	39

Členů KNV	Žen	Mládeže
64	14	1
Procentuálně	22 %	1,6 %

153 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.-31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 10. května 1954, Návrh na určení důvěrníků KVK z aparátu KNV, kteří budou přímo ve volebních obvodech pro volby d KNV, folie 1-2.

154 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis o 19. řádné schůzi rady KNV, konané dne 11. května 1954 v Pardubicích, Návrh na určení důvěrníků KVK z aparátu KNV, kteří budou přímo ve volebních obvodech pro volby d KNV, folie 1-2.

155 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.-31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 10. května 1954, Zpráva o zajištění usnesené z byra KV KSČ ze dne 3. 5. 1954 – o organizaci volebního dne, folie 3-4.

156 SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. j. 37, kart. 46, Schůze předsednictva KV KSČ 3. 5.-31. 5. 1954, Zápis ze schůze předsednictva KV KSČ 10. května 1954, Zpráva o zajištění usnesené z byra KV KSČ ze dne 3. 5. 1954 – o organizaci volebního dne, folie 4.

157 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Tabulka č. 6.

Graf 5: Voliči hlasující pro a proti kandidátům NF pro volby do KNV Pardubice.¹⁵⁸

Tabulka 19: Přehled o konečných výsledcích voleb do KNV Pardubice.¹⁵⁹

<i>Počty voličů</i>	
Seznamy voličů	307 223
Voličské průkazy	7 894
Celkový počet oprávněných voličů	315 117
Voliči účastníci se hlasování	309 633
<i>Hlasovací lístky</i>	
Platné	308 927
Neplatné	706
<i>Hlasování voličů</i>	
Škrtnutá jména všech kandidátů	63 415
Voliči hlasující pro kandidáty NF	245 512
Voliči hlasující proti kandidátům NF	63 415

¹⁵⁸ SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 16. 5. 1954–30. 5. 1954, Hlášení konečných výsledků voleb do krajského národního výboru v Pardubicích.

¹⁵⁹ *Tamtéž.*

Tabulka 20: Konečné výsledky voleb do KNV v r. 1954 podle okresů pardubického kraje.¹⁶⁰

Okres	Celkový počet voličů	Volební účast	Pro kandidáty NF	Procentuálně	Proti kandidátům NF
Pardubice–město	31 638	98, 75 %	29 040	93, 48 %	1 998
Pardubice–venkov	25 020	98, 06 %	20 963	85, 44 %	3 497
Čáslav	30 304	98, 45 %	23 491	78, 74 %	6 296
Hlinsko	24 918	97, 96 %	17 347	71, 07 %	7 057
Holice	17 610	97, 76 %	13 521	78, 54 %	3 449
Chotěboř	21 804	98, 17 %	14 619	68, 39 %	6 760
Chrudim	37 164	98, 62 %	30 566	83, 39 %	6 062
Lanškroun	12 303	98, 06 %	9 525	78, 95 %	2 524
Litomyšl	19 483	98, 77 %	13 998	72, 74 %	5 224
Polička	19 963	97, 69 %	14 394	73, 81 %	4 971
Přelouč	19 690	98, 85 %	16 289	83, 69 %	3 163
Ústí nad Orlicí	27 382	99, 12 %	21 390	78, 81 %	5 734
Vysoké Mýto	27 844	97, 32 %	20 369	75, 17 %	6 680
Kraj celkem =	315 117	98, 26 %	245 512	79, 29 %	63 415

Podle zákona o volbách do NV musely být výsledky voleb ověřeny **tzv. mandátovou komisí**, která se volila na jakémisi neoficiálním zasedání nově zvoleného KNV z řad jeho členů.¹⁶¹ V pardubickém kraji se nové KNV sešel poprvé 21. 5. 1954 společně s byrem KV KSČ a zvolil osmičlennou mandátovou komisi.¹⁶² Po jejím zvolení byli její členové odvedeni do jiné místnosti, ve které jim předseda KVK předal informace o volbách, a členové mandátové komise byli povinni

160 SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. č. 37, kart. 755, Volby do NV, Volby do NV 1954, Sumář o definitivních výsledcích voleb do MNV, ONV a KNV, folie 1–2.

161 Politizaci mandátních komisí v jiných krajích dokládá případ z Ústeckého kraje, kde byli členové mandátních komisí určení nejen k prověření výsledku voleb, ale i k průběžné zpětné vazbě pro mocenské orgány. Srov. Tomáš HRADECKÝ, *Vznik a působení Krajského národního výboru v Ústí nad Labem 1949–1960*, disertační práce FF UHK, Hradec Králové 2014; TÝŽ ve vycházející citované publikaci „*Nejpokrokovější kraj v Československu*“ (v tisku).

162 Ve složení: Jan Kučera, Věroslav Vondrouš, Jan Mašek, Josef Kruntorád, Oldřich Malý, Jaroslav Pavlišta, František Bečka, Jiří Vacek. Srov. SOA Zámorsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zápis ze společné schůzky BKV KSČ s komunisty – členy KNV dne 21. května 1954, folie 1.

překontrolovat, zda všichni členové KNV byli zvoleni právoplatně, tedy zda byli volitelní a získali potřebný počet hlasů od voličů.¹⁶³

Na této schůzi byli podle téhož dne plénem schváleného návrhu na personální složení nového KNV navrženi a schváleni členové rady KNV. Členové byra KV KSČ, aby zajistili, že bude jejich návrh dodržen, uložili jednotlivým členům, koho mají navrhopvat: „*Aby bylo zajištěno dobré složení výkonného orgánu KNV, navrhuje BKV KSČ, aby uložilo, podle schváleného návrhu KV KSČ*“.¹⁶⁴ Jednalo se o mechanismus kontroly stranického orgánu a potvrzení jeho dominance v celém volebním aktu. Konečný návrh na členy rady KNV před jejich volbou tedy navrhovali nově zvolení členové KNV, v některých případech dokonce i samotní budoucí členové rady KNV.¹⁶⁵ Tito členové poté byli představeni a schváleni.

Vzhledem k tomu, že den po volbách do NV, tedy 17. 5. 1954 vešel v platnost zákon o národních výborech,¹⁶⁶ který reorganizoval strukturu NV, musela se jím schůze také zabývat. Změna spočívala v nahrazení jednotlivých referátů nově ustanovenými odbory a správami, které ale musely být teprve oficiálně vytvořeny. Plénem KV KSČ schválený návrh na vytvoření 17 odborů, 3 správ a jedné plánovací komise byl i s konkrétními návrhy na jejich personální obsazení předložen KNV. KV KSČ velmi záleželo na tom, aby návrh byl přijat v jím stanovené podobě: „*Vytvoření odborů a správ a pověření jejich vedoucích bylo pečlivě uváženo v byru KV i na zasedáních KV, byla brána v úvahu politická i odborná vyspělost jednotlivých pracovníků. Je zapotřebí, aby po přednesení návrhů na vytvoření odborů a správ a pověření jejich vedoucích vystoupili jednotně všichni členové stranické skupiny tak, aby usnesení krajského výboru na zasedání KNV bylo prosazeno*“.¹⁶⁷ Návrh na schůzi přijat byl, čímž mohlo být přikročeno k jejich institucionalizaci.

Zakončení procesu voleb do NV v r. 1954

Za úplné zakončení volebního procesu lze pokládat datum, kdy byla svolána první samostatná schůze nově zvoleného KNV. Tato schůze byla zahájena dne 25. 5. 1954 v 9:00 hod. (staro)novým předsedou KNV Jaroslavem Lochmanem. Na schůzi se jednalo především o nově vznikajících odborech a správách, jejichž činnost měla být kontrolována předsedou KNV, jeho tajemníkem a náměstký. Došlo tak mezi nimi k rozdělení kompetentnosti nad odbory a správami.¹⁶⁸

163 SOA Zámrsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zápis ze společné schůze BKV KSČ s komunisty – členy KNV dne 21. května 1954, folie 2.

164 SOA Zámrsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zápis ze společné schůze BKV KSČ s komunisty – členy KNV dne 21. května 1954, folie 2.

165 Ladislav Neugebauer, Marie Fišarová, Bohumil Hnátický. Srov. *tamtéž*.

166 Zákon č. 14/1954 Sb., o volbách do národních výborů.

167 SOA Zámrsk, f. KV KSČ Pardubice, inv. č. 62, kart. 83, 1954, Zápis ze společné schůze BKV KSČ s komunisty – členy KNV dne 21. května 1954, folie 3.

168 SOA Zámrsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z I/1–54 řádné schůze rady KNV, konané dne 25. května 1954 v Pardubicích, Předsednická sdělení, folie 2.

Tabulka 21: Rozdělení dohledu nad činností jednotlivých správ a odborů KNV Pardubice.¹⁶⁹

Předseda J. Lochman	Tajemník F. Vojtěch	1. náměstek R. Průša	2. náměstek J. Kučera	3. náměstek L. Neugebauer
odbor školský	odbor org. a kontrolní	odbor pro vnitřní věci	odbor finanční	správa zemědělská
odbor kultury	odbor kádrový	odbor pracovních sil	odbor pro výstavbu	správa pro lesy a dřev. průmysl
plánovací komise		odbor pro obchod	odbor dopravy	odbor pro vodní hospodářství
odbor církevní		odbor zdravotnictví	odbor průmyslu	
odbor CO		odbor pro soc. zabezpečení	správa místního hospodářství	
		státní požární dozor	krajský výbor pro těl. výchovu	
		výbory žen		

KNV také schvaloval vznik odborů a správ u jednotlivých MNV. Dále pak krajská volební komise informovala KNV, aby skrze své usnesení doporučil všem radám ONV a MNV, aby zhodnotily práci všech členů volebních komisí ve volbách a případně je zařadili do stálých komisí svých NV jako jejich členy či aktivisty. Před radou KNV stál ještě jeden úkol, a to zajistit seminární školení nově zvolených členů všech stupňů NV, která byla uspořádána v průběhu červenci a měla zajistit zdárné fungování nově obsazených místních orgánů státní moci v pardubickém kraji.¹⁷⁰ Touto formální kontrolou byly volby do systému národních výborů na Pardubicku v roce 1954 uzavřeny. Obdobný mechanismus se rozběhl opět před volbami v roce 1957, které v mnohém navazovaly na ustavené mechanismy a principy práce krajských mocenských struktur, osvědčených v prvních poúnorových volbách do národních výborů. Reálný vliv pardubického KNV byl opět nezpochybnitelný, ale stejně jako v roce 1954 byl silně omezen politickým zadáním pro konání voleb. Krajský národní výbor v Pardubicích se tak stal nedílnou součástí mocenského mechanismu politiky KSČ a v průběhu voleb tuto svou pozici ještě upevnil.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ SOA Zámorsk, f. KNV Pardubice, inv. j. 2, kn. 49, Zápis z I/1-54 řádné schůze rady KNV, konané dne 25. května 1954 v Pardubicích, Předsednická sdělení.

Autorka | Author

Monika Kabešová

Pedagogická fakulta
Univerzita Hradec Králové
nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
monika.kabesova@uhk.cz

Bc. Monika Kabešová (* 1992) je absolventkou bakalářského programu Historie se zaměřením na vzdělávání na PdF UHK, kde v současnosti dokončuje poslední ročník navazujícího magisterského studia. Ve svém výzkumu se specializuje na fenomén voleb v Československu v 50. letech 20. století, především voleb do systému národních výborů.

recenze

Tomáš SOMER – Josef ŠRÁMEK (ve spolupráci s Miroslavem Kovářem), *Benediktinské opatství ve Vilémově. Dějiny zapomenutého kláštera na česko-moravském pomezí*, Bohumír NĚMEC – VEDUTA, České Budějovice 2015, 456 s. ISBN 978-80-88030-02-7.

Dosud nečetný soubor českých monasteriologických monografií získal v práci dvojice historiků-medevistů Tomáše Somera a Josefa Šrámka, věnované benediktinskému opatství ve Vilémově, reprezentativní přírůstek, jež novými poznatky o jeho architektonických pozůstatcích obohatil archeolog a pracovník Národního památkového ústavu Miroslav Kovář. Jádrem práce spočívá na důkladné analýze diplomatického materiálu, jež autoři konfrontují s širokým spektrem dalších (zejména narativních a nejen domácích) pramenů, jejichž výpovědní hodnotu rozšiřují o poznatky získané při výzkumu dějin dalších českých i zahraničních klášterů. Práce tak spočívá na širokém heuristickém základu, precizní a čtenáři podrobně předváděné analýze pramenů a využití efektivních interpretačních a naračních postupů.

Publikace o 456 stranách textu je doplněna 24 stranami barevných příloh, přinášejícími přehled o konventních a opatských pečetích, ukázky klíčových diplomatických dokumentů, detailně zpracovaný soubor map a další ilustrativní materiály. Konceptce práce je založena chronologicky s prologem věnovaným původu křesťanského mnišství. Po samotném založení vilémovského kláštera tvoří periodizační mezníky zrod „Čech královských“, konec vlády Přemysla Otakara II. a skloněk 14. století. Před poslední kapitolou je vhodně vložen oddíl věnovaný patronátním kostelům vilémovského kláštera. Poněkud netradičně vyznívá označení období od poslední čtvrtiny 13. do sklonku 14. století titulem „Katastrofy vilémovského kláštera“ – zjišťujeme však, nakolik se dobová strategie i diplomatická aktivita kláštera odvíjely od krizových momentů, které skutečně tvoří jakýsi přirozený periodizační rastr. Práce nekončí spolu s vyvrácením kláštera husitskými vojsky a v epilogu sleduje život uprchlé části konventu ve vilémovském probošství v moravských Uherčicích a jeho následný přesun do Rajhradu, kde roku 1541 umírá poslední titulární opat vilémovského kláštera. Zároveň se zde odkrývá jeho „druhý život“ v podobě pozoruhodného radikálně kališnického duchovního centra spojeného v pozdější paměti především s „nábožnými vilémovskými“ a prvním tištěným vydáním Chelčického *Sítě víry*. Práci uzavírá trojí exkurz věnovaný stavebně-historickému průzkumu, pravděpodobné kampanologické památce v havlíčkobrodském kostele Nanebevzetí Panny Marie a pátrání po dochovaných klášterních knihách. Knihu doplňuje množství tabulek věnovaných diplomatickým pramenům, personálnímu složení konventu, patronátním kostelům vilémovského kláštera a jeho majetkům.

V knize je vykreslena fascinující historie zdánlivě ne příliš významného opatství ze severozápadního koutu Českomoravské vrchoviny jdoucí až k samým interpretačním limitům tématu daným, obvyklou frustrační příčinou historiků,

a sice (ne)dochováním pramenů. Klášter v podání autorů nevystupuje izolovaně, ale hned na úvodních stranách je zasazen do komplikované sítě monastických center středověké Evropy. Ve 13. století jej spatřujeme v napojení na nejvyšší patra světských elit, kdy se do jeho dějin promítá spor císaře Fridricha II. s papežem. Při pojednání o nejstarších dějinách se práce dotýká stále problematizované otázky soukromé držby v přemyslovských Čechách, charakteru nejstarších klášterních fundací a s tím souvisejících počátků české a moravské šlechty. Zcela se v ní potvrzuje stanovisko autorů ohledně mimořádných možností pro poznání minulosti zprostředkovaných krizovými momenty a přerušením plynulého toku dějin. Nastíněný exkurs věnovaný „živelným pohromám“ (hladomorům, epidemickým nákazám a též obvykle jim předcházejícímu či s nimi souvisejícímu rozvratu společenského řádu) tak získává význam zásadního interpretačního rámce. Zároveň se na pozvolna narůstajícím souboru pramenných dokladů stále plastičtěji rýsuje klášterní historie, jež je zasazena do široké sítě společenských vztahů. V textu se tak odkrývají střety klášterních zájmů s urozenými sousedy, hledání záštity u krále či papeže i základní rysy klientské sítě kláštera. Mnohdy se autorům podařilo vysledovat personální střety či osobní strategie, a to jak u osob z řad klientely, tak u duchovních osob vázaných nějakým vztahem ke klášteru. Historikové věnující se šlechtě ocení podrobné sledování vztahů kláštera s okolní nobilitou, stejně jako formování jeho vlastní klientské sítě. Objasněn byl napjatý vztah kláštera k Oldřichu z Paběnic, který dočasně držel vrchní moc nad pražskou diecézí i rostoucí zasahování papežské kurie do klášterních záležitostí, jíž se podařilo docílit naprosté kontroly nad personálním obsazením patronátních kostelů kláštera. Autoři se také, pokud to prameny dovolují, věnují ekonomice kláštera, a hodnotí její vývoj zejména v průběhu druhé poloviny 14. století na bázi svědeckví rejstříků papežských desátků. Kniha tak skutečně mnohé objasňuje, některé věci však pochopitelně zůstaly i nadále skryty. Autorům je ke cti, že k těmto otevřeným otázkám nastínili v maximální možné míře alespoň hypotetické odpovědi i případná řešení. Nepodařilo se tak s jistotou verifikovat datum založení kláštera, nepodařilo se dopátrat jeho zakladatelů a neví se též, odkud do Vilémova přišel první konvent. Přesto je z textu jasně patrné, že klášter zanechal osobitou stopu v českých dějinách, která (nechť to nevyzní pejorativně!) rozhodně přesahuje význam současného městyse Vilémov.

Autoři se rozhodli bezesporu správně nespokojit se svojí před pěti lety vydanou drobnou prací věnovanou dějinám vilémovského kláštera a vložili do výzkumu této lokality a regionu nemalou část nového úsilí, čímž veřejnosti představili s nadhledem psané a v širokých souvislostech ukotvené dílo, které nezůstalo u popisu lokální historie, ale kvalifikovaným způsobem se dotklo mnoha zásadních otázek obecného rázu. Na správnou míru by jen zasluhovalo přivést hodnocení střetu vojska Jiřího z Poděbrad a Matyáše Korvína roku 1469 u Vilémova, kdy rozhodně nedošlo k porážce Korvínových jednotek, ani k jeho zajetí. Stejně tak se mi jeví příliš mírné hodnocení dopadů husitství na Moravě, o níž, podle mého, nelze tvrdit, že by tam husitská reformace ne-

nabyla vrchu – o tom lze hovořit pouze v případě dílčích regionů a hlavních městských center. Není též nutné tak jednoznačně zavrhnout hypotézu Rudolfa Urbánka o možném podílu části někdejšího konventu na formování radikální utrakvistické komunity – nebyl by to jediný případ změny „konfese“ řeholníků či jiných „duchovně zapálených“ osob. Samotné vilémovské opatství vlastníci v předhusitské době 74 lokalit a vykonávající patronátní právo nad 18 kostely, vychází v pojetí autorského kolektivu jako klášterní instituce středního významu, již lze přiřknout roli činitele zanechávajícího výraznou historickou stopu přinejmenším v regionálním měřítku, který se však několikrát dotkl i oné v paměti národa postupně zformované linie „velkých dějin“.

Autor / Author

PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
zdenek.beran@uhk.cz

zprávy

Projekt výstavy gotiky a rané renesance východních Čech¹

K významným uměleckohistorickým projektům zaměřeným staré české umění, které v roce 2016 uspěly v soutěži o financování z rozpočtu NAKI II, poskytovaném z prostředků Ministerstva kultury ČR, lze právem přiřadit kulturně historicky orientovaný projekt NAKI č. DG16P02B003: *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách. Výzkum, interpretace, prezentace*. K nesnadnému cíli se sdružilo několik odborných pracovišť různého typu – univerzita, akademický ústav, muzeum i regionální pracoviště východočeských památkářů. Hlavním příjemcem a koordinátorem projektu je Filozofická fakulta Palackého univerzity v Olomouci. Předcházela mu úspěšný obdobný projekt o gotickém a renesančním umění na moravském území. Dokladem je reprezentativní čtyřdílný katalog výstavy *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550* (1999–2002). Akcí představujících kulturní bohatství různých regionů českých zemí ve středověku a raném novověku bylo ostatně uspořádáno v posledních padesáti letech již několik. Po výstavách gotického a renesančního umění jižních Čech (zámek Hluboká nad Vltavou, 1965) a západočeské gotiky (Plzeň a Praha, 1995–1996) se nedávno připojily severozápadní Čechy. Péčí severočeských a pražských odborníků byla za účasti Národní galerie v Praze realizována výstava a vydána publikace *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí* (Praha 2015). Obdobně se o něco dříve podílela Národní galerie ve spolupráci s odborníky z polského Slezska na uspořádání výstavy a vydání obsáhlého katalogu *Slezsko, perla v Koruně české* (Praha 2007). Z uvedeného přehledu je patrné, že právě středověké a raně novověké umění oblasti východních Čech zůstávalo zatím bez povšimnutí; východní Čechy byly fakticky jakýmsi „ostrovem“ nepoznání, kontrastujícím se svým českým, moravským a slezským okolím.

Není divu, že se úkolu prozkoumat kompletně rozsáhlý odkaz starého umění z regionu východních Čech se ujala právě olomoucká filozofická fakulta. A i v tomto případě jsou ambice předkladatele projektu a klíčového řešitele vysoké – zmapovat a kulturní veřejnosti předložit přesvědčivý obraz vývoje gotického a raně renesančního umění ve východočeské oblasti. Východní Čechy se nacházely od vrcholného středověku až po raný novověk uprostřed státu České koruny, a byly tak v úzkém kontaktu nejen s centrem království, ale i s Moravou a Slezskem. Takové položení se nemohlo neodrazit v rozvoji kulturní a umělecké sféry. Uměleckohistorické bohatství oblasti z časového úseku tří set let bude prozkoumáváno z hlediska všech disciplín výtvarného umění, sochařství

1 Zpráva o projektu se opírá o následující dokumenty: 1/ Příhláška projektu do NAKI II, zejména části Etapy projektu, Seznam řešitelů a Výsledky – celkový přehled; 2/ Zápis ze zahajovací schůzky řešitelů projektu NAKI č. DG16P02B003: *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách. Výzkum, interpretace, prezentace* z 15. 3. 2016 na FF UP v Olomouci; 3/ Zpráva o Workshopu I NAKI II: Problematika středověkého a raně renesančního umění regionu východních Čech – proces a metodika řešení z 8. 11. 2016.

a architektury; do náročnosti záměru se rovněž promítá teritoriální vymezení prostoru, které přesahuje rámec východních Čech.

Mezi institucemi, které se spojily ke splnění náročného záměru, jsou jako spoluřešitelé projektu Ústav dějin umění AV ČR v Praze (koordinátorka Mgr. Helena Dáňová, Ph.D.), josefovské pracoviště Národního památkového ústavu (koordinátor Ing. Jiří Slavík) a královéhradecké Muzeum východních Čech (koordinátorka PhDr. Markéta Pražáková). Garantem a hlavním koordinátorem projektu (a rovněž koordinátorem za olomouckou univerzitu) je významný český a světově uznávaný odborník na gotické umění prof. PhDr. Ivo Hlobil, CSc. Mezi externími spolupracovníky olomoucké filozofické fakulty se objevili také odborníci z dalších českých pracovišť. Odbornou garanci projektu pro oblast historie zajišťuje doc. PhDr. Ondřej Felcman, CSc. (z hradecké filozofické fakulty se účastní ještě prof. PhDr. František Musil, CSc. a doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D.), pro oblast archivnictví a sfragistiky PhDr. Karel Müller (Zemský archiv Opava) a pro památky na území polského Slezska prof. dr. hab. Romuald Kaczmarek (Vratislavská univerzita).

Vyvrcholením rozsáhlé práce více než pěti desítek odborníků bude výstava uspořádaná v roce 2019 v Muzeu východních Čech pod názvem *Uprostřed Koruny české. Gotika a raná renesance východních Čech (1250–1550)*. V současné době je dokončen ideální soupis navrhovaných exponátů výstavy, uměleckých děl, modelů, faksimilií a panelů všech žánrů (včetně historie). U jednotlivých artefaktů je obsaženo stručné zdůvodnění, proč má být vytipovaný objekt vystaven (například kontext východních Čech, umělekohistorický význam, středoevropská, celostátní či regionální závažnost).

Výstava bude prezentovat komplexní pohled na vývoj výtvarné kultury středověku a rané renesance v prostoru východních Čech od poloviny 13. do poloviny 16. století. Zahrne veškerá umělecká média: archeologii (každodennost ve středověku a rané renesanci), sochařství, deskovou malbu, knižní malbu, umělecké řemeslo (zlatnictví, kovolitectví, keramika). Architektura a nástěnná malba budou prezentovány pomocí velkoformátových uměleckých fotografií. Výstava představí veřejnosti ze zchovalých památek ty nejvýznamnější; zároveň předpokládá mezinárodní přínos, neboť bude zkoumat výtvarné umění v kontextu střední Evropy.

K výstavě vyjde kritický katalog – vícedílná publikace, shrnující výsledky výzkumu a zajišťující základní orientaci po celém umělekohistorickém odkazu oblasti. Ve třech dílech zachytí důležité kulturní památky gotického a rané renesančního umění na území Královéhradeckého a Pardubického kraje v jejich současných hranicích. Katalog zahrne také umění kladské oblasti. Ve středověku totiž tvořil Kladský kraj po dlouhou dobu jeden z východočeských krajů a ani povýšení na hrabství v roce 1459 nezměnilo jeho státoprávní příslušnost do království a úzké propojení s Čechami a jejich východní částí. Současné Kladsko představovalo území, které mělo velmi blízko ke Slezsku, zejména k Minsterberskému vévodství. Hospodářské, obchodní a také etnické vazby se odrážely v kulturní vzájemnosti a kladsko-slezské sousedství s východočeskou

oblastí a jejími tehdejšími kraji – Hradeckým, Chrudimským a Čáslavským – to vše ještě umocňovalo.

Publikace katalogu představí ve vazbě na obsah výstavy ucelený pohled na výtvarnou kulturu východních Čech, protože zahrne kromě vystavených předmětů další související artefakty, přesahující rámec výstavy. I po ukončení výstavy tak bude katalog představovat významný zdroj poznání kultury zkoumané oblasti. Lze očekávat – podobně jako u výstavy – mezinárodní přínos vzhledem k tomu, že budou zahrnuty i aspekty kulturní výměny mezi východními Čechami, Moravou a Slezskem, případně i sousedními středoevropskými zeměmi. V souhrnu se bude jednat o rozsáhlé dílo, v němž každý díl obsáhne cca 600 tiskových stran a cca 200 obr., s kompletní vědeckou výbavou (resumé v anglickém jazyce, rejstříky, seznamy pramenů a literatury). Katalog vydá nakladatelství Artefactum ÚDU AV ČR, v. v. i.

Z uvedeného sdělení vyplývá, že bádání nad gotickými a raně renesančními památkami bude mít z hlediska teritoriální proveniencie širší rámec – vedle území obou dnešních východočeských krajů, jejichž zastupitelstva schválila pro projekt také finanční podporu, je do průzkumu zahrnuto dnešní polské Kládsko (powiat Kłodzki) a přilehlé prostory Dolního Slezska, zejména města Żąbkowice Śląskie (Frankenštejn), Ziębice (Minsterberk) a jejich okolí. Právě umělecká příbuznost s artefakty nalezenými v sousedních regionech přiléhajícím k oběma krajům je důvodem, proč byly do projektu zahrnuty. Fakticky to znamená, že výsledkem důkladného a plošně rozsáhlého průzkumu bude přesnější stanovení o teritoriálním rozšíření východočeské gotiky a raně renesance.

Kromě výstavy a katalogu přinese vědeckovýzkumné úsilí celého týmu několik dalších typů výstupů, zpřístupněným v závěrečném roce projektu (2020). Z moderních technických možností budou vycházet tři specializované interaktivní mapy s odborným obsahem. Zachytí v oblasti východních Čech středověkou a raně renesanční architekturu, středověké a raně renesanční sochařství a malířství a středověkou archeologii. Jejich vydání poskytne uživateli poznatky získané při výzkumu daného období v oblasti sakrální a profánní architektury, výtvarného umění (s důrazem na sochařské a malířské památky a knižní kulturu) a archeologických památek. Tato zjištění dále propojí s obrazovou a textovou dokumentací a dalšími informacemi týkajícími se historie i šlechtických rodů, informacemi o objednavatelích a jejich funkci, o nálezových situacích a regionálním kontextu artefaktů. Mapy budou usilovat o zachycení vlivů a kulturních transferů a všech aspektů kulturní výměny mezi východními Čechami, Slezskem, Moravou i vzdálenějšími oblastmi střední Evropy. V tomto ohledu lze rovněž počítat s mezinárodním přínosem minimálně ve středoevropském kontextu.

Jiným typem výstupu bude metodika věnovaná sepulkrálním památkám mající vedle umělecké či řemeslné hodnoty i hodnotu epigrafického a heraldického pramene. Specifické úkoly památkové péče při ochraně či konzervaci-restauraci těchto artefaktů a případném restituování jejich výpovědní hodnoty budou základními tématy metodiky. Spíše širší veřejnosti bude určena specializovaná veřejná databáze, která obsáhne základní výsledky výzkumu celého týmu.

Vzhledem ke zkoumání možností kulturních transferů mezi regionem východních Čech a střední Evropou je v tomto případě očekáván mezinárodní přínos.

Doprovodnými výstupy pak bude několik publikací. Jednak půjde o *Průvodce výstavou* a dvě monografie s dílčími tématy. První – o středověkém hradě v Hradci Králové – shrne dosavadní poznatky o vzniku a vývoji královského hradu zejména z pohledu archeologie a stavební historie (vydavatelem bude Muzeum východních Čech v Hradci Králové). Druhá nazvaná *Středověké venkovské kostely východních Čech* obsáhne výsledky dokumentace a průzkumu venkovských kostelů a objektů v jejich areálech v obou nynějších východočeských krajích, včetně dřevěných často již neexistujících staveb (vyjde opět v *Artefactum ÚDU AV ČR*, v. v. i.). Výsledky rozsáhlého výzkumu daného tématu ve sledovaném období souhrnně pojme kolektivní monografie *Výtvarná kultura východočeského regionu ve středověku a rané renesanci*. Kromě syntézy nabídne i hlubší analýzu kulturního vývoje regionu a jeho specifík (vydavatelem bude Univerzita Palackého v Olomouci). Tyto publikace doplní více než dvě desítky studií členů řešitelského týmu, publikovaných v průběhu realizace projektu, dále publikované konferenční příspěvky a konference Východní Čechy ve středověku a rané renesanci: umění a kultura, kterou uspořádají v roce 2020 Muzeum východních Čech v Hradci Králové a olomoucká univerzita. Konference bude mít mezinárodní účast a bude tematicky prezentovat výsledky bádání ze všech vědních oblastí zahrnutých do projektu.

V rámci realizace projektu byl uspořádán v říjnu 2016 na FF UP v Olomouci s přítomností většiny angažovaných odborníků úspěšný workshop zaměřený na proces a metodiku výzkumu středověkého a raně renesančního umění východočeské oblasti. V jeho průběhu byly upřesněny či zhodnoceny několikero aspekty realizace projektu – název výstavy, koncepce katalogu (přednost dostane teritoriálně-abecední řazení podle jednotlivých lokalit oproti původně zamýšlenému tematickému členění), teritoriální ukotvení průzkumu určené v zásadních konturách, logo projektu pro PR a korespondenci, datové úložiště. Zhodnoceno bylo čerpání poskytnutých finančních prostředků, průběh práce v jednotlivých partnerských institucích, průběh výzkumu podle dílčích umělecko-historických sekcí a stav soupisů ideálních exponátů výstavy.

Další tematický workshop se bude v roce 2017 zabývat možnostmi technologických a materiálových průzkumů děl při řešení projektu.

Autor | Author

Doc. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Nám. Svobody 331

500 03 Hradec Králové

ondrej.felcman@uhk.cz

Obsah

STUDIE

- K onymickým stopám jazykové historie okolí Broumovských stěn 7
 JAROSŁAW MALICKI
- Jan Zajíc z Házmburka.
 Tvůrce programu a hlavní diplomat Zelenohorské jednoty 21
 MARTIN ŠANDERA
- Představitelé Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě
 s vojenskou minulostí – Eduard Chalupa a Karel Mihaliček 43
 ADAM HÁJEK
- Výrovský mlýn: Současný stav hospodářského a sociálního poznání 57
 LADISLAV KULHÁNEK

MATERIÁLOVÉ STATĚ

- Richardov na Plzeňsku. K historii měšťanské každodennosti a letního
 venkovského bydlení měšťanstva na přelomu 19. a 20. století 95
 NADĚŽDA MORÁVKOVÁ
- Legislativní zakotvení a reálný vliv KNV Pardubice ve volbách
 do národních výborů v roce 1954 117
 MONIKA KABEŠOVÁ

RECENZE

- Tomáš SOMER – Josef ŠRÁMEK (ve spolupráci s Miroslavem Kovářem),
*Benediktinské opatství ve Vilémově. Dějiny zapomenutého kláštera na česko-
 moravském pomezí*, Bohumír NĚMEC – VEDUTA, České Budějovice 2015,
 456 s. ISBN 978-80-88030-02-7. 157

ZPRÁVY

- Projekt výstavy gotiky a rané renesance východních Čech 163
- Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH) 169

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č.j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. *Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
 Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
 - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
 - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
 - slučovacím spojení (např. propan-butan)
 - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
 - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
 - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržенý text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručенé odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručенých textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

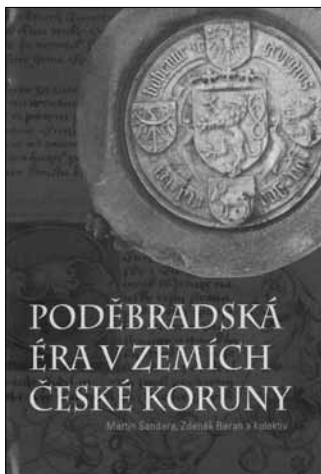
Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručení textu je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručení textu je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Martin ŠANDERA – Zdeněk BERAN a kol.: *Poděbradská éra v zemích České koruny*

Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 2016, 341 s., ISBN 978-80-7422-538-3

Kniha „Poděbradská éra v zemích České koruny“ se snaží podat pestrý, výstižný a vyvážený obraz tohoto významného úseku českých dějin.

Ve 20 kapitolách rozdělených do šesti tematických bloků (Král a jeho doba, Ekonomika poděbradské éry, Náboženská situace a duchovní klima, Právní stav, Konec klidných časů, Zahraniční vztahy) přibližuje nejen svět vysoké politiky a válečných polí, ale i mnohé z toho, co ovlivňovalo chování šlechty i neurozených lidí, duchovních i laiků, co je těšilo i co jim bralo klidný spánek. Nesnaží se přitom poděbradskou dobu či „husitského krále“ Jiřího z Poděbrad idealizovat, glorifikovat ani podrobovat odsudkům, ale nově reflektovat, obohatit historické poznání o výsledky výzkumů posledních let a desetiletí, o nové metodologické a interpretační přístupy,

o nezvyklé úhly pohledu a paralely.

KNIHU LZE OBJEDNAT NA <http://eshop.uhk.cz>

Jan STOKLASA – Petr POLEHLA: *Kláster premonstrátů v Nové Říši a jeho význam pro region v období 1918–1938*

Nakladatelství Pavel Mervart, Červený Kostelec 2016, 142 s., ISBN
978-80-7465-234-9

Předkládaná publikace se snaží ukázat, jakou roli sehrál řád premonstrátů v Nové Říši a okolí v období první republiky. Klášter hospodařil na svých zemědělských a lesních pozemcích efektivně. Z jeho výnosů měli prospěch nejen jeho majitelé a zaměstnanci, ale také ostatní živnostníci a řemeslníci i obec samotná. Měl zásadní vliv na zaměstnanost v regionu, a to především v období hospodářské krize. Důležitou roli hrál klášter v oblasti charitativní, sociální a kulturní. Činný byl též na poli vzdělávání, osvěty a kultury. Jako poslední v řadě, nikoli významem, zmiňme péči pastorační či duchovenskou. Klášter, jehož řeholníci sloužili mše, křtili, zpovídali, oddávali a pohřbívali, se stal nedílnou součástí každodenního i svátečního života všech

obyvatel obce a celého okolí.

Široká škála činností premonstrátů odpovídá řádovému heslu *Ad omne opus bonumparati* – Přípraveni ke každému dobrému dílu. Autoři této publikace se snažili ukázat, že novoříšští premonstráti v období první republiky byli nejen ke každému dobrému dílu připraveni, ale mnohá dobrá díla vykonali nebo k nim přispěli.

KNIHU LZE OBJEDNAT NA <http://eshop.uhk.cz>

Východočeské listy historické
36/2016

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2016
176 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784